

Ozren Biti, Domaći teren.
Sociokulturno istraživanje hrvatskog
sporta, Institut za etnologiju i
folkloristiku, Zagreb 2018., 274 str.

“But for the most part football these days is the opium of the people, not to speak of their crack cocaine”, napisao je nedavno Terry Eagleton komentarišući stanje u sportu poznatom i kao “najvažnija sporedna stvar na svetu”. Slagali se ili ne sa tim britanskim teoretičarem, jasno je da je jedan “sporedan” kulturni fenomen tokom svoje istorije daleko prevazišao sopstvene domete u okviru zabave i dokolice i zašao duboko u domene koji bi po definiciji trebalo da budu daleko od njega – ideologije, politike ili ekonomije. Ukoliko je potreban primer takvog uticaja, dovoljno je podsetiti se dočeka hrvatskih fudbalera nakon postizanja najvećeg uspeha u svojoj istoriji – osvajanja drugog mesta na Svetskom prvenstvu u fudbalu na leto 2018. godine. Tokom tih dana opijenosti, na površinu su, uprkos naizgled opštem ujedinjenju u radosti, izbile sve kontradikcije savremenog hrvatskog društva, od onih ideoloških pa sve do dubokih socijalnih podela izazvanih ekonomskim raslojavanjem.

Knjiga Ozrena Bitija koja je pred nama, *Domaći teren: sociokulturno istraživanje hrvatskog sporta*, upravo ukazuje na dubinsku povezanost sporta sa navedenim društvenim domenima. Operišući na, kako naslov sugeriše, pozornici lokalnog sporta, autor se kroz veoma raznorodna tematska polja hvata u koštac sa njegovom kontekstualizacijom, ogoljavajući svu višeslojnost istraživanih fenomena, u suštini pišući hroniku postsocijalističke “tranzicije” sa svim kontradikcijama koje karakterišu taj proces.

Knjigu otvara poglavlje pod naslovom “Sport, ideologija i idealizirana znanost”, osvrćući se na fenomen široko prisutan u hrvatskom i regionalnom proučavanju sporta. Reč je o epistemičkoj poziciji istraživača, koja često biva definisana kroz njima blisku ideologiju. Iako sam autor konstatuje kako je praktično neizbežno “kontaminiranje znanstvenog teksta ideološkim sadržajima”, on s pravom upozorava da bilo kakva ideologizacija nauke, ma koliko nam određena ideologija bila bliska ili daleka, vodi “u kudikamo problematičnije oznanstvenjenje ideologije”. Iako je potpuno svestan da određena vrsta “zastupanja” predstavlja legitiman istraživački postupak, kao i da ratni, posleratni i “tranzicijski” društveni kontekst u određenom smislu definišu intenzitet “kulturnih ratova” koji se reperkutuju i na domen naučnog diskursa, Biti poziva na oprez pravilno uviđajući kako “služenje” bilo kojoj ideologiji nužno ima ishodište u političkoj i tržišnoj instrumentalizaciji nauke. Upravo ova vizura opisuju Bitijevo pozicioniranje kao istraživača i načine na koje će pristupati fenomenima koje proučava u narednim poglavljima. Daleko od toga da autor u tom smislu teži pozitivističkoj naučnoj objektivnosti, on suštinski poziva na otklon od sve prisutnijeg generičkog pristupa u kome je interpretativni okvir unapred zadat, a rezultati poznati bez obzira na građu koja je predmet istraživanja.

Dosledno toj poziciji, autor u narednom poglavlju pod nazivom “Sociologija nogometa i sportsko polje” čitaocu predstavlja svojevrsnu “sociologiju sociologije” hrvatskog nogometa, koristeći kao teorijski okvir ideje i koncepte oslonjene na sociološki sistem Pierrea Bourdieua. Analizirajući polje hrvatskog nogometa i mesto naučnog proučavanja unutar njega, Biti nudi

veoma zanimljivu interpretaciju locirajući habituse samih istraživača i lucidno primećujući kako se kroz njih definišu ne samo preferirane teme istraživanja, već da tako nastala produkcija može imati važan uticaj na funkcionisanje polja u celini. U sličnom svetlu, autor pristupa i analizi drugih aktera u okviru hrvatskog fudbala, predlažući funkcionalan teorijski model u okviru koga “treba staviti prepoznate habituse u sportskom polju, uključujući konvertiranja socijalnih, kulturnih i ekonomskih kapitala, a to znači proanalizirati proturječne i difuzne, identitetske i interesne politike, pa i političke ideologije kojima je kontaminirano djelovanje dominantne nogometne klase u sportskom polju”. Isto tako, Biti se zalaže i za širenje istraživačkog okvira van proučavanja isključivo navijačke potkulture, koja bi podrazumevala uključivanje i drugih aktera čije “uključivanje u jednačinu” može doprineti dubljem razumevanju izuzetno kompleksnog polja savremenog hrvatskog fudbala i sporta uopšte.

Prva dva poglavlja ove knjige suštinski predstavljaju autorov “teorijski manifest” koji predstavlja i ključan doprinos proučavanju sporta u Hrvatskoj i regionu. Poglavlja koja slede predstavljaju raznorodne studije slučaja koje se oslanjaju na prethodno izložena teorijska polazišta. Pristupajući veoma različitim temama, koje se kreću od reprodukcije nacionalnog identiteta, veze sporta i roda, njegove uloge u popularnoj kulturi, preko odnosa ekonomije i sporta u kontekstu velikih takmičenja, pa sve do njegove uloge u tranzicionoj svakodnevnici, Biti nastoji da, na osnovu teorijskih načela od kojih polazi, sve ove fenomene analizira integrišući ih u jedinstveno, kompleksno polje u kome operiše veliki broj aktera definišući ne samo savremeni hrvatski sport već i čitavo “posttranzicijsko” društvo u celini.

Kao primer autorovog karakterističnog pristupa proučavanju kulturnih fenomena koji su povezani sa sportom, navešću poglavlje koje se bavi tesnim odnosima između fudbala i marketinga, pod nazivom “Nogometna fanovska scena u televizijskim reklamama za pivo”. Veza između fudbala i industrije alkohola istorijski je veoma čvrsta, a pivo i fudbal su, kako navodi Biti, “ustoličeni prije svega kao niše slobodnog vremena muškaraca, njihovog vremena oslobođenog od obaveza obiteljskog, partnerskog i sličnog (su)života, eventualno i kao muški rituali prijelaza”. Iako tradicionalno po definiciji mačistička i mizogina, ta industrija, kako autor kroz analizu pokazuje, takođe doživljava transformaciju, prelazeći put od idealnog modela “muškarca-ratnika” iz devedesetih godina 20. veka do znatno inkluzivnijeg modela koji pretenduje na ciljnu grupu “fudbalsko-pivskog” potrošača u vreme kada ideacijski model fudbalskog navijača koga suštinski odlikuje “balkanski” maskulinitet biva transformisan ka znatno fluidnijem tipu postmodernog fudbalskog konzumenta, čiji identitet nije čvrsto definisan i čije potrošačke prakse zahtevaju znatno sofisticiranije marketinške strategije.

Studija *Domaći teren* predstavlja jedinstvenu teorijsko-metodološku celinu, gde autor kroz naizgled raznorodna poglavlja daje celovit uvid u kompleksnost fenomena sporta u savremenom hrvatskom društvu. Takav pristup, kao i kompetentno i jasno obrađena tematika, predstavljaju izuzetan naučni doprinos ne samo u užim okvirima sportskih studija, sociologije i antropologije sporta već i u kontekstu šireg korpusa savremene hrvatske društvene teorije. Veoma važna karakteristika ove knjige jeste i vanredan jezičko-stilski kvalitet, koji čitaocu omogućava znatno lakše praćenje ponekad komplikovanih teorijskih koncepata. Uz korišćenje bogatog korpusa relevantne literature, *Domaći teren* predstavlja značajan akademski rad koji može biti od koristi kako onim akademskim radnicima i studentima koji se tek upoznaju sa sportom kao istraživačkim fenomenom tako i naučnicima koji se tom oblašću bave.

Ivan Đorđević

Predaja. Temelji žanra, ur. Ljiljana Marks i Evelina Rudan, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2018., 478 str.

Zbornik *Predaja: temelji žanra*, koji su uredile Ljiljana Marks i Evelina Rudan, a objavio Institut za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba, okuplja temeljne studije posvećene problemima proučavanja tog žanra, od kojih mnoge danas već imaju status “klasičnih” tekstova. Zbornikom su na adekvatan način reprezentovani ne samo različiti pristupi izučavanju predanja već se kroz ovu antologiju prelama i slika o istoriji folkloristike kao naučne discipline.

Zbornik otvaraju uvodni tekstovi urednica. Ljiljana Marks nudi iscrpan sintetički osvrt na istraživanja predanja u svetskim okvirima, sameravajući ih sa rezultatima sinhrono sprovedenih istraživanja u hrvatskoj nauci. Autorka objašnjava potrebu za jednom ovakvom knjigom, primećujući da se predanje, nekada na rubu folklorističkih interesovanja, poslednjih decenija preselilo u njihovu žižu. Evelina Rudan analitički razmatra tekstove uključene u knjigu i precizno argumentuje uređivački izbor. Utemeljenost uređivačkog koncepta pokazuje struktura zbornika. Nakon “nultog teksta” braće Grimm, sledi poglavlje “Predaja u okviru: mjesto žanra u usmenoj prozi”, u kom su okupljene studije kojima se uspostavljaju “spoljašnje” granice predanja prema drugim usmenim proznim žanrovima (Vladimir Jakovlevič Propp, Carl Wilhelm von Sydow, Kirill Vasiljevič Čistov, Kurt Ranke, William Bascom). Naredna tematska celina već naslovom precizira problem koji je u fokusu: “Predaja u obliku: struktura, kompozicija i stil žanra” (Hermann Bausinger, Max Lüthi, Oldrich Sirovátka, Maja Bošković-Stulli, Divna Zečević, Evelina Rudan). Na pojedine aspekte poetike i pragmatike žanra usmerene su studije iz celine “Predaja u zrcalu: pregovaranje žanra” (Lauri Honko, Linda Dégh i Andrew Wázsanyi, Lutz Röhrich, Timothy R. Tangherlini, Ljiljana Marks). Niz novih pitanja u ispitivanju predanja u savremenim okvirima otvoren je studijama okupljenim u celini “Neuokvirena predaja: preživljavanje žanra” (Hermann Bausinger, Vladimir Biti, Linda Dégh).

Tekst braće Grimm, predgovor zbirci *Deutsche Sagen* (1816. i 1818.), s pravom je označen kao “nulti”, budući da je upravo njime označeno izdvajanje predanja kao samosvojnog folklornog žanra. Braća Grimm otvaraju niz pitanja koja će se, gotovo lajtmotivski, pojavljivati u potonjim teorijskim ispitivanjima – radi se, najpre, o uočavanju interžanrovskih relacija na nivou bajka – predanje (uz, danas već čuveno, uspostavljanje distinkcije kroz kategorije “poetičnosti” i “istoričnosti”), koje obuhvataju i pitanja strukture i stilistike. Ne ostajući na uočavanju elemenata morfologije i odlika poetike, braća Grimm se okreću i razmišljanjima o mestu i ulozi predanja u kulturi zajednice.

Sveobuhvatno sagledavanje predanja u velikoj je meri bivalo otežano specifičnostima folklorne različitih etnokulturnih tradicija, čime je uslovljena i različitost terminoloških sistema nauka koje na njima izrastaju. Upravo su ti problemi diskutovani u studijama von Sydowa, Sirovátke, Čistova, Bošković-Stulli. Sa druge strane, na opravdanost govorenja o jedinstvenom žanru predanja upućuje funkcionisanje kulturnih i kognitivnih univerzalija, koje se u konstituisanju žanra aktiviraju. K. Ranke govori o “čistim žanrovima”, koji su apstrakcija, baš kao što je apstraktan i nosilac takvih žanrova – pripovedač, *homme narrans*.

Za definisanje predanja od suštinske je važnosti bilo uspostavljanje distinkcija prema drugim proznim žanrovima (bajci i noveli, pre svih), odnosno – prema fluidnim oblicima kakav je, na primer, glasina, ali kakvi su i neki paremiološki žanrovi. U čuvenoj, u mnogo čemu temeljnoj studiji von Sydowa žanrovi se definišu prema kompozicionim odlikama, ali i prema genezi, poreklu, funkciji. Kriterijumi klasifikacije za Proppa su poetika, funkcija, izvođenje. Čistov govori o istorijskim, morfološkim i funkcionalnim karakteristikama žanrova. Stavljajući akcenat na tip komunikacije, Čistov (re)definiše von Sydowljeve kategorije memorata i fabulata. Uvođenje komunikativnih, kontekstualnih parametara odvodi nas i do uočavanja još jednog razlikovnog momenta između bajke i predanja: reč je o stepenu performativnosti. Niz istraživača upućuje na snažnu vezanost predanja za uobičajen razgovorni kontekst, te se kao jedna od osobina predanja izdvaja i relativno slaba razvijenost stilskih sredstava (Čistov), kao i izostanak “tradijskih početaka i završetaka”, koji bi jasno markirali granice predanja. Teškoće izdvajanja predanja iz konteksta svakodnevnog komuniciranja uslovlje su da se kao jedna od njegovih dominantnih osobina izdvoji i fluidnost (Sirovátká, Zečević). Naratološke mogućnosti analize svakodnevnog pripovedanja posebno su diskutovane u studiji Bitija. Veza sa razgovornim kontekstom očitava se i na nivou izvođenja. Tako niz proučavalaca zapaža da bajka, za razliku od predanja, ima “specijalizovane nosioce”. Produbljeno razmatranje kontekstualnih okvira dovelo je kroz istraživanje koje su sproveli Dégh i Wázsonyi i do zapitanosti je li pripovedanje predanja individualni ili kolektivni čin, tj. da li se kao pripovedač javlja pojedinac, ili u oblikovanju narativa učestvuje više pojedinaca u različitim ulogama, što bi značilo da u takvom performansu podela na izvođača i publiku može funkcionisati samo uslovno.

Na tu osobinu predanja nadovezuje se i pitanje forme pripovedanja, a posebno je intrigantan status memorata. Uspostavljavajući, danas već čuvenu, distinkciju između kategorija predanja, von Sydow govori o memoratu, fabulatu i hronikatu. Memorat može počivati na tradicijskim predstavama i sižeima ali, prema von Sydowljevom konceptu folkloru, ne pripada u potpunosti folkloru usled izostanka dalje transmisije. Ipak, ako priča bude prihvaćena, ona će kroz dalje prenošenje biti transformisana i zgušnjavana, pa memorat može da pređe u fabulat o sećanju. Pitanje statusa memorata posebno diskutuje i Čistov. Prema njegovom mišljenju, subjektivnost oblika ne znači da oni ne mogu biti deo tradicije: “One mogu biti individualne manifestacije kolektivnog i umjetničkog (slikovitog) po svojoj prirodi sustava predodžbi koji je izgradila određena društvena sredina”. Da podsetimo, o problemu shvatanja memorata iscrpno je, u više navrata, pisala Dégh, uključujući i posebno poglavlje posvećeno toj temi u obimnoj studiji *Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre* (2001). Pitanje statusa memorata biće nezaobilazno i u potonjim istraživanjima ličnih priča i autobiografskih narativa (npr. S. Stahl, *Literary Folkloristics and the Personal Narrative*, 1989).

Dinamika individualnog i kolektivnog osobito je osvetljena u Bausingerovoj studiji iz 1968. godine. Prema tom teoretičaru, nastanak predanja vezuje se najpre za subjektivni doživljaj, a potom slede interpretacija i prepričavanje. Sva tri stupnja povezana su s kolektivnim verovanjima i s njima vezanim motivskim obrascima. Daljim tradiranjem narativ se približava repertoaru tradicionalnih slika i predstava. Čini se da Honko odlazi i korak dalje, budući da naročito naglašava da je već i sam doživljaj uslovljen kolektivnim predstavama. Pokretanjem pitanja koja su vezana za socijalne, kognitivne i emocionalne aspekte u oblikovanju pamćenja, folklorističke studije su do izvesne mere anticipirale i neke od zaključaka do kojih se došlo u potonjim psihološkim i antropološkim istraživanjima autobiografskog pamćenja.

Sirovátká je, između ostalog, istakao da su motivi predanja polivalentni, pokretljivi, da mogu iznova obrazovati nove kombinacije. Upravo ta osobina je jedna od onih koje predanju obezbeđuju vitalnost i u savremenim okvirima, koja dozvoljava da se na stare naslojavaju novi motivi, otvarajući mogućnost i za nove i drugačije interpretacije, uključujući i osnov za formiranje tzv. antipredanja.

Gotovo da nema istraživača koji u vezi sa predanjem nije diskutovao problem "istinitosti", pri čemu je većina naglašavala i uslovnost tog parametra. Do određenog konsenzusa u vezi sa ovim problemom ipak se došlo budući da se u savremenim okvirima ne govori o obaveznom eksplicitno izraženom verovanju, već o ugrađivanju te komponente u strukturu teksta. Tako Rudan razlikuje četiri tipa formula verodostojnosti u demonološkom predanju, od kojih su prostorne i vremenske ugrađene u narativnu strukturu, a druge dve (svedočke i kazivačke) mogu funkcionisati u metanarativnom sloju. Veza verovanja i predanja kao žanra ima gotovo ontološki karakter, te će Dégh (*Legend and Belief*, 2001) verovanje definisati i kao ideološku osnovu predanja. Na sličnom sintetičkom principu počiva i, danas aktuelan, koncept *belief narrative genres*.

Deo tekstova okupljenih u zborniku dotiče se i problema terenskih istraživanja predanja. Zečević u tom kontekstu, sasvim opravdano, govori o "otkrivanju žanra" na terenu, budući da je reč o susretu s narativima koji funkcionišu u realnoj komunikativnoj situaciji, o čijoj prirodi teorijske rasprave zasnovane na korpusima objavljenih, iz konteksta apstrahovanih tekstova, ne mogu uvek da ponude sasvim jasne odgovore.

Od šezdesetih godina dvadesetog veka, "zlatnog doba" istraživanja predanja, pa do danas, folkloristi su podeljeni u stavovima vezanim za estetsku funkciju teksta: dok je jedan deo proučavalaca predanje posmatrao kao žanr sa izgrađenim poetičkim zakonitostima, vredan i u umetničkom smislu (Lüthi, Bošković-Stulli i dr.), drugi su mu pristupali kao žanru primarno vezanom za etnografske predstave u kom je estetska funkcija u drugom planu ili u potpunosti izostaje (Čistov).

Deo tekstova iz Zbornika reprezentuje nove tendencije i teme u istraživanju žanra. Tako Röhrich govori o ulozi predanja kao naracije straha i u sociološkom i psihološkom smislu, dok se Bausinger pita šta je ono što bi predstavljalo nastavak života predanja u savremenim okvirima. Odgovarajuće mesto u ovom antologijskom izboru dobijaju i teme vezane za urbano/savremeno predanje, te za transformacije žanra u novim, nefizičkim prostorima – u medijima, na internetu (Dégh).

Pažnje su vredni i radovi koji donose iscrpne preglede proučavanja predanja (Tangherlini, Marks). Marks se fokusira na istorijat istraživanja predanja u hrvatskoj nauci o folkloru, konstatujući da su temelji modernim pristupima oblikovani, pre svega, teorijskim tekstovima Bošković-Stulli, kojima se u naučnom diskursu konačno ustalio termin *predaja*, te je prihvaćena podela koja počiva na Budimpeštanskoj klasifikaciji. Dodajmo da je istu važnost studija Bošković-Stulli (uz teorijske radove N. Milošević-Đorđević) imala i za folkloristiku u Srbiji (gde kao važnu treba pomenuti i pojavu temata o teorijskom proučavanju predanja koji je objavljen u časopisu *Polja* 1987, a koji je uredila Z. Karanović).

Prevođenje, ne samo starih i nekada teško dostupnih studija već i rezultata savremenih istraživanja, zasigurno nije izgubilo na značaju ni danas, u doba relativno olakšane dostupnosti naučnih informacija. U tome se ogleda i značaj zbornika *Predaja: temelji žanra*, ali se njegova specifična vrednost ostvaruje i na jednoj drugoj ravni: naime, ovom se vrednom antologijom čitaocu nudi mogućnost da ozbiljan broj relevantnih tekstova o predanju osmotri kao celinu, celinu koja poziva na sagledavanje istraživačkih poliloga koji su se oko različitih problema razvijali, i na uočavanje finih, nijansiranih razlika u iznesenim stavovima.

Smiljana Đorđević Belić

Evelina Rudan, Vile s Učke. Žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja, Hrvatska sveučilišna naklada, Povijesni i pomorski muzej Istre, Zagreb 2016., 600 str.

Pošavši od tvrdnje da je predaja jedan od optjecajnijih usmenoknjiževnih prozih žanrova, Evelina Rudan ovom je znanstvenom monografijom pokazala da je ona i jedan od teorijski i istraživački najintrigantnijih žanrova. Knjiga *Vile s Učke* sastoji se od tri velike cjeline koje možemo imenovati teorijsko-metodološkom (tri poglavlja, str. 12–165), analitičkom (tri poglavlja, str. 166–332) i ilustrativnom (tekstovi iz istraživanja, str. 333–531). Prva cjelina predstavlja dosad najsustavniji teorijski opis žanra predaje u hrvatskoj folkloristici i znanosti o književnosti (s naglaskom na vrsti demonološke predaje) kao i precizno prikazan metodološki okvir složenoga terenskoga istraživanja koje je autorica provodila između 2000. i 2003. godine na području Istre. U drugoj se cjelini pomno analizira prikupljena građa (43 rukopisne zbirke, 82 snimke s preko 80 sati snimljenoga materijala) u skladu s uspostavljenim teorijskim okvirom i parametrima analize koji predstavljaju bitne inovacije u pristupu predajama, a treća pak cjelina donosi 365 analiziranih tekstova ne samo kao transkribirane zapise nego i sa svim popratnim informacijama bitnim za razumijevanje konteksta predaje. Autorica se uz bogatu teorijsku literaturu služila i rukopisnim zbirkama Instituta za etnologiju i folkloristiku i Arhiva rukopisnih zbirki Katedre za hrvatsku usmenu književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Budući da ovaj kratki prikaz ne može iscrpno prikazati sve aspekte ove teorijski i istraživački poticajne monografije, nagrađene i Godišnjom nagradom Filozofskoga fakulteta 2017. godine, on će se većim dijelom temeljiti na ilustriranju tvrdnje o teorijskoj inovativnosti u pristupu predajama.

Iako je svoje žanrovsko konstituiranje doživjela na samim počecima folklorističkih istraživanja (sada već klasična opreka veće poetičnosti bajke i veće povijesnosti predaje koju su uspostavila braća Grimm), predaja je u hrvatskoj folkloristici i znanosti o književnosti dugo ostala rubni žanr, a temeljite se studije javljaju tek od šezdesetih godina prošloga stoljeća. Autorica stoga nakon uvodnoga poglavlja u kojemu kontekstualizira i obrazlaže motivaciju za svoje istraživanje o demonološkim predajama u Istri u poglavlju “Žanrovske karakteristike demonoloških predaja” uz iscrpan kritički pregled literature o predajama nudi i inovativna teorijska promišljanja. Nadovezujući se na spomenutu opreku bajke i predaje naglašava kako se Jolles bio uspio djelomično izmaknuti toj dihotomiji, dok se drugi važni teoretičari, poput Rankea, von Sydowa, Sirovátke, Lüthija, Röhricha, Bitija ili Marks u definiranju predaje služe bajkom kao njezinim antipodom (neovisno o teorijskim polazištima ili istraživačkim ciljevima). Ističe pritom teorijski uvid D. Zečević da istraživanja temeljena na opreci bajke i predaje upozoravaju ne toliko na nesamostalnost predaja koliko na nesamostalnost metoda koje bi se njima trebale baviti.

Definiranje žanra nužno znači uspostavljanje opreka sa srodnim žanrovima stoga Rudan propituje određenje predaje prema bajci kroz kontekstualne i tekstualne razloge. Sličnost bajke i demonološkoga žanra predaja leži u susretu s nadnaravnim, no razliku autorica vidi u činjenici da je u predaji taj susret “glavni pokretač zapleta, povod i razlog priči i funkcionalni element u

objašnjenju (kolikogod to objašnjenje (ne)jasno bilo) postojanja i funkcioniranja nadnaravnoga” (str. 18), dok je u bajci susret s nadnaravnim junakovo pomoćno sredstvo. Budući da su razine naravnoga i nadnaravnoga u demonološkoj predaji u sukobu koji stvara napetost koja se nikad dokraja ne razrješava, Rudan smatra da je ta napetost razrješiva samo u kontekstu sustava vjerovanja iz kojeg izrasta. Da bi to pojasnila, autorica se služi sjajnom ilustrativnom analogijom (jednom u nizu takvih u knjizi) s filmom i epizodom duge televizijske serije. Ako se bajka uspoređi s filmom, za njezino je razumijevanje dovoljno samo poznavanje medija (filmskoga jezika), dok je za razumijevanje predaje važna upućenost u cjelinu i upravo stupanj upućenosti određuje način pripovijedanja. Autorica u tome vidi strukturnu osobitost predaja, odnosno škrtnost i oskudnost kako se u literaturi nerijetko navodi. I naravno, autorici je kao folkloristici jasno da je upravo njezina (ne)upućenost ključna u terenskim istraživanjima koja je provodila jer su pripovjedači često podcjenjivali, ali i precjenjivali njezino znanje o sustavu vjerovanja ili o odnosima u lokalnim zajednicama.

Bitna komponenta u istraživanju predaja jest i odnos prema kategoriji vjerovanja, odnosno nazivu kojim se (uz opći termin priča) prije ključnoga konstituiranja i imenovanja žanra predaje u hrvatskoj teorijskoj misli imenovalo zapisane predaje.

U daljnjim poglavljima knjige autorica se osvrće na strukturno razlikovanje triju oblika predaje (kronikat, memorat, fabulat) referirajući se na teorijska razmatranja L. Dégh o statusu memorata i fabulata, ali uočavajući i određena problematična mjesta u povlašćivanju memorata zbog svjedočko-kazivačke uvjerljivosti te postavljajući pitanje je li uvjerljivost zapravo umanjena već zbog potrebe postojanja svjedoka. Govoreći pak o ustaljenoj tematskoj podjeli predaja na demonološke/mitske/mitološke, povijesne i etiološke ističe kako ni ta podjela nije “lišena pretakanja jedne skupine u drugu i da je ponekad teško razlučiti kojoj točno skupini pripada određena predaja” (str. 28). Navedena teorijska razmatranja uvod su u osnovni predmet knjige, demonološke/mitske/mitološke predaje, stoga autorica nužno prvo razmatra problem nazivlja zaključujući kako nijedan postojeći naziv nije posve prikladan ni posve opravdan, ali se opredjeljuje za naziv *demonološke predaje* ponajviše zbog češće zastupljenosti u novijim radovima. Kao ključne postupke demonološke predaje Rudan ističe “činjenje tajnim” i “činjenje poznatim”, odnosno postupke kojima se pripovjedači predaja nose s probojima nekozmizirana (kaotična, nesigurna i nejasna) svijeta. Dok se “činjenje tajnim” očituje na razini likova predaje, na razini oblikovanja teksta te na razini konteksta, kazivačkih situacija i recipijenata, postupak “činjenja poznatim” ostvaruje se na razini same činjenice tematiziranja događaja kao i na razini opisa likova predaje, ali sada ljudskih, ovostranih, naravnih. Velik je prostor posvećen i tekstnim elementima koje autorica smatra gradbenim dijelovima demonoloških predaja, a to su distributivni podaci, formule vjerodostojnosti i događaj predaje. Distributivne podatke, odnosno podatke koji su *podjeljivi* u svakoj priči o određenom liku ili pojavi (neovisno o tomu hoće li se javljati eksplicitno ili podrazumijevati implicitno) Rudan definira kao “relativno fleksibilan skup podataka o nadnaravnim bićima, nadnaravnim sposobnostima i nadnaravnim pojavama verbaliziranih u tekstu ili podrazumijevanih u kontekstu koji su poznati potencijalnim sudionicima kazivačkih situacija (kazivačima i recipijentima) u jednoj ili više bliskih zajednica” (str. 43). Važnom osobinom distributivnih podataka u predajama Rudan smatra činjenicu da su oni stvarani i oblikovani usmenom logikom (pozivajući se i na Havelockove i Ongove rasprave) te su kao kulturne pretpostavke u funkciji točno određenog žanra i njegove vrste (uz napomenu da se u demonološke predaje upleću i druge kulturne pretpostavke). Formule vjerodostojnosti, autoričin termin kojim imenuje “jedinice teksta (priče) koje istinitost ili vjerovanje u istinitost pokazuju, ili kojima je funkcija da je ostvaruju” (str. 48), nisu nužno samo formule u klasičnom smislu termina, a njihova je posebnost izražena i u činjenici da ne moraju samo jamčiti istinitost ili uvjeravati, nego mogu iskazivati i određenu ambivalentnost prema pripovijedanome. Temeljem

analize tekstova iz terenskih zapisa autorica je formule vjerodostojnosti podijelila na datacijske, prostorne, svjedočke i kazivačke pokazujući raznolikost strategija kojima se kazivači služe u demonološkim predajama jer se istodobno mora osigurati “legitimitet kazivača (koji se ne iscrpljuje samo u vještini pripovijedanja) i kazivanoga teksta koji prenosi znanje” (str. 60). Govoreći pak o događaju predaje, Rudan zajednički nazivnik vidi u susretanju (u najširem smislu riječi) s nadnaravnim, stoga smatra da se to susretanje može podijeliti u tri glavne kategorije: naravni protagonist vidi ili čuje nadnaravnu pojavu, ali u njoj ne sudjeluje; naravni protagonist sudjeluje u nadnaravnim zbivanjima; nadnaravni protagonisti ili protagonisti s takvim sposobnostima djeluju bez ljudskog upletanja, često i bez ljudskih svjedoka, ali s vidljivim posljedicama.

U poglavlju naslovljenom “Kontekst predaja” autorica govori o užem, kazivačkom kontekstu, tj. o konkretnim kazivačkim situacijama, na tragu Dundesovo trirazinske analize folklorne jedinice, te o široj razini konteksta koji naziva društvenim, a o kojem ovisi funkcionalnost predaja. Taj širi kontekst podrazumijeva sustav vjerovanja iz kojega izrastaju demonološke predaje i upravo u tom naoko posve neproblematičnom iskazu autorica vidi svojevrzni kamen smutnje u pristupu predajama koji tretira vjerovanje posve nezavisno od priča ili njezinim riječima “priče zapravo taj sklop i stvaraju, odnosno ne postoji sklop vjerovanja o demonološkom koji bi u usmenoj komunikaciji u zajednicama mogao postojati posve nezavisno i samostalno od priča o njemu” (str. 64). Ova je misao jedna od teorijskih niti vodilja cjelokupne monografije i, kao što će kasnija pomna analiza odabranih predaja pokazati, sustav vjerovanja objašnjava uključivanje/isključivanje distributivnih podataka pa i upotrebu određenih formula vjerodostojnosti, ali slika vjerovanja određene zajednice dobiva se isključivo na temelju priča, odnosno tekstova. Naravno, spomenuti kamen smutnje pretpostavlja i širi problem razgraničavanja fikcionalnoga od nefikcionalnoga, odnosno umjetničke priče ili pripovijesti od tzv. pričanja iz života. Velik prostor posvećen ovim problemima kroz cjelokupnu knjigu predstavlja stoga važan prinos ne samo folkloristici nego i naratologiji jer osim što se pripovijedanje promatra kao specifična (dakle vrsno razlikovna) ljudska djelatnost, ono se usidrava i u određeni kulturni kontekst te objašnjava kroz relativno univerzalne pripovjedačke strategije razumljive iz užeg kazivačkog konteksta. Posvećujući pak primjerenu pozornost samome kazivačkom kontekstu autorica ponovo potvrđuje temeljitu upoznatost s konceptima etnografije komunikacije i novofolkloristike, koji izlaze izvan tradicionalno filološki usmjerena pristupa predajama, ali isto tako potvrđuje kritički odnos spram literature ističući bogatu folklorističku tradiciju (primjerice Azadovski, Ortutay, Dégh, Siikala) koja je usmjerila pozornost na kazivače, izvedbu, njihovo prihvaćanje u zajednici i na vrstu njihova repertoara.

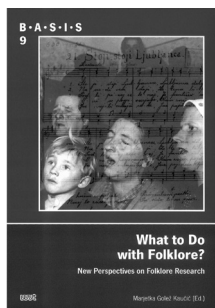
Prelazeći na raščlambu metodologije kojom je provođeno istraživanje, Evelina Rudan smatra bitnim legitimirati vlastitu istraživačku poziciju jer “legitimiranje istraživača i njegova statusa u zajednici, ali i način na koji postavlja pitanja te jezik na kojemu ga postavlja, mogu višestruko utjecati na količinu zapisa, kvalitetu tekstova i način oblikovanja tih tekstova” (str. 110–111). Uz osvješćivanje vlastite istraživačke pozicije ključni aspekt u folklorističkim istraživanjima jest i kazivačka situacija, koja podrazumijeva osvješćivanje odnosa pripovjedača/kazivača i recipijentata, ali i dodatna interaktivnost koja se razvija u situacijama s više kazivača. Osobita je pozornost u ovome dijelu posvećena i onim pripovjedačima koji su se istaknuli bogatim repertoarom i načinima pripovijedanja, čime se upućuje na postojanje različitih tipova pripovjedača pa time i specifičnosti pojedinih pripovjedačkih strategija. Nakon poglavlja koje je posvećeno pregledu dosadašnjih zapisa demonoloških predaja u Istri slijedi velika analitička cjelina koja prema predstavljenome teorijskom modelu ističe likove predaja (krsnik i drugi pomagači, štrige i štriguni, mora, orko, mrtvi, vile), nadnaravne pojave (uroki, roki, veroke i slabo oko) i postupke (kljuka). Za svaki se lik odnosno pojavu analiza temelji na prepoznatim distributivnim podacima, koji za neke likove (primjerice krsnika) mogu biti poprilično razgranati. Također se za pojedine likove ili podvrste predaja utvrđuje i stupanj narativne plodnosti, koja je definirana kao “sposobnost likova i pojava demonoloških predaja da oforme nove predaje ili

se pokazuju optjecajnijima u starim inačicama” (str. 164). Uz distributivne podatke, kao ključne gradbene elemente koji omogućuju narativnu plodnost likova predaja autorica ističe i važnost kontekstualnih uvjeta. Iscrpna analiza prikupljenih predaja stoga nije ni mogla podrazumijevati samo analizu teksta zapisa, nego i rekonstrukciju kazivačkoga konteksta te u konačnici i onoga šireg, kulturnog konteksta. Tako primjerice autorica ističe kako u vlastitome predistraživačkom iskustvu u autentičnim kazivačkim situacijama nije bila čula za predaju koja bi tematizirala pojavu klijuke, odnosno nadnaravno uzrokovane nemogućnosti spolnog odnosa u braku, iz čega izvlači zaključak kako nije bila riječ o narativnoj neplodnosti, nego o njezinu statusu mlađega recipijenta za čije uši takve priče očito nisu bile. U nizu sličnih naizgled sitnih komentara pokazuje se sve bogatstvo folklorističkih i kulturnoantropoloških uvida kojima je autorica opskrbljena, ali i bitna dodatna vrijednost, a to je neprestano osvježavanje konteksta u kojemu su njezina istraživanja bila provedena.

Osim navedenih teorijskih doprinosa zbog kojih je knjiga *Vile s Učke* već sada nezaobilazna folkloristička, filološka, kulturnoantropološka i naratološka referenca, treba istaknuti i njezin didaktički potencijal jer je ona i udžbenik za folkloristička terenska istraživanja, ali ne onaj klasičan, već mnogo više implicitan. Tekst je to koji zahtijeva pomno, suvremenom vremenu pomalo već strano čitanje, ali jedino takvim čitanjem mogu se uvidjeti brojni doprinosi ove knjige. Ona je istovremeno izvorna znanstvena studija koja pokriva više disciplina (filologija, folkloristika, kulturna antropologija itd.), udžbenik za studente (kroatistike, etnologije i srodnih disciplina), vodič za buduće istraživače, ali i svjedočanstvo jednog predanog i samozatajnog rada. Ako već makropogled na knjigu (njezina struktura, metodologija i sl.) čitatelju ne pokazuje o kolikoj se predanosti radi, onda će mikropogled ili stilističko čitanje znanstvenoga teksta, to zasigurno potvrditi. Autorica se naime i sama u cijeloj monografiji legitimira kao znanstveno pouzdana pripovjedačica (služeći se znanstvenim formulama vjerodostojnosti), s prepoznatljivim kompozicijsko-argumentacijskim postupkom koji podrazumijeva otvaranje pitanja ili prepoznavanje problema, a zatim iznošenje prijedloga razrješenja uz stalnu svijest o drugim mišljenjima i perspektivama. U donošenju vlastitih definicija (primjerice distributivnih podataka, formula vjerodostojnosti ili narativne plodnosti) ona ne skriva njihovu stipulativnost (koja je uostalom značajka većine znanstvenih definicija) jer ih jasno ističe kao svoje (“zvat ću”, “podrazumijevam”, “mislim”, “kao što sam već definirala”, “zovem”) ili pak uvodi modalnim izrazima poput “mogli bi se, dakle, definirati”. Sve to, uz brojne druge primjere figurativnih iskaza snažne argumentacijske vrijednosti (primjerice tendencija upotrebe izokolona), doprinosi vjerodostojnosti ove znanstvene pripovjedačice i jamči sigurnu daljnju znanstvenu plodnost u bavljenju usmenoknjiževnim temama i kulturnim fenomenima.

U konačnici se može zaključiti kako je svojim teorijskim i terenskim istraživanjima žanra demonološke predaje Evelina Rudan donijela bitnu teorijsku novost o konstituiranju žanra ne nužno kroz opreku s bajkom, nego kroz usidranje predaje u sustav vjerovanja pojedine zajednice i njezina traženja odgovora na one iznenadne proboje kaosa u navodno uređeni kozmos. S druge pak strane, autorica nikad ne gubi iz vida činjenicu o svojoj vlastitoj poziciji i ulozi u prikupljanju predaja. I dok bi to mogao biti samo topos iskaza teorijski osvještene folkloristice primjeren istraživanju svakog usmenog žanra, svakom je iole pomnom čitatelju ove knjige jasno da Evelina Rudan upravo u predaji vidi žanr koji je najtješnje povezan s odnosom pripovjedača i recipijenta. Drugim riječima, ovako bogatu građu možda je mogao prikupiti i neki pretpostavljeni drugi istraživač (naglasak je na potenciji), ali svaki od zapisanih tekstova predaja upravo je takav i neponovljivo takav (i to ne samo na razini tekture ili neznatnih varijacija u tekstu) jer ih je prikupila teorijski osviještena, metodološki pouzdana i etički uzorna znanstvenica.

Davor Nikolić

What to Do with Folklore? New Perspectives on Folklore Research,
 ur. Marjetka Golež Kaučič,
 Wissenschaftlicher Verlag Trier (BASIS,
 Vol. 9), Trier 2017., 168 str.

Zbornik naslova *Šta ćemo sa folklorom?* daje višeperspektivan odgovor na ovo kompleksno pitanje, i to u vidu dvanaest različitih priloga koji nude autentičan pogled na određene aspekte šire problematike. Ovaj zbornik ujedno predstavlja zapis, arhiv ili trag internacionalnog interdisciplinarnog simpozijuma održanog u Ljubljani 2009. godine pod istim nazivom, u organizaciji urednice ove publikacije Marjetke Golež Kaučič (glavni urednik BASIS publikacija je Sigrid Rieuwert). Kako navodi urednica, sam pojam folklor nadovezuje se na tumačenja Zmage Kumer i kontekstualizuje kroz istorijsko poimanje folklor, koji je još u socijalizmu shvaćen kao “umetnost manje obrazovanih ljudi”, koji “nema šta da ponudi modernom čoveku”, te je “nekompatibilan sa atomskom erom” (str. 4). Štaviše, takvo je tumačenje folklor kao niže, konzervativne, pučke umetnosti opšteprihvaćeno i danas (isto). Perspektiva folklor kao *drugosti* u odnosu na progresivnu, zvaničnu ili dominantnu umetnost, ostavlja prostor za važnu inovaciju i doprinos kako simpozijuma tako i same publikacije, a to je prepoznavanje uloge Drugih, a posebno životinja u narodnoj kulturi, odnosno ukrštanje studija animalistike, ekokritike i/ili bioetike sa folklorom perspektivama, što je Marjetka Golež Kaučič nazvala *zoofolkloristika* (Golež Kaučič 2015). U tom je smislu, važno napomenuti da je konferencija *Šta ćemo sa folklorom?* među prvima omogućila ne samo prepoznavanje čvorišta animalističkih i etnografskih studija već uvođenje kritičkoanimalističke perspektive u studije folkloristike. U tom kontekstu, zbornik *Šta ćemo sa folklorom?* problematizuje i sagledava pitanja studija i kulture folklor, analize različitih rekontekstualizacija folklorne prakse, od pitanja rodne perspektive u folklorom izvedbama, naratoloških analiza folklorne tekstova, kao i aproprijacija folklorne narativa u savremenom kontekstu, do pitanja životinja kao simbola, ali i realnih identiteta u folklorom tradicijama.

Dihotomno razumevanje folklor kao *niže* u odnosu na *visoku* kulturu tematizira Lene Hal-skov Hansen, i to u kontekstu izvođačkih praksi. Njezino empirijsko istraživanje može da služi kao početak šireg proučavanja sličnosti među različitim izvođačkim praksama, imajući u vidu to da je na manjem uzorku pokazala da su prakse izvođenja, bez obzira na žanrove i formalno određenje na folklorom i klasično pevanje, zapravo uslovljene ličnim odnosom izvođača prema tekstualnim predlošcima te da i tradicionalni i klasični izvođači često praktikuju vizualizaciju kao način povezivanja sa narativima koje izvode. Rebeka Kunej eksplicitnije pristupa problemu razumevanja folklor kao *drugosti* visoke kulture, posebno problematizujući shvatanje folklor kao “živog muzeja, koji teži da rekreira neke tradicije iz prošlosti u nepromenjenoj formi” (str. 31). U tom smislu, Kunej se okreće pitanju rekontekstualizacije i pokazuje inovativni aspekt rekreiranja tradicionalnih folklorne praksi na primeru plesa *štajeriš*. Tvrtko Zebec takođe problematizuje pitanje rekontekstualizacije tradicionalnih folklorne praksi u savremenom ključu, motivisane prestižem obaranja rekorda, i to na primeru plesa *Quadrille*, koji je bio karakterističan za evropske dvorove i aristokratiju 19. veka, a koji danas predstavlja specifičan element rituala prava prelaska hrvatskih i slovenačkih maturanata. Marija Klobčar se takođe

osvrće na temu rekontekstualizacije kroz rod izvođača junačkih balada, posebno imajući u vidu žene-izvođačice kao nositeljce sećanja na izrazito *muški* svet narativa junačkih balada.

Seriya priloga iz različitih se perspektiva okreće folkloru kao tekstu ili kao narativu, odnosno literaturi. David Atkinson na vrlo direktan način ispituje političke i kulturološke procese koji su pozicionirali balade kao deo folklornog nasleđa, pokazujući kako su balade postale deo kulture koja se uspostavi kao narodna, da bi se tek kasnije uspostavile kao folklor. Atkinson trasira različite faktore u procesu asimilacije balade u folklornu tradiciju – od industrijalizacije i urbanizacije do uticaja poput nacionalizma i regionalizma. Milena Mileva Blažić takođe tumači odnos literature i folklornih formi, tačnije bajki, na primeru savremene slovenačke spisateljice Svetlane Makarovič. Intertekstualnom analizom bajki Svetlane Makarovič, Blažić otkriva sličnosti i reference na modele slovenačkih i evropskih narodnih bajki koje podrazumevaju “transpoziciju, imitaciju (najčešće) i deskripciju (donekle)” (str. 121). Marijana Hameršak se bavi problemom klasifikacije folklornih tekstova i na primeru bajke *Vuk i sedam kozlića* pokazuje eluzivnost kategorija folkloru i literature. Sigrid Rieuwerts uspostavlja pojam kulturalne naratologije u kontekstu folklornih tekstova sa ciljem *horizontalnog i vertikalnog čitanja* tekstova. Naime, takva perspektiva bi, po tvrdnji autorke, “omogućila dijahroničke i sistematizirajuće sinhroničke modele istraživanja” (str. 69). Marjetka Golež Kaučič metodama komparacije i intertekstualne analize ispituje sličnosti i razlike u evropskoj baladnoj tradiciji, posebno tematizirajući rodnu problematiku motiva *neverne žene*. Analiza se posebno fokusira na slovenačku baladu *Neverna žena i tri čuvara (Nezvesta gospa in tri straže, tip A i tip B; SLP 5: 266, 267)* čije varijacije otkrivaju kontrastirajuće diskurse prema temi *neverne žene* – od kazne ubistvom do podsmeha prevarenom mužu. Imajući u vidu dominantne tendencije u studijama folkloru i učestalosti kontekstualnih analiza, autorka ističe važnost sve češće zanemarenog tekstualnog predloška kao osnove svake analize, zagovarajući ideju *povratka tekstu*.

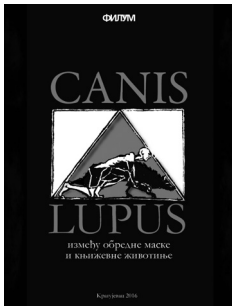
Kao što je spomenuto, važan segment publikacije, kao i kongresa *Šta ćemo sa folklorom?* predstavlja serija članaka koji se bave pitanjem životinja i drugih ne-ljudskih živih bića u studijama folkloru i u folklornim običajima i uverenjima. Kao što se kultura folkloru utvrđuje kao drugost u odnosu na pojam *umetnosti* ili *visoke kulture*, tako se i pojam *životinje* konstruiše kao drugo u odnosu na čoveka. U tom smislu, posebno je uputno ispitati ulogu folkloru u procesima odrugovljenja *ne-ljudskih živih bića*, ali i u običajima i praksama koji kreiraju pozitivan ili empatijski odnos prema *ne-ljudskim životinjama*. Branislava Vičar se u svom tekstu posebno osvrće na devaluirani status životinje u odnosu na čoveka, odnosno na “koncepte životinjskog i ljudskog” koji su od početka “figurirali kao političke kategorije i socijalni konstrukti” (str. 100). Vičar analizu hegemonije distinkcije na čoveka i životinju realizuje kroz predstavljanje dvaju slovenačkih pesnika koji kritikuju nasilje ljudi nad životinjama: Miklavža Komelja i Jure Detele. Vičar ističe koncept drugosti, odnosno dekonstrukciju drugosti životinja u odnosu na ljude u poeziji Komelja i Detele – sa ciljem da svest o pozitivnoj drugosti “transcendentira antropocentričnu logiku i da, kao takva, reflektuje mogućnosti za radikalne transformacije stavova ljudi prema životinjama” (str. 100).

Suzana Marjanić iznosi teorijsku i kritičku argumentaciju *paradoksa* koji leži u činjenici da je antropologija bazirana na izrazito antropocentričnim premisama, odnosno zagovara *neophodnost* uvođenja antropologije životinja. Marjanić mapira teorijske tendencije, ali i pokrete/organizacije koji uzimaju u obzir pitanje životinjskih identiteta i odnosa ljudi i životinja, od animalističkih studija (engl. *animal studies*), antropozoologije, odnosno antrozooologije/zooantropologije, preko antropologije životinja te zoofolkloristike, “Prirode u legendi i priči” (Boria Sax), kulturne zoologije / kulturne animalistike, ekofeminizma, sve do studija kritičke animalistike. Ujedno, tekst predstavlja važan projekat nazvan po pojmu Nikole Viskovića – *kulturna animalistika*, kao i rezultate tog projekta, koji su u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu pokrenule Antonija Zaradija Kiš i autorica spomenutoga priloga.

Tekst Maje Pasarić ukršta animalističke studije u okviru etnografskog prikaza uloge životinja u narodnim verovanjima vezanim za smrt. Pasarić mapira različita uverenja prema životinjama: sovama, gavranovima, kukavicama, petlovima, kokoškama, leptirima, mravima, ribama, psima, mačkama itd. Na taj način autorka argumentuje tezu da je veza između ljudi i životinja toliko prisutna u svakodnevnom životu da se konsekventno produžava i na verovanja o smrti. Među ostalim upućuje i na to da različita folklorna verovanja – kao, na primer, da je nesreća ubiti pauka – mogu da zaštite određene vrste, ali da isto tako mnoga druga folklorna verovanja direktno perpetuiraju nasilje nad životinjama.

Prepoznajući važnost prevazilaženja antropocentričnih okvira discipline, zbornik *Šta ćemo sa folklorom?* predstavlja kolekciju tekstova koji potencijalno mogu biti od važnosti ne samo onima koji se konkretno bave studijama folkloru, već svima koji se bave sve aktuelnijim temama odnosa ljudskih i ne-ljudskih životinja, kao i antropologijom i uopšte kulturom životinja.

Neda Radulović

***Canis lupus između obredne maske i književne životinje*, ur. Jelenka Pandurević, Maja Anđelković,**
Filološko-umetnički fakultet, Kragujevac
2016., 326 str.

Zbornik *Canis lupus između obredne maske i književne životinje* objavljen je kao prvi od zbornika planiranih u okviru projekta *Usmeno, obredno, književno* Filološko-umetničkog fakulteta u Kragujevcu u Republici Srbiji. Zbornik je objavljen 2016. godine, a svojim su priložima u njegovu stvaranju sudjelovali posljediplomski studenti filologije i srbistike kao i profesori sa Sveučilišta u Kragujevcu, Nišu, Novom Sadu, Banjoj Luci i Beogradu, te istraživači sa Srpske akademije nauke i umetnosti.

Glavni motiv ukupno šesnaest radova, koliko ih sadržava ovaj zbornik, jest vuk kao životinja u srpskoj književnosti. Prvi, uvodni rad jedne od dviju urednica, Jelenke Pandurević, "Književna zoologija kao nematerijalno kulturno nasleđe – *Canis lupus* i kulturno nasleđe" bavi se definiranjem animalnih kodova u književnosti, postavljajući pitanje o životinjama kao o "prvim Drugima". Rad se dotiče mnogostrukih perspektiva životinje, primjerice kroz etnološko promatranje životinja u obrednim situacijama i kroz simbolizam. Usredotočuje se na simbol vuka koji je prisutan u usmenopoetskim tekstovima kao obredna i poetska metafora, refleks mitskog razmišljanja. Donose se tradicionalne definicije vuka kao simbola zla, zemlje, sluge ktorskim božanstvima, ali i suvremenije antropološke koje govore o vuku kao o graničnoj životinji, svojevrsnom čuvaru granice između ljudskog i demonskog, odnosno socijalnog i divljeg svijeta. Razmatra se i koliko je kršćanstvo utjecalo na promjenu mitoloških simboličkih aspekata vuka,

odnosno na njegovu pejorizaciju te o pokušajima rekonstrukcija epskih mitoloških obilježja vuka kao indoeuropskog ratničkog totema.

Rad Dragana B. Boškovića "Mitologizam i racionalizam: 1 + 1 = Vuk" istražuje odnos racionalne (alogične) i mitološke (logične) svijesti, a vuka kao mitološko biće uzima za metonimiju mita.

Lidija D. Delić u svome pak radu "Vuk u prostornom i žanrovskom modelu" opisuje epski model prostora i segmente govora o pozicijama konkretnih životinja u tom modelu, ponajviše kroz zoomorfni model atribucije epskog junaka kao eponimne figure žanra.

U radu "Vuk u epskim formulama" Amele A. Paučinac najprije se definira epska formula, a zatim se analiziraju najzastupljenije epske formule u srpskoj epskoj književnosti kroz tablični prikaz, na osnovi kojega autorica zaključuje o mogućem porijeklu njihova značenjskog potencijala. Povezuju se mitologija, religija, obred kroz epske formule, te se pokazuje da se vuk češće javlja u epskim formulama unutrašnjeg tipa, a manje u onima vanjskoga.

Danica B. Milošević u radu "Vuk u srpskim narodnim poslovicama" polazi od folklorističkih istraživanja Aleksandra Gure i Pietera Plasa, s ciljem pokazivanja ambivalentnosti i simboličnosti vuka u srpskoj tradicijskoj kulturi na primjerima analize narodnih poslova.

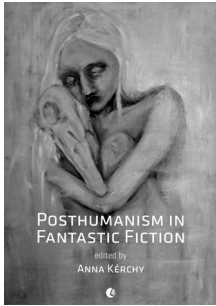
"Vuk u apokrifnim molitvama od besnog psa i vuka", rad je Maje M. Anđelković koji analizira pojavu vuka u apokrifnim molitvama, poglavito onima za koje se vjerovalo da štite od napada bijesnih vukova. Među ostalima spominje se i apokrifna formula SATOR AREPO TENET OPERA ROTAS, jedna od čestih srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih palindromskih magijskih formula, prvenstvo rabljenih u talismanskoj magiji. Vuk se promatra kao dvostruki entitet, demonsko biće ali i sredstvo prijenosa bolesti od čovjeka do mjesta njezina uklanjanja kroz postupke magijskog iscjeljivanja.

Rad Jelene Ć. Vesković "Vuk u alegorijskim pričama stare srpske književnosti" prvi je u nizu radova koji će se u ovom zborniku baviti vukom kao motivom u pisanoj književnosti. U ovom se radu promatra simbolika vuka u srednjovjekovnim pričama prevedenima na srpski jezik, poglavito alegorijama i pretečama basni, tematizira se dvostrukost vučje prirode, kao uostalom i ljudske, u dobru i u zlu.

Sljedećih osam radova analizira simboliku vuka na konkretnim primjerima iz srpske književnosti. To su radovi "Semantika kurjaka i psa u Dositejevim *Basnama*" Ane S. Živković, "Između htinskog i solarnog u *Vuku* Rastka Petrovića" Ane Ž. Stanković, "Vuk, pas i čovek u romanu *Dan šesti* Rastka Petrovića", "Figura vuka kao figura poetike: *Vuk* Miroslava Antića Đorđa R. Radovanovića, "Apologija 'Vučjih poruka': mitološki i obredni palimpsest u pesmama Rajka Petrov Noga i Gojka Čoga, "Vuk kao simbol u poeziji Matije Bečkovića: (zlo)upotreba mita" Natalije I. Stojković, "Figura dinga (*canis lupus dingo*) u prozi B. Vongara" Jelena N. Arsenijević Mitrić i "Figura 'Gospodara vukova' u romanu *Vučji Boža* Aleksandra Dime" Katarine Z. Milić. Posljednji rad nije vezan uz srpsku književnost, a riječ je o radu Tijane Z. Matović "Bajka o Crvenkapi u *Društvu vukova* Anđele Karter: od obreda do književnog teksta".

Canis lupus između obredne maske i književne životinje vrijedan je animalistički zbornik koji obrađuje specifičnu temu simbolike vuka u srpskoj književnosti (u tome je i njegova kulturnoanimalistička posebnost jer se zadržava na interpretaciji jedne životinje), a raznovrsnost teorijskih pristupa čini ga značajnim u domaćem kao i u stranom kontekstu. Svakako će biti zanimljivo vidjeti i daljnje rezultate projekta *Usmeno, obredno, književno* Filološko-umetničkog fakulteta u Kragujevcu.

Denver Vukelić

Posthumanism in Fantastic Fiction,
 ur. Anna Kérchy, AMERICANA eBooks,
 Department of American Studies,
 University of Szeged, Szeged 2018., 237
 str.

Zbornik pod naslovom *Posthumanism in Fantastic Fiction* sadrži četrnaest znanstvenih rasprava o književnim redefinicijama ljudskog subjekta u fantastičnoj fikciji koja temama labavih granica ljudskog i neljudskog, živog i neživog u tehnološkom i prirodnom okolišu dovodi u pitanje antropocentričnu epistemologiju i kartezijanski dualizam. U okupljenim radovima zastupljena su različita metodološka polazišta i teorijski uvidi relevantni za posthumanizam, a kao predmet interpretacije uključeni su književni tekstovi koji nisu izabrani u strogom, reduktivnom ključu "čiste" fantastike. U tom smislu u uredničkom uvodniku Anna Kérchy u fantastiku ubraja "postmodernu znanstveno-fantastičnu distopiju", "ekohoror", "mitopeju", "(new) weird fikciju", "ekološke slikovnice za djecu" i "predmodernu priču o duhovima". Iako to nije eksplicitno definirano uredničkom napomenom, ovakav se pristup žanru bitno odmiče od reduktivne strukturalističke Todorovljeve koncepcije i približava uvidima Briana McHallea o fantastici kao žanru pogodnom za uspostavljanje "ontološkog dijaloga". No, među književnim teoretičarima urednica izdvaja jedino Rosemary Jackson, koja fantastiku (ona zapravo koristi pojam *fantasy*), smatra modusom iz kojega se razvijaju određeni žanrovi, a pripada im korpus tekstova znatno širi od onog koji može obuhvatiti Todorovljeva definicija. Za posthumanistički zbornik Jackson je relevantna jer fantastiku brani od optužbi za eskapizam tezom o njezinim subverzivnim potencijalima.

U prvom članku, pod naslovom "The Fantastic as Performative: Mark Twain and Ambrose Bierce Performing the Unreal", Enikő Bollobás dotiče se posthumanističke teme ontološke nesigurnosti prateći diskurzivno brisanje granice realnog i fantastičnog u djelima *The Mysterious Stranger* (Tajanstveni stranac) Marka Twaina i *An Occurrence at Owl Creek Bridge* Ambrosea Biercea. Tvrdnju da oba teksta udovoljavaju temeljnim zahtjevima fantastike, autorica temelji na Bachelardovim i Todorovljevim uvidima. Oba su djela potaknuta impulsom koji Bachelard u svojoj *Poetici sanjarije* naziva "funkcijom irealnog". Osim što omogućava imaginarnom svijetu da apsorbira realni, to je ujedno funkcija koja oslobađa osobu i od prilagodbe stvarnosti, i od konstituiranja sebe kao stvarnosti tako što nasuprot pojmu "realno ja" stvara jedno "sanjarsko ja", koje Bachelard naziva "moje ne-ja". Osim toga, oba djela nude raskid s priznatim poretkom zbilje, koji se događa na objema razinama, i realnom i irealnom, prizivajući čuđenje time što nemoguće čini bliskim, ubičajenim, a poznato novim i stranim. Čuđenje u smislu Todorovljeva koncepta nesigurnosti i kolebanja prožima oba teksta, kao reakcija koju dijele podjednako i čitatelj i protagonisti. Likovi se, naime, jednako kao i čitatelj pitaju je li njihovo iskustvo prouzročeno osjetilnom iluzijom, ili je riječ o natprirodnom fenomenu. Ipak, za autorčinu interpretaciju presudno je zapažanje kako ti tekstovi nisu fantastični samo u smislu "igre nemogućeg", nego su i jezične igre, igre s vlastitim pravilima, prihvaćene od svih uključenih. Kao takvi, oni pokazuju osobine performativnog tipa agentivnosti u verzijama logocentričnih i diskurzivnih performativa.

Dva su rada u zborniku posvećena ekokritičkoj interpretaciji književnih tekstova – članak Kendre Reynolds pod naslovom “We’re All The Same, Under The Skin’: Michel Faber’s Eco-feminist Web of Equality” i članak Éve Federmayer “The Genesis of the Anthropocene: An Ecocritical Reading of Toni Morrison’s *A Mercy*”.

Razloge za zapostavljenost ekofeminizma, koji u suvremenim akademskim diskursima, usprkos rastućim okolišnim problemima, ostaje rijetka i opskurna tema, Kendra Reynolds vidi u optužbama za esencijalizam samog koncepta od njegova začetka, kao i u činjenici da feminizam nerado prihvaća vezu između žena i prirode kao podređenih subjekata s obzirom na to da taj dualizam podržava inferioran status žena. Budući da je osnovni cilj ekofeminizma oslobođenje ne samo žena nego i podređenog posthumanog svijeta odbacivanjem svih oblika tlačenja, autorica ističe nužnost uvođenja ekološke perspektive unutar akademskog diskursa. Stoga se u svom pristupu romanu *Ispod kože* (*Under the Skin*, 2000) Michela Fabera priklanja ekofeministički utemeljenoj interpretaciji ističući kako upravo književnost može prihvatiti dualnost žena/priroda kao sredstvo oslobađanja, a ne porobljavanja. Osim toga, zapaža kako Faber u svom romanu, uz razbijanje binarizma ljudsko/životinjsko, u oslikavanju veza glavne junakinje Isserly s prirodnim svijetom oko nje, koristi zapravo duhovne ekofeminističke ideje.

Predmet ekokritičke interpretacije Éve Federmayer roman je Toni Morrison *A Mercy* (na hrvatski jezik preveden pod naslovom *Neka vrsta milosti*). Roman portretira rane američke kolonije Virginiju i Maryland 1670-ih, kada dolazi do naglog zaokreta od benignog kolonijalnog anarhizma prema rigidnom klasno-rasno-rodno-vlasnički definiranom sustavu utemeljenom na crnačkom ropstvu i pljački prirodnih resursa. Uokvirujući obrise početaka kolonijalne Amerike, priča u romanu ujedno zacrtava genezu kasnije nastalih mreža socioekoloških katastrofa izazvanih negativnim utjecajem čovjeka na okoliš, a koje autorica prepoznaje kao suvremeno doba antropocena. U svojoj raspravi koncentrira se na ekokritičku perspektivu romana; nju zanima kako Morrisonin tekst obrađuje i konstruira interakciju ljudskog i ne-ljudskog svijeta kako bi stvorio priču u kojoj različiti likovi djeluju ne samo prema logici pripovijesti na svojim lokalnim mjestima i (polu)privatnim ili javnim prostorima, nego i kao različita konfiguracija antropocena, tj. kao agenti veće priče o ljudskim životinjama. Naime, ona upravo u opsesiji Jacoba Vaarka izgradnjom preambiciozne treće kuće vidi početak nerazmjerne okupacije ekološkog prostora i povećanje ekološkog duga prirodi koje će ljudi doživjeti u zastrašujućim razmjerima u dvadeset i prvom stoljeću, približavajući se kraju doba antropocena.

U tekstu pod naslovom “A God Like the Animals: the Mythological Subject in Frank Herbert’s *God Emperor of Dune*” Gergely Nagy ističe Herbertov doprinos žanru znanstvene fantastike uspoređujući ga s Tolkienovim doprinosom žanru *fantasyja*. Uz učestale paralele s fiktivnim svijetom Tolkienove trilogije autor se usredotočuje na interpretaciju Herbertova romana *God Emperor of Dune* (1981), u hrvatskom prijevodu *Božanski car Dine*. Osnovno je polazište njegove interpretacije kulturni diskurs svetoga, odnosno teologija, koja predstavlja oslonac Herbertovih fantastičnih zapleta. Nagy naime smatra da Herbert uvijek koristi teologiju kao diskurs kulture, pokazujući kako se razvija njezina interakcija s drugim diskursima kulture. Koherentni teološki diskurs podrazumijeva i zahtijeva metafizički centar koji ga definira i upravlja njime, a u Herbertovom romanu Nagy to središte vidi u njegovim glavnim likovima. Time što taj (metafizički) centar postaje karakterom, s motivima, osjećajima i mislima koji su detaljno opisani, Herbertovo djelo ponovno je u nekom smislu slično Tolkienovom – obojica razvijaju subjekte koji su postavljeni “iznad prirode” i imaju gotovo neograničenu moć oblikovanja fiktivnog svijeta. No, dok je u Tolkiena metafizičko središte već zadano (tvorac svijeta, Ilúvatar), pa ga njegovi likovi mitoloških dimenzija (mračni knezovi Morgoth i Sauron) nikada ne mogu zaista zauzeti, Herbertovi likovi Paul Atreides i Leto Atreides II sami kreiraju središte i prelaze u njega, potvrđujući time da je teološki diskurs samo diskurs kulture kojim se može manipulirati i vladati

baš kao i bilo kojim drugim. Budući da su to subjekti smješteni u središtu teološki određene mreže kulturnih diskursa, u kojoj djeluju kao središnji označitelji kontrolirajući sve ostale teme, autor ih naziva *mitološkim subjektima* koji gube obilježja ljudskosti. No ipak u konačnici smatra da Herbertov svijet upućuje na zaključak kako čak ni subjekti mitološkog reda ne mogu nikada do kraja kontrolirati ljudsku kulturu i društvo.

U zborniku je poseban prostor posvećen žanrovima *weird fiction* i *new weird fiction*. U tom kontekstu nezaobilazna je Lovecraftova proza koju interpretira Daniel Nyikos u članku pod naslovom "‘Growing Grey and Brittle’: The Horror of Abjection in H. P. Lovecraft’s ‘The Colour Out of Space’". U središtu je Lovecraftove priče "The Colour of Space" tajanstveni neljudski entitet izvanzemaljskog porijekla, koji uništava okoliš mijenjajući sve stvari koje dotakne u krhku sivu tvar. Izloženost neizrecivim istinama svemira u kojemu ljudskost postaje besmislen i bezvrijedan konstrukt u Lovecrafta proizvodi snažan učinak šoka, užasa i otuđenja. Ta atmosfera kozmičkog horora navodi autora da u interpretaciju uključi koncept zazornog koji je Julija Kristeva razvila u svojoj studiji *Moći užasa*. Naime, premda se čini da u Lovecraftovim pričama prijetnja naizgled dolazi izvana – iz prostranosti svemira ili neistraženih oceanskih dubina – taj trenutak kozmičkog horora temeljno je uprizorenje primarne traume zazornog. Baš kao što dijete kroz traumu razdvajanja od majčinoga tijela doživljava i traumu odvajanja od cjelovitosti bića i stvaranja Drugog, u Lovecraftovu kozmičkom hororu čovjek doživljava traumatičnim raskid s povlaštenim mjestom u svemiru te kroz prijetnju kontaminacijom goleme količine Drugosti koju je stvorila samospoznaja postaje svjestan krhkosti vlastitog jastva, kao i ranjivosti granice koju ljudsko uspostavlja prema neljudskom.

Péter Kristóf Makai autor je članka "‘One Sentence Disguising a Multitude of Horrors’: Humankind Sentenced to Life in Jeff VanderMeer’s *Southern Reach Trilogy*". U svom pristupu književnom žanru *weird fiction* Makai polazi od koncepta "mračne ekologije" Timothyja Mortona, koji u svom djelu *The Ecological Thought* (2010) koristi metaforu mreže (engl. *mesh*) da bi označio nužnost uzajamne povezanosti svih bića. Štoviše, Morton izražava uvjerenje o umreženosti ne samo živih bića nego i mrtvih, koji su podjednako kao i živa bića oblikovani od drugih živih bića i od nežive tvari. Zanimljivo je da se u svom filozofskom radu Morton pozvao upravo na Lovecrafta i njegovo uvjerenje o nemogućnosti razgraničenja pojedinog živog bića od ostalih, živih i neživih entiteta. Upravo se u imaginaciji žanra *weird fiction* kršenjem temeljnih, univerzalnih ontoloških kategorija destabilizira povjerenje publike u ustaljene koncepte živog i neživog, organskog i anorganskog, stvarnog i nestvarnog. Naime, P. K. Makai podsjeća nas kako ontološke kategorije za živo i neživo i sposobnost razlikovanja među njima postoje u umu na neuronskoj razini, dok na "naivnoj" razini biološke refleksije koju ima svako ljudsko biće mi živimo u esencijalističkom smislu, čvrsto uvjereni da postoji nešto unutar živih bića što, unatoč preobrazbi koju doživljavamo razvojem i starenjem, ostaje nepromijenjeno. Budući da se u književnim tekstovima žanra *weird fiction* samorazumljivost ove ideje dovodi u pitanje, Makai ističe da je riječ o radikalno antiesencijalističkom žanru za radikalno antiesencijalističko vrijeme koje zahtijeva pomak u našoj strukturi razmišljanja prema razmišljanju unutar mreže (engl. *thinking-with(in)-the-mesh*). Jedan je od takvih pokušaja reformiranja naših ontoloških i epistemoloških oslonaca u svijetu autor vidi u VanderMeerovoj trilogiji *Southern Reach* (2014). U trima knjigama pod naslovom *Annihilation, Authority i Acceptance* opisuje se kontaminirani prostor na južnoj Floridi, nazvan "Area X", u kojemu vladaju anomalije čije širenje guta cijele gradove pretvarajući ih u prostor netaknute divljine, a ljude inficira mijenjajući ih u neku vrstu izvanzemaljskih *doppelgängera*. No, ta transformacija iz ljudskog u neljudsko ne shvaća se toliko kao pokoravanje, koliko kao neka vrsta iskupljenja ljudske vrste i proces ozdravljenja devastirane prirode.

Članak pod naslovom “Everything Was Crawling within Itself: Posthumanism in the New Weird Stuff of Thomas Ligotti’s Short Fiction”, posvećen je žanru *new weird fiction* za čiju popularnost András Molnár zaslužnim smatra Lovecraftov opus, koji je kanonizirao žanr klasične “čudne priče”, tj. *weird fiction*. Pored toga što je njegova najvažnija publikacijska platforma, magazin *Weird Tales*, nosio žanrovsku identifikaciju, Lovecraft je sintagme *weird fiction* i *weird tale* svjesno i učestalo isticao, osobito u svom autopoetičkom eseju “Supernatural Horror in Literature”. Polazeći stoga od Lovecraftovih ideja András Molnár “čudnu priču” definira kao djelo fikcije koje suspenzijom poznatih prirodnih zakona izaziva strah u čitatelja. U odnosu na taj izvorni lovecraftovski model priče, Jeff VanderMeer izdvaja dva bitna razlikovna elementa *new weirda*. Prva se razlika odnosi na hibridnost, tj. na sklonost miješanju žanrova i stilova koje se javlja u *new weirdu*, a druga je vezana uz promjenu perspektive u odnosu na čudovište, koje više nije izvor straha i zazora, nego postaje izazov koji traži prihvaćanje. Među predstavnike tog novog vala čudne priče Molnár ubraja J. G. Ballarda, Michaela Moorcocka, Clivea Barkera, China Miévillea i Lairda Barrona. Ovoj književnoj struji pripada i Thomas Ligotti, čija priča “Nethescurial” zauzima središnje mjesto Molnárove interpretacije. Premda Ligotti nalazi oslonac u Lovecraftu, njegov odmak od klasične “čudne priče” Molnár interpretira upravo u posthumanističkom ključu. Ravnodušnost prema čovječanstvu i destrukcija antropocentrizma tipična je lovecraftska tema ubičajena i u postlovecraftovskom hororu. No, ključna razlika koja klasičnu Lovecraftovu priču odvaja od posthumanističkih okvira *new weird fiction* jest u načinu na koji se tretira entitet neljudskog. Iako Ligottijeve priču u mnogim strukturalnim i naratološkim aspektima smatra usporedivom s Lovecraftovom “The Call of Cthulhu”, glavnu razliku Molnár vidi u tretiranju središnjeg čudovišnog bića – dok Lovecraftov Cthulhu kao strani entitet predstavlja prijatnu ljudskoj civilizaciji, Ligottijev se Nethescurial uklapa u koncept “moćne stvari” kojim je Jane Bennett objasnila vitalni materijalizam.

S obzirom na to da su ekološki pokreti i diskurs o okolišnim problemima u drugoj polovici 20. stoljeća u Americi stekli političku važnost, uključili su se i u obrazovne procese, između ostalog i širenjem na područje dječje književnosti. U članku pod naslovom “No one can sing who has smog in his throat: Voices of Environmentalism and Ecological Awareness in Dr. Seuss’s *The Lorax*” Florian Zitzelsberger analizira roman Dr. Seussa, poznatog američkog autora književnosti za djecu. Zanima ga kako je i u kojoj mjeri *The Lorax* (1971), jedan od najistaknutijih primjera ekološke dječje književnosti, diskurzivno integriran u američki okolišni pokret. Pritom prati intertekstualne veze s knjigom *The Silent Spring* (1962) Rachel Carson. Složeni diskurzivni materijal Carsonine rasprave o štetnom utjecaju pesticida i insekticida na okoliš, u ovom je romanu preveden na jezik pristupačan djeci, usredotočen na teme očuvanja nasuprot razaranja, odgovornosti i aktivizma, pa Zitzelsberger zaključuje da se *Lorax* može čitati kao oblik metafikcije usmjerene na društvene promjene.

Još jedan rad posvećen je posthumanističkom kontekstu književnosti za djecu. Pod naslovom “Picturing a Posthuman Identity: Personhood, Affect and Companionship Ethics in Mary Liddell’s *Little Machinery* and Shaun Tan’s *The Lost Thing*” autorica Chengcheng You ističe važnost analitičkog pristupa slikovnicama koje, oblikujući priču u interakciji različitih vizualnih obrazaca i jezičnog znakovlja, ocrtavaju različite oblike neljudskih identiteta uključujući antropomorfne manifestacije strojeva, kiborga i hibrida, koji predstavljaju izazov mladim čitateljima. U svojoj raspravi ona pokazuje kako reprezentacija posthumanističkih identiteta u dječjim slikovnicama prolazi likovni obrat od romantiziranog stroja bliskog Rousseauovom konceptu plemenitog divljaka u slikovnici *Little Machinery* (1926) Mary Liddell prema slavljenu “kiborške republike” utemeljene na etici druženja i uzajamnog poštovanja djece, životinja i strojeva u slikovnici *The Lost Thing* (2004) Shauna Tana.

Polazeći od teorijske razlike “mjesta” i “prostora” pod naslovom “Space or Place? Posthumanist Revisions of Absence and Presence in China Miéville’s *The City and The City*” Andrés Fodor istražuje topografske i naratološke postupke u romanu *The City and The City* (2009) Chinae Miévillea. U žanrovskom smislu roman je hibridna fuzija žanra *weird fiction*, urbanog *fantasyja* i policijskog *noira*. Radnja se odvija u distopijskom svijetu u kojem dva grada, siromašni Beszél i uspješni Ul Qoma, dijele isto zemljopisno područje, ali ih njihovi građani percipiraju kao različite države s odvojenim i međusobno nespojivim kulturama. Povrh toga, postoje i političke podjele stanovnika unutar gradova, pa dok nacionalisti žele uništiti susjedni grad, unionisti sanjaju o ujedinjenju. Odvojenost dvaju gradova omogućava neobično liminalno područje i strukturu koja ima tajnu moć nadgledanja granica, a zove se Breach. Autor tu treću zonu na kojoj se dva grada presijecaju smatra vrstom foucaultovske heterotopije na kojoj se mjesta preklapanja pojavljuju u oba grada, ali na njima građani postoje međusobno nevidljivi jedni drugima. Tijekom istrage, zapažanje inspektora Borlúa o granicama, prostorima, identitetima i ideologijama prolazi kroz cijeli niz iskušenja sve dok njegov avatar iz Breacha ne stekne posthumanu perspektivu kojom prevladava binarizam prostora i mjesta.

Pod naslovom “The monsters are us’: Mad Scientists and Mutated Beasts in Contemporary Natural Horror Fiction” Korinna Csetényi analizira topos mutacije prirode i stvaranje čudovišta u podžanru suvremenog horora koji naziva hororom prirode ili ekohororom. Iako se u toj specifičnoj podvrsti horora prirodne sile – životinje, biljke, prirodne pojave (geografske, meteorološke) – javljaju u funkciji prijetnje ljudskim bićima, ekohoror ne predstavlja samo ljude kao ugroženu vrstu, nego upozorava i na pogubne posljedice ljudskih intervencija koje remete prirodni poredak zagađenjem, pretjeranom potrošnjom, prodorom u stanište autohtonih vrsta i biotehnološkim zahvatima, poput križanja različitih vrsta ili genskih manipulacija. U opsežnom pregledu autorica se posebno koncentrira na ulogu koju imaju likovi znanstvenika i likovi čudovišnih stvorenja u hororima, počevši od književnih tekstova E. A. Poea, H. P. Lovecrafta, R. L. Stevensona, H. G. Wellsa, Marry Shelley, Stephena Kinga, dok izbor filmova uključuje Whaleova *Frankensteina* (1931), *Godzillu* (1953) Ishira Honde, Hitchcockove *Ptice* (1963), Cameronova *Terminatora* (1984), Cronenbergovu *Muhu* (1986) itd. U definiranju funkcije čudovišnosti u žanru horora polazi od Noëla Carrola, koji u svom radu *The Philosophy of the Horror or Paradoxes of the Heart* “umjetnički horor” (odnosno djela umjetničke fikcije) od “prirodnog horora” (npr. ratni zločini ili prirodne katastrofe) razlikuje upravo po prisutnosti čudovišta. Čudovište Carroll definira kao stvorenje čije se porijeklo ne može znanstveno kategorizirati, a čije ponašanje predstavlja neku vrstu poremećaja prirodnog poretka koji treba izazvati osjećaje straha i nelagode kod čitatelja i gledatelja. No, dok se znanstvenicima u ekohororu često dodjeljuju etički sumnjive uloge jer svoju žeđ za znanjem stavljaju iznad empatije za bližnje, životinje se ne prikazuju kao inherentno zlonamjerna stvorenja. Čudovišta ekohorora najčešći su povod za kritiku neodgovornog ili nemoralnog ponašanja ljudi, što u konačnici vodi do glavne poruke horora – *monsters-r-us*.

Još jedan rad u ovom zborniku posvećen je temi čudovišnosti u kontekstu posthumanizma. Pod naslovom “The Iconographic Motif of the Hellmouth, the Man-Eating Beast and Giger’s Alien Figure” Edit Újvári istražuje mitološku i ikonografsku tradiciju u kojoj nastaje figura Aliena, koju je oblikovao švicarski hiperrealistički umjetnik Hans Rudi Giger, a “oživio” Ridley Scott u filmu iz 1979. godine. Naslovni lik filma autorica tumači kao krvožedno, bestijalno i ksenomorfnu biće koje reciklira srednjovjekovne mitske i ikonografske prikaze duboko ukorijenjene u europskoj kulturnoj baštini. U skladu s mišljenjem Carla Sagana, koji temeljno značajku žanra SF-a vidi u vezi između tradicionalnih mitskih čudovišta i suvremenih fantazija o izvanzemaljskim strancima, autorica analizira demonizirane pornografske attribute Alienova napada na ljude kao evokaciju optužbi sa srednjovjekovnih suđenja vješticama koje su obilovale slikama

bludničenja sa đavlom i tjelesnih muka koje u paklu čekaju sve one koji s njim opće. Sâm Ridley Scott usporedio je Gigerovu intenzivnu maštu koja je proizvela Aliena s "moćima provokacije i uznemiravanja" koje su imali Hieronymus Bosch i Francis Bacon. No, pretke Alienove figure autorica članka nalazi već u petnaestom stoljeću, u slikama Hansa Memlinga s prikazom srednjovjekovnih strahova u liku zooantropskog đavla i zvjerskog mesoždera Ždrijela Pakla. Analogno tome, reakciju publike na Alienov lik autorica ne smatra toliko instinktivnom tjelesnom reakcijom, koliko kulturno izgrađenim odgovorom koji počiva na arhetipskom strahu.

Posljednja dva rada povezana su s animalističkim čitanjima dramskih tekstova – Alina Gabriela Mihalache u tekstu pod naslovom "Rhinos Go on Stage: Animal Allegory Behind and Beyond the Iron Curtain" interpretira alegorijska čitanja nosoroga u istoimenoj Ionescovoju drami, a András Bernáth u radu pod naslovom "The Challenge of the Old Mole: A Key Problem in Shakespeare's *Hamlet* and Its Reception" prati višeslojnu simboliku koju ima Hamletova usporedba Duha s krticom.

Drama *Le rhinoceros* nastala je na temelju kratke priče koju je 1958. godine Eugène Ionesco pročitao u polusatnoj emisiji jedne pariške radio postaje. Napisana u prvom licu, kao alegorijska fikcija u Kafkinu stilu, kasnije je adaptirana u dramsku formu koja je tijekom šezdesetih godina, unatoč očitim poteškoćama u postavljanju spektakularnih prizora metamorfoza i stada nosoroga koja napadaju cijelu pozornicu, postala jednom od najizvođenijih igara u europskim i američkim kazalištima. Među važnim redateljima i producentima čiju je pažnju gotovo istodobno privukao ovaj tekst, Alina Gabriela Mihalache izdvaja Karl-Heinza Strouxa u Zapadnoj Njemačkoj (1959), Louisa Barraulta u Francuskoj (1960), Orsona Wellesa u Ujedinjenom Kraljevstvu (1960), Tadeusza Kantora u Poljskoj (1961), Lea Kerza u Sjedinjenim Državama (1961), Harveya Harta u Kanadi (1962) i Luisa Mottura u Argentini (1963). Ionescov tekst otpočetak se interpretirao alegorijski, kao manifest usmjeren protiv službenih ideologija i kao poziv na neposlušnost i aktivno suprotstavljanje autoritarnoj politici u različitim dijelovima svijeta. No, bez obzira na suglasnost oko temeljne poruke, ta se politička alegorija na jedan način čitala u zemljama Istočnog bloka, tj. u Poljskoj, Čehoslovačkoj i Rumunjskoj, a na posve drugi način u pariškim i američkim produkcijama. Autorica se u svom radu koncentrira upravo na te razlike tumačeći ih u ovisnosti o lokalnom sociopolitičkom kontekstu, odnosno o tome na kojoj strani "željezne zavjese" su nastajale.

Na početku svoje šekspirološke studije András Bernáth zapaža kako u *Hamletu*, premda se ne pojavljuju životinje, neke vrlo kratke reference na životinje imaju istaknuta simbolička značenja koja se lako propuštaju u igri koja je poznata po svojoj jedinstvenoj složenosti. Osvrće se prije svega na Hamletovo obraćanje Duhu u podrumskom prizoru prvog čina kada mu kaže "*Well said, olde Mole*" (u Bogdanovićevu prijevodu: "Valjano zboriš, stara krtino!"). Bernáth smatra da krtica ističe i razrađuje duhovna pitanja igre, koja se ne tiču samo sudbine pokojnog kralja nego i značenja drame u cjelini. Referenca o krtici upućuje Bernáth na dva važna aspekta. Prvo, na mjesto i podrijetlo Duha. Životinja koja živi pod zemljom skreće pažnju publike na mjesto ispod pozornice, koje je u elizabetanskom i jakobinskom kazalištu predstavljalo pakao i demonske sile. Drugo, krtica predstavlja sljepoću, ne samo fizičku nego također i duhovnu, kako to objašnjavaju i onodobni bestijariji. Ta sljepoća presudna je ne samo za krticu nego za čitavu igru i njezinu recepciju. Naime, András Bernáth uvjeren je kako moderna recepcija zanemaruje duhovnu složenost Hamletova izazova. Prije svega, većina komentatora uopće ne vidi razliku između Hamletova pokojnog oca i Duha. Tu zabludu Bernáth nalazi u komentarima Hegela, Marxa i Derridaa, kao i u šekspirologiji od Hanmera do Greenblatta, Belsey i Holdernessa. Stoga se u ovom eseju usredotočuje na zanemarenu životinjsku alegoriju s ciljem razotkrivanja složenih značenja Duha, koja su zanemarena u suvremenim tumačenjima Shakespearea, a bitna za rekonstrukciju izvorne složenosti dramske igre.

Zbornik kritičkih čitanja posthumanističke fikcije dio je serije *Americana* e-knjiga, izdavačkog projekta Odjela za amerikanistiku Sveučilišta u Szegedu. Tiskan je istodobno s posebnim brojem *Americana* e-časopisa posthumanističkog temata posvećenog filmskoj fantastici pod naslovom *Interspecies Dialogues in Postmillennial Filmic Fantasies*. Urednica Anna Kérchy u uvodnoj riječi ističe da je cilj ovih publikacija ispitati kako književne i filmske reprezentacije biljaka, životinja, stvari i strojeva, odnosno neljudskih entiteta, (pre)oblikuju naše razumijevanje ljudskog. Na kraju ovog prikaza valja spomenuti i dva umjetnička rada koja su uključena u ovu iznimno vrijednu knjigu, a posvećeni su istim posthumanističkim dilemama i problemskim čvorištima antropocena o kojima je riječ i u teorijskim esejima. Najprije je to naslovnica samog zbornika sa slikom “Labuđe nevjeste” Zsófie Jakab koja zagrljajem bez granica evocira bajku o metamorfozi u koju su uključeni svi sudionici, prirodni okoliš, ljudi i životinje u njemu. Zatim je, nakon uredničkog uvodnika, kao moto cijelog Zbornika izabrana pjesma kanadske autorice Kathleen McCracken. Naslov pjesme “For us To Live A Star Must Die” očigledna je parafraza poznate izjave fizičara Lawrencea M. Kraussa “Zaboravite Isusa, zvijezde umiru kako biste se vi mogli roditi”. Stoga ću ovaj tekst zatvoriti prvim stihovima njezine pjesme koji upućuju na posthumanističku objavu radosne vijesti po Kraussu – “He might be right, the English physicist”.

Miranda Levanat-Peričić

Book of Scientific Works of the Conference of Belief Narrative Network of ISFNR 1-4 October 2014, ur. Bela Mosia, Shota Meskhia State Teaching University of Zugdidi Annual Scientific Work, Zugdidi 2015., 172 str.

Ovaj zbornik, koji je uredila Bela Mosia, objedinjuje radove predstavljene na konferenciji *Nature Spirits: Continuity and Change* koju je organizirao odbor istraživačke mreže Belief Narrative Network of ISFNR, a ugostilo Sveučilište Shota Meskhia u Zugdidi u Gruziji od 1. do 4. listopada 2014. godine. Zbornik je sačinjen od ukupno dvadeset jednog rada, koji se većinom bave etnološkim i kulturnopovijesnim temama vezanima uz pučka vjerovanja, različite magijske prakse, natprirodna bića i druge pojave iz čitavoga svijeta. Svi su radovi objavljeni na engleskom jeziku, sa sažecima na gruzijskom jeziku i pismu.

Rad Seana Martina “The Walking Dead: Supernatural Encounters in Mediaeval England” (“Hodajući mrtvaci: natprirodni susreti u srednjovjekovnoj Engleskoj”) pregled je različitih natprirodnih pojava u srednjovjekovnim engleskim zapisima i predajama, od 12. do 15. stoljeća. U njima se mogu susresti različita natprirodna bića, poput vampira, duhova, utvara. Autor raspravlja o mogućim ranijim skandinavskim utjecajima na ta zapisana pučka vjerovanja, kao i o utjecaju Crkve te, u konačnici, renesanse, a predlaže i vlastitu metodu klasifikacije tih priča. Rad Bele Mosia “Symbols of Astral Beings in Georgian Folklore” (“Simboli astralnih bića u gruzij-

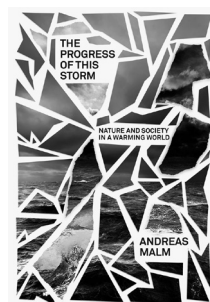
skom folkloru”) bavi se gruzijskim folklorom i simbolikom astralnih bića u mitovima, obredima, predznacima i drugim oblicima pučkih vjerovanja. Poglavitno se usmjerava na analizu simbolike i vjerovanja u nebeska tijela, planete i zvijezde te njihov vjerovani utjecaj na ljudski život. Monika Kroepej u svom radu “The Allomotifs in Folktales about Female Nature Spirits” (“Alomotivi u pučkim predajama o ženskim duhovima prirode”) analizira predaje o ženskim duhovima prirode koji dijele slična simbolička značenja. Donoseći pregled sličnih predaja u slavenskoj, germanskoj i romanističkoj kulturi, Kroepej nastoji pokazati zajedničke, univerzalne ljudske koncepte poimanja vilinskoga svijeta. Rad Line Bugiene “The Lithuanian Water Spirits Revisited” (“Pregled litavskih duhova vode”) bavi se litavskim pučkim predajama i vjerovanjima u duhove vode i druga vodena, riječna i morska, bića. Analizira vodu kao dio ktonskog svijeta označenog kao opasnog, a koji u predajama novoga sloja spada u domenu đavola kao entiteta, koji je s vremenom preuzeo obilježja ranijih vodenih bića. Rad Rusudan Cholokashvili “Evil Spirits in Georgian Epic Fables” (“Zli duhovi u gruzijskim epskim predajama”) bavi se bićima kao što su Eshmaki, Jahi, Chinka, Devi, Zmija i druga, koja svoje podrijetlo vuku iz pretkršćanskih gruzijskih vjerovanja i koja su nekoć bila zoomorfna oblika, a koja su po antropomorfizaciji zadržala svoje životinjske elemente kroz životinje koje koriste za prijevoz. Rad Nestan Sulava “Lion Symbol in Folk Tradition and Shota Rustaveli’s ‘The Knight in the Tiger’s Skin’” (“Simbol lava u pučkoj tradiciji i ‘Vitezu u tigrovoj koži’ Shote Rustavelija”) bavi se simbolom lava u poznatoj gruzijskoj srednjovjekovnoj poemi iz 12. stoljeća, *Vitez u tigrovoj koži*. Rad Pasi Enges “Changing Discourses on Getting Lost: From Supernatural Misleaders to Medical Explanations” (“Promjenjivi diskursi o gubljenju: od natprirodnih zastranjivača do medicinskih objašnjenja”) govori o situacijama u kojima osoba nije svjesna gdje se točno nalazi, te kako različite kulture objašnjavaju uzroke gubljenja i nalaženja puta. Rad Mary Khukhunaishvili-Tsiklauri “Mythological Roots of the Traditional Georgian Lullaby” (Mitološki korijeni tradicionalne gruzijske uspavanke”) na primjeru gruzijske uspavanke “Iavnana” (“Ljubičasta Nana”) prikazuje stalnost i promjene gruzijske tradicijske kulture od prapovijesti i pretkršćanskih vjerovanja do danas. Rad Gabora Vargyasa “Nature-related Spirits of the Bru (Central Vietnamese Highlands)” (“Duhovi prirode Brua [središnja vijetnamska gorja]”) raspravlja o vjerovanjima etničke manjine Bru u središnjim vijetnamskim gorjima, koja dijeli svoj panteon na “duhove kuće” i “duhove grmlja”. Autor prikazuje rezultate svog polugodišnjeg terenskog istraživanja s iscrpnim detaljima o duhovima i drugim silama u vjerovanjima Brua. Rad Nane Abuladze “Phenomenon of ‘Ochokochi’ in Megrelian Folklore” (“Fenomen ‘Ochokochija’ u megrelskom folkloru”) bavi se megrelskim bajkama bogatim različitim fantastičnim likovima poput Ochokochija, Thasmape, Mesepea i drugih. Rad Juliana Goodarea “Visionaries and Nature Spirits in Scotland” (“Vidioci i duhovi prirode u Škotskoj”) bavi se zapisanim iskustvima brojnih vidjelaca u Škotskoj između 16. i 18. stoljeća koji su opisivali izravne susrete s duhovima prirode. Fokus ovoga istraživanja nije bio na samim duhovima prirode, nego upravo na ljudima koji su tvrdili da su se susreli s njima. Rad Luize Khachapuridze “Dali, Tkashmapa and Related Beliefs on the Basis of Present-day Materials Recorded in Upper Samegrelo-Svaneti” (“Dali, Tkashmapa i srodna vjerovanja utemeljena na suvremenim materijalima prikupljenima u Gornjoj Samegrelo-Sventiji”) tematizira pučka vjerovanja u gruzijsku pretkršćansku božicu lova Dali. Megrelski mitski lik Tkashmape je, prema autorici, varijacija svanteske božice Dali. Autorica uspoređuje lovačke priče o oba bića iz obje regije kroz etnografske zapise, ali i propituje suvremene mlade generacije koje ta bića smatraju samo likovima iz bajki. Rad Nagyja Zoltana “The Forest: Religious and Narrative Symbol of a Disintegrating Society” (“Šuma: religijski i narativni simbol dezintegrirajućeg društva”) bavi se šumom kao etničkim krajolikom, ali i etnokulturalnim označiteljem, simbolom koji izražava kulturni identitet. Rad Ozkula Conaboglua “The Owner of the Place and Waterspirits in the Turkish Culture in the Context of Continuities and Changes” (“Duhovi vlasnici prostora i vodeni duhovi u turskoj kulturi u kontekstu kontinuiteta i promjena”) istraživanje je tema, simbola i

duhova prirode u turskoj mitologiji i pučkoj religiji, a koji postoje još od predislamskog razdoblja. Autor se bavi duhovima vode i šume i duhovima vlasnicima prostora koji mogu mijenjati svoj oblik, spol i pojavnost, od neživog objekta, životinje do čovjeka. Rad Ketevana Dekanozishvilija "Fictional Model of Myth Reconstruction in Nodar Dumbadze's Short Story 'Imps'" ("Fikcijski model rekonstrukcije mita u kratkoj priči 'Patuljci' Nodara Dumbadzea") analizira priču iz gruzijske književnosti šezdesetih godina 20. stoljeća koja spada u korpus aktivne remitologizacije. Patuljci su u starovjernom gruzijskom panteonu treća kategorija demona i glavni su akteri Dumbadzeove priče koja se temelji na mitologiji. Rad Hee Sook Lee-Niinioja "Visual Narratives of the Midsummer Night in the 19th Century's Scandinavian Art" ("Vizualni narativi Ivanjske noći u skandinavskoj umjetnosti 19. stoljeća") bavi se temom Ivanjske noći kao staronordijskog motiva noći u kojoj se onostrani svijet dodiruje s ovostranim. Autor tematizira uporabu toga motiva u romantičarskoj umjetnosti 19. stoljeća u više djela skandinavskih autora poput Andersa Zorna, Richarda Bergha, Edvarda Muncha i drugih. Rad Eter Intskirveli "Transformation of Cosmogonic Narrative in Svanetian Myth-ritual System" ("Transformacija kozmogonijskog narativa u svanetijskom mito-obrednom sustavu") analizira judeokršćanske koncepte Boga i Đavla unutar gruzijskih pučkih vjerovanja, baveći se ponajviše figurom Sotone, odnosno Samala. Rad Sirin Yalmaz Ozkarsli "Folktales Gathering around the Fire and Fireplace Cult in Turkish Culture" ("Kult pučkih predaja oko vatre i ognjišta u turskoj kulturi") fokusira se na vatru kao pojavu koja ima vlastitu dušu u turskim vjerovanjima te je jedna od glavnih prirodnih pojava koje imaju osobinu čišćenja ili zaštite od zla i bolesti. Kult ognjišta i vatre povezan je i s kultom predaka u turskoj kulturi. Rad Leona Pirtskhalave "Georgian Religion" ("Gruzijska religija") bavi se gruzijskom verzijom Biblije, za koju se vjeruje da je postojala, ali da je izgubljena. Autor uspoređuje gruzijski mit o heroju Amiranu s biblijskim narativom o Kristu. Rad Khatuna Gogia "Worship of 'Dedaupali' in Georgia" ("Štovanje Dedaupali u Gruziji") donosi pregled štovanja starovjernog gruzijskog kulta božice Dedaupali, majke prirode i prostora, zaštitnice divljih životinja. Posljednji članak u ovome zborniku je i jedini hrvatski rad, onaj Suzane Marjanić "Nature Spirits in Contemporary Art Practice: Photo Performance Look into the Interworld by Tajči Čekada and Interactive Ambience Mirila by Josip Zanki and Bojan Gagić" ("Duhovi prirode u suvremenoj umjetničkoj praksi: fotoperformans *Pogled u međusvijet* Tajči Čekade i interaktivni ambijent *Mirila* Josipa Zankija i Bojana Gagića"). Autorica u njemu na dvama suvremenim primjerima umjetničkih praksi propituje i pokazuje ulogu i značenje duhova prirode u umjetnosti spomenutih autora.

Ovaj zbornik prvenstveno je zanimljiv domaćoj publici zbog pogleda koji donosi o kod nas rijetko tematiziranoj gruzijskoj pučkoj kulturi, starovjernim vjerovanjima i mitskim bićima. No i oni radovi međunarodnih sudionika konferencije koji se ne tiču izravno Gruzije svakako su važan doprinos proučavanju teme duhova prirode, jedne od glavnih tema ovoga zbornika.

Deniver Vukelić

Andreas Malm, *The Progress of This Storm. Nature and Society in a Warming World*, Verso, London 2018., 256 str.

Andreas Malm švedski je autor koji piše o ekološkim temama i radi kao viši predavač na Sveučilištu u Lundu gdje predaje ekologiju čovjeka, interdisciplinarno polje proučavanja interakcija čovjeka i okoliša u različitim kulturnim kontekstima. Njegova nagrađivana i hvaljena knjiga *Fossilni kapital* (2016) koja tematizira ranu fazu industrijalizacije u Velikoj Britaniji i korijene suvremene ekološke krize prošle je godine osvanula i u hrvatskome prijevodu (Mirta Jambrović) izdavačke kuće Fraktura i Instituta za političku ekologiju s izvrsnim pogovorom Mladena Domazeta i Tomislava Medaka, koji toj opsežnoj studiji pridodaju i domaći društveno-politički kontekst.

Knjiga *The Progress of This Storm* s podnaslovom *Nature and Society in a Warming World* polemički je obračun s nekima od predominantnih okolišnih diskursa koji se javljaju početkom devedesetih (početak ove ere zasigurno je obilježila knjiga *Smrt prirode* [1989] Billa McKibbena), a kulminiraju s recentnijim publikacijama Jane Bennett, Donne Haraway, Bruna Latoura i Timothyja Mortona. Suvremena teorijska usmjerenja koja su se našla na meti autorove kritike su, prije svega, konstruktivizam, hibridizam i novi materijalizam. Premda se radi o međusobno različitim tendencijama, zajedničko im je inzistiranje na prevladavanju dualizma prirode i društva (i njima u ovom kontekstu bliskoznačnih pojmova, kao što su *divljina* i *okoliš* s jedne strane te *čovjek* i *kultura* s druge strane).

Razlog za intervenciju nalazi u činjenici da je zadržavanje takvih analitičkih distinkcija nužno kako bi se uspješno djelovalo i kako bi se zadržao osjećaj odgovornosti za ekološku krizu. "Analiza zahtijeva oštre rezove", navodi Malm, stoga ostaje upitno je li moguće provesti ikakvu rigoroznu analizu ako se riješimo svih binarnosti (str. 178). Prema Malmu, "disolucionizam" binarnosti umanjuje našu sposobnost da adekvatno promišljamo o trenutnim okolišnim problemima i da poduzmemo odgovarajuće mjere (str. 177–179). Štoviše, Malm smatra, a to uspješno i pokazuje, da je upravo takav relativistički pristup u srži negiranja klimatskih promjena.

Knjiga se sastoji od uvoda i osam poglavlja. Uvodno u knjizi, Malm započinje s problematiziranjem Jamesonove dijagnoze postmodernog stanja kao prevlasti kategorije prostora nad kategorijom vremena. Suprotno navedenom, klimatske promjene pokazuju kako ipak postoji premoć vremena u smislu da danas sve više osjećamo posljedice odluka donesениh čak nekoliko stoljeća prije. Istovremeno, uslijed sve učestalijih klimatskih katastrofa, postoji i izvjesna opsesija budućnošću. Takve nove prilike Malm naziva *zagrijavajućim stanjem*. Također, ovdje se dijelom razjašnjava što podrazumijeva pod motivom nadolazeće oluje po kojemu je naslovio knjigu i koji provlači od uvoda pa nadalje. Osim što oluja podrazumijeva konkretne vremenske nepogode o kojima Malm piše, radi se i o referenci na film *U zaklon* (*Take Shelter*, 2011), gdje glavni lik Curtis (Michael Shannon) na okupljanju lokalne zajednice izbezumljeno viče: "Dolazi neviđena oluja, a nitko od vas nije spreman". Samim time, naglašava se osjećaj panike i potreba za žurnim djelovanjem u čemu nas, prema Malmu, suvremena teorija može sputavati.

Konstruktivizam, teorija mreže aktera, novi materijalizam, posthumanizam, metabolički rascjep i kapitalizam kao svjetski ekosustav (engl. *capitalism as world-ecology*) samo su neki

od pojmovnih aparata i teorijskih okvira kojima se nastoje objasniti prepletanja društvenog i prirodnog u svjetlu klimatskih promjena. No, jesu li uistinu dorasli izazovu koji pred društvene i humanističke znanosti postavlja ekološka kriza, odnosno “može li ijedan od navedenih pokazati smjer u kojemu se kreće oluja?” (str. 25). U prvim dvama poglavljima Malm raspravlja o konstruktivizmu i hibridizmu koji okupljaju raznovrsne autore, a oba stajališta zastupa Bruno Latour, koji slovi za jednoga od najvažnijih teoretičara našega vremena. Prvo poglavlje, “On the Building of Nature: Against Constructionism”, bavi se kritikom konstruktivizma, koji se temelji na ideji da je priroda društveni konstrukt. Buktanje takvih konstruktivističkih tekstova događa se u kritičnom trenutku: “Baš kada se biosfera rasplamsala, društvena se teorija povukla još i dalje od čađave materije prema čistom zraku teksta” (str. 31). Jedan od ključnih autora koje Malm svrstava pod konstruktiviste jest Bill McKibben, koji, uslijed činjenice da je čovjek ostavio svoj trag na svakome dijelu Zemlje, proglašava kraj prirode. Prema Malmovu mišljenju, umjesto da prirodu i klimu promatramo kao konstrukte, takav bi tretman bio adekvatniji za fosilnu ekonomiju. Drugim riječima, u vrijeme antropogenih klimatskih promjena, jedini razuman potez bio bi pripisati sve zasluge “ljudima koji crpe, kupuju, prodaju i sagorijevaju fosilna goriva” (str. 114).

Naslov “On Combined Development: Against Hybridism” nosi drugo poglavlje u čijemu su fokusu hibridističke teorije, prema kojima je nemoguće razgraničiti društveno od prirodnog i obratno, s obzirom na to da se smatraju istovjetnim pojavama. Malm ustanovljuje da postoje dvije verzije hibridizma: prva je ontološki hibridizam, prema kojemu priroda i društvo uopće ne postoje kao zasebni pojmovi, a druga je metodološki hibridizam, koji odbacuje mogućnost razdvajanja jednoga od drugoga. Glavni izvor inspiracije ovdje je Bruno Latour, koji je, kako navodi Malm, godine 2007. rangiran kao jedan od najcitiranijih autora u humanistici, a taj status polako stječe i u društvenim znanostima. Upravo zbog toga, Latour je ključna figura u Malmovu poglavljju o hibridizmu. Latour u svojem glasovitom tekstu navodi da priroda i društvo nikada nisu bili razdvojeni ni na koji način, što znači da nikada nismo bili moderni. Suprotno takvom shvaćaju, Malm utvrđuje da ne samo da je ne odbacuje, nego ekološka kriza *ističe* distinkciju između društvenog i prirodnog. U tu svrhu navodi konkretne slučajeve ekološke degradacije – ozonsku rupu i izljeve nafte – u kojima je nužno utvrditi specifičnosti obilježja dviju komponenata (prirodne i društvene) da bi se moglo razabrati gdje počinje jedno, a završava drugo te da bi se uspješno sanirala šteta. Zasižno najvažnija ideja ovog poglavlja jest da je društvo tek katalizator klimatskih promjena: emitiranje ugljikova dioksida u atmosferu izgaranjem fosilnih goriva samo je okidač složenog lanca prirodnih procesa koji će se nadalje odvijati sami, neovisno o čovjekovoj intervenciji. Prema tomu, priroda nikako ne može biti konačna ili mrtva, naprotiv, ona je ono što će prevladati. Na kraju Malm trijumfalno zaključuje: paradoks klimatskih promjena jest taj da priroda postaje življom nego ikad prije.

U trećem, ujedno najopsežnijem poglavljju naslova “On What Matter Does: Against New Materialism” obračunava se s novim materijalizmom, iznimno utjecajnom teorijskom školom. Premisa na kojoj počiva novi materijalizam istovremeno je, prema Malmu, njegov osnovni problem: pripisivanje djelovanja (engl. *agency*) svemu, kako živim bićima tako i neživim objektima. Takvom se distribucijom djelovanja umanjuje značaj čovjekova djelovanja, što je posebno problematično u kontekstu ekološke krize. Ovdje je ponovno posrijedi Latourov utjecaj. Malm kritizira ovu poziciju s pomoću filozofske teorije djelovanja čiji teoretičari drže da djelovanje nužno podrazumijeva intencionalnost, što je u suprotnosti s mnogim novomaterijalističkim definicijama. Dotiče se kratko i posthumanizma kao “rođaka novog materijalizma”, koji komplicira pojam čovjeka i izmješta ga iz dosadašnjeg povlaštenog položaja (str. 116). “Teško je zamisliti gori povijesni trenutak za takvu teorijsku poziciju” jer u vremenu globalnog zagrijavanja upravo je čovjek taj koji je glavni akter, što se ne smije izgubiti iz vida u nastojanju da se djeluje (str. 116). Potrebno je stoga zadržati ideju o ljudskoj osobitosti.

Četvrto poglavlje “On Unicorns and Baboons: For Climate Realism” ističe se svojom duhovitom intonacijom. Ovdje se Malm detaljnije bavi Latourovom akademskom karijerom, s posebnim osvrtom na njegove dvije nepomirljive pozicije: u ranoj fazi svojeg intelektualnog rada Latour poriče autoritet znanstvenika, da bi ubrzo shvatio kako su klimatske promjene stvarna prijetnja čovječanstvu te preusmjerio pažnju upravo na tu problematiku. Malm taj preokret duhovito naziva “trenutkom osobne krize Bruna Latoura”, kao i krizom njegova intelektualnog projekta u svijetu suočenim s globalnim zagrijavanjem (str. 126). Budući da Latour smatra da znanstvenici konstruiraju činjenice, Malm proziva takav “epistemološki nihilizam” suprotstavljajući mu “epistemološki klimatski realizam” u formi deset jednostavnih stavki u kojima brani autoritet znanosti o klimatskim promjenama (str. 124, 128). Malm postavlja stvari kratko i jasno: “oluja dolazi, neovisno o tome ima li barometra koji će je izmjeriti” (str. 129).

U poglavlju “On the Perils of Property: Sketches for Tracking the Storm” brani historijski materijalizam i marksizam kao bolju alternativu aktualnim teorijama za suočavanje s antropogenim klimatskim promjenama. Na kraju krajeva, ostaje da su klimatski aktivisti dosad bili “indiferentni prema konstruktivizmu, laturijanizmu, novome materijalizmu, posthumanizmu i ostalome, dok su i dalje crpili inspiraciju iz marksizma i anarhizma te njihovih različitih konvergentnih i divergentnih struja u sloganima, transparentima, esteticima, mišljenju i čitanju” (str. 169).

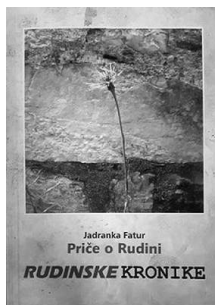
Šesto poglavlje, “On the Use of Opposites: In Praise of Polarisation”, započinje s obranom teorije metaboličkog rascjepa, koja je u novijoj okolišnoj literaturi čestom metom napada. Slijedom toga osvrće se na još jednu učestalu referencu suvremene teorije, knjigu *Kapitalizam u mreži života* (*Capitalism in the Web of Life*, 2015) autora Jasona Moorea. Moore u svojoj knjizi nastoji pokazati da teoretičari metaboličkog rascjepa ponavljaju kartezijanski dualizam jer govore o interakciji između prirode i kulture. Nasuprot tomu, Mooreov osnovni princip pisanja je izbjegavanje veznika kada je riječ o konceptima prirode i društva, smatrajući da je ta dihotomija uzrok svim aktualnim problemima. Predlaže alternativne antidualističke pojmove kao što su *world-ecology* koji, prema Malmu, ne samo da rezultiraju terminološkom zbrkom i narušavanjem čitljivosti nego imaju i ozbiljne političke posljedice jer “lociraju korijene društvenih i okolišnih problema u sferu pojmova” (str. 180).

Sedmo poglavlje naslovljeno “On Unruly Nature: An Experiment in Ecological Autonomism” pokušaj je dokazivanja autonomnog statusa prirode i rada u odnosu na kapital. Naime, oboje prethode kapitalu, mogu postojati bez njega i odbijati s njim suradnju u obliku propalih usjeva ili masovnih ostavki. Malm pokazuje kako se rad često može zamijeniti pojmom prirode, što govori nešto o povijesti fosilne ekonomije: povijest kapitala je “povijest sukcesivnih pokušaja kapitalističke klase da se emancipira od prirode”, a ipak, “jedino oružje za podčinjavanje rada i prirode su, dakako, rad i priroda” (str. 192). U borbi protiv autonomnosti rada i prirode nastupili su automatizirani strojevi. Ipak, stroj ne može bez energije; obnovljivi izvori energije poput vode i vjetra pokoravali su kapital prirodnim ciklusima, stoga su se fosilna goriva činila kao alternativa bez autonomije.

Na kraju, Malm zaključuje knjigu kraćim poglavljem u kojemu navodi da je potrebno napustiti zastarjele paradigme. U svijetu koji se zagrijava, analitičke distinkcije imaju praktičnu vrijednost, a ako nam suvremena teorija ne može olakšati razumijevanje situacije, onda nas barem ne bi smjela sputavati. Upravo zbog toga, Malmova je knjiga vrijedan doprinos području okolišne humanistike: donosi pregled ovih iznimno utjecajnih ideja i sadrži preciznu analizu takve (ponekad i opskurantističke) retorike. Međutim, unatoč tomu što je Malm obuhvatio gotovo sve ključne predstavnike ovih usmjerenja, nekima od njih posvetio je premalo prostora u knjizi. Donna Haraway i Timothy Morton tako se spominju svega nekoliko puta, a u oba je slučaja riječ o trenutno najutjecajnijim teoretičarima popularne kulture i umjetnosti. Analiza bi ovih autora

bila zanimljiva utoliko više što se njihov teorijski sustav gotovo u pravilu nekritički prihvaća, a Malm se, s druge strane, pokazao kao autor koji uspješno raskrinkava mjesta na kojima takvi teoretičari sami sebe potkopavaju, iznoseći na vidjelo njihove logičke zablude, pristranosti i površnost, potkrepljujući svoje tvrdnje izvorima iz niza različitih disciplina. Njegovo je pisanje rijetka kombinacija studioznosti, jasnoće i – najzanimljivije od svega – oštine i humora (navedimo samo neke duhovite formulacije: “Graham Harman, Latourov vjerni štitonoša” [str. 53]; “Knjiga kao što je *Politika prirode* je orgija u blatu” [str. 179] itd.). Samim time postavio je temelje za kritičko čitanje suvremene humanističke produkcije s ekološkim predznakom i, u konačnici, zacrtao smjer za djelovanje.

Marijeta Bradić

Jadranka Fatur, Rudinske kronike.
Priče o Rudini, Ogranak Matice
hrvatske, Hvar 2017., 382 str.

Profesijom i vokacijom ovjerena slikarica, Jadranka Fatur, osjetila je potrebu da dio svojih životnih iskustava fiksira i u drugom, drugačijem mediju. Mogli bismo kazati da je riječ o literaturi, s obzirom na njezinu neospornu lirsku darovitost i visoku pismenost, ali ona se u konkretnom slučaju odlučila na ispisivanje u dokumentarnom ključu, na svjedočenje vlastitih doživljaja i stečenih znanja i spoznaja, dakle: pretežnije na pristup faktografskim elementima nego li odavanje fikcionalnim uzletima i napastima.

Neće biti pretjerano kažemo li kako je Jadranka Fatur osjetila pravu, autentičnu obavezu da sredi svoja sjećanja i uspomene na povremeno življenje u majčinu zavičaju, u malome zaselku Rudina, iznad Staroga grada na otoku Hvaru. Bez patetike i usiljenoga poetiziranja, dapače sa sklonošću i disciplinom pozitivističkoga pristupa, odlučila je zapisati sve što zna, sve što je zapamtila o ljudima i ambijentima, a potom i sustavno arhivski istraživati sve što bi se moglo doznati o pretcima, o prethodnim stanovnicima naselja zvanoga Mala Rudina, odnosno Rudina Šoljanovih (za razliku od najbližega, kilometar udaljenoga susjednoga naselja zvanoga Vela Rudina ili Rudina Gospodinova).

Rezultat njezina plemenitog nastojanja i duboke emotivne odanosti okupljen je na preko tisuću ispisanih stranica i raspoređen u četiri posebne knjige, u impresivnu lokalnu tetralogiju, generalno naslovljenu *Priče o Rudini*. Posebni svesci ukazuju na različite aspekte okupljanja građe i spisateljskoga pristupa, u kojemu se redovito miješaju egzaktni podatci i patina pamćenja, precizni opisi i difuznost uspomena. S obzirom na to da je likovna poetika Jadranke Fatur hiperrealistična, ustanovit ćemo da je ona i u svojoj “potrazi za izgubljenim vremenom” spretno

brodila između realističke opservacije i afektivne evokacije, između bilježenja, inventariziranja činjenica i upućivanja na intenzitet doživljaja, dolazeći gotovo do sintezne vizije, odnosno do žive rekonstrukcije opore svakidašnjice pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća u jednoj maloj i prilično zatvorenoj i zatvorenoj otočnoj dalmatinskoj sredini ruralnoga predznaka (a prigradskoga susjedstva i odjeka).

Objavljivanje stečenih iskustava i rezultata trajalo je gotovo čitavo desetljeće. Prvom knjigom nazvanom, jednostavno i općenito, *Kuća*, Jadranka Fatur je započela 2008. godine nizati znanja i zapamćenja. Posvetom majci usmjerila je svoje vremenoplovno kretanje u prošlost i odmah na početku sveska ocrta profile dviju (majčinih) tetki (tete Duome i tete Mande). One su kao čuvarice ognjišta i njoj bile prvim vodičima u prostore i kronološke protege “maloga starinskoga svijeta” obitelji, roda (svojevrsnoga plemena) Šoljan, što se iz male otočne jezgre razgranalo posvuda, gotovo čitavim svijetom, opustjevši ishodišno boravište, koje autorica knjige preliminarno čak naziva i “rajskim vrtom” (poluironično podsjećajući kako je i u Rudini bilo zmija). Prije nego li zaključi elegičnim poglavljem o “praznoj kući”, ona melankolično evidentira predmete i uvjete egzistencijalnog statusa i komentira temeljna zbivanja (poput rođenja i umiranja, ali i zemljoradnje i ribanja), služeći se posebno rado dijalektalnim formulacijama (primjerice: “Luštrati kuću i roba od luša”).

Drugom knjigom, naslovljenom *Smiješno u Rudini ili...* (2010) naslovljena je kronika ili apoteoza “maloga mista”, izvršen prodor u usmenu baštinu ili verbalnu komunikaciju što je bila uspostavljena unutar obiteljsko-srodničkoga kruga, ali koja je dijelom reflektirala i mnoge univerzalne tekovine pučke mudrosti ili uglavnom konvencionalnoga kršćanskoga svjetonazora. Akcent na humoru i izrugivanju dolazi kao kontrapunkt inače teškom životu, kao svojevrsan odah od nataloženoga pritiska nakupljenih dnevnih obaveza i bioloških i socijalnih uskraćenosti. Specifičnost ambijenta posebno dolazi do izražaja u činjenici dominantno ženske perspektive, u međusobnom obraćanju udovica ili supruga čiji su muževi negdje daleko na radu (često čak u preookeanskim uvjetima), a na njima je da održavaju život mjesta, brinu o potomstvu i rodbini, te se bave svim nužnim i neophodnim poslovima. Gorki smijeh je odgovor i nadoknada neizbježnim nevoljama, ironični podtekst ishod nakupljene mudrosti. U tom je svesku autorica dala maha vlastitoj slikarskoj naravi, opskrbivši stranice brojnim skicoznim crtežima likova i životinja, te suptilnim akvarelima krajolika i veduta, dok se u prethodećoj publikaciji bila zadržala isključivo na fotografskoj dokumentaciji (kako onoj već povijesnog karaktera tako i na snimcima što ih je sama načinila ili pak na njima pozirala).

Treća knjiga okrštena sjetno *Kopošont* (grobište, tiskana 2012) opsežnija je i još nabijenija podatcima od prethodećih, kao da je rasla u širinu i u dubinu (a daleko je bogatija i vizualnom građom, što ide od prizora bujne prirode pa do kadrova grobnih spomenika). Mala Rudina nema vlastito groblje nego svoje mrtve pokapa na starogradskom grobištu, ali tamo raspolaze posebnom parcelom, koja donekle okuplja bliske srodnike, no istodobno ih drži na popriličnoj distanci od onih živih, još preostalih u zaselku. Kako bilo, razgovor o preminulima tvori makabrični mimohod predaka, uspostavlja mrežu i vriježe prepletenih rodbinskih odnosa, tvori pravi labirint ukrštenih tragičnih i nešto sretnijih sudbina. U ovoj je knjizi došla do izražaja spisateljčina vezanost za usmenu predaju, posebno dugovanje majčinim pričama, a spoznaje “iz prve ruke” bitno su dopunjene traženjem dodatnih izvora. Naročito je pritom bila važna korespondencija s iseljenim mještanima, s onima u dalekim Amerikama, koji su sačuvali brojne uspomene, a mogli pritom svjedočiti i o svojim životima ili o onima koji ostaviše kosti u tuđini. Neke fotografije u knjizi dolaze kao trag rudinskih Šoljana fiksiran na grobnim pločama, a tekst uz njih često nam nudi naraciju o životnim peripetijama predstavljenih, te utoliko iz sepulkralnoga ambijenta opet izlazimo u prostore vitalnih poticaja.

Četvrta i (zasad?) završna publikacija *Priča o Rudini* zove se, jednostavno, *Rudinske kronike*, a ja bih je možda točnije i prisnije imenovao "Saga o Šoljanima". Autorica se poduhvatila napornoga i nezahvalnoga zadatka da iscrpno pretraži arhivalije, uglavnom matične knjige raznih godišta (iz 18. i 19. stoljeća) sačuvane u raznim pismohranama. Ishod je zadivljujući: pred nama je zbir podataka, preciznih navoda s požutjelih stranica, što nam nude čvrsta uporišta za konstituiranje razgranatih rodoslovnih stabala.

Građu je Jadranka Fatur rasporedila po kućama, rodovima, obiteljima, slijedeći njihov raspored na terenu, ali i međusobne veze i logiku rasta i ulančavanja. Kako su svi prezimenom Šoljani, nužno je bilo diferencirati ih porodičnim nadimcima, a ti su tako slikoviti i poetični, da ne možemo odoljeti a da ih poimence ne navedemo: Cijemotovi, Kantalovi, Talucinovi, Duplicovi, Proncirovi, Žižetovi, Kotlijenčini, Lolotovi, Bežini gornji, Kaštelanovi, Kontešuštovi, Korničićini, Ditmanovi, Škrokaretovi, Svičorovi, Čurletovi, Pjavorcini, Bežini donji, a posljednje je poglavlje posvećeno "Izgubljenim kućama".

Teško je i zamisliti što je sve Jadranka Fatur doznala i povezala o pojedinim "kažetama", kako je uvjerljivo ispričala zbivanja i odnose na temelju pouzdanih a škratih arhivskih naznaka. Naravno, gotovo iz svake od tih kuća imala je ponekoga poznatoga, pogotovo su joj majka i tete bile izvorima dodatnih informacija, a nemalu je pomoć dobila i od prekooceanskih adresa, na kojima su se prošlosni slojevi upravo kristalizirali i okamenili. Za mnoge od prozno uobličениh portreta, za čitav niz uspostavljenih obiteljskih krugova ustvrdit ćemo da su evocirani iznimnom empatijom i dubokim psihološkim pronicanjem, premda nigdje ne iznevjeravajući zadane koordinate čvrstih povijesnih tragova. Stoga sam se i osmjelio karakterizirati tekst kao svojevrsnu sagu, iako sam svjestan da se autorica s razlogom zadovoljila skromnijom žanrovskom odrednicom kronika.

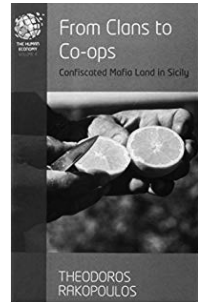
Hvaleći literarna svojstva rukopisa, prenaglašavajući udio subjektivnoga uloga i autobiografske komponente, bojim se da ne iznevjerimo neusporedivu originalnost pothvata, ipak temeljno zasnovanoga na brižnoj evidenciji i idealnoj rekonstrukciji nekadašnje atmosfere i načina života. Individualna perspektiva došla je tek nakon minuciozne i objektivističke potrage za svim ostacima i pronalazivim raspršenim stanovnicima Male Rudine. Knjige zapravo imaju memoarsko-znanstvenu dimenziju, jer uz razrađenu historiografsku pozadinu nude uvide i spoznaje etnografskoga i folklornog karaktera, a posebno na razini takozvanih "mikrostorija", odnosno proučavanja lokalne tradicije i načina rada, prehrane, oblačenja, stanovanja, međusobnih ljudskih odnosa, narodnih običaja, i tomu slično, a posebno značenja i uloge ženskoga faktora u inače patrijarhalnoj okolini.

Vjerujem da ne pretjerujem s tvrdnjom kako nijedno mjesto tako sićušnoga prostornog opsega i tako rijetke, škrte nastanjenosti kao što je Mala Rudina nije dobilo toliko opsežan prikaz, rijetko razveden i polimorfan pristup. Gnijezdo marljivih i zaslužnih Šoljana dobilo je monumentalnu iskaznicu, čitavu malu biblioteku iz pera (i kista) slikarice i spisateljice nesvaki-dašnje motiviranosti i višestrukih kompetencija, no ključno osobe "infišone" u Rudinu.

Onima koji nisu Rudinjani knjige mogu poslužiti kao poziv na sukreativno uranjanje u jedan fascinantni mikrokozmos, te kao izazov zamišljanja sličnih relacija u inače inim znanim im ambijentima. Možemo ih primiti metodom *pars pro toto* i stečena iskustva primijeniti na šire hvarsko, dalmatinsko, mediteransko područje, dakako odmjeravajući sličnosti i razlike. Konačno, smijemo se prepustiti imaginaciji i odati se pukom "užitku u čitanju". Na kraju, ali ne manje važno, knjige su objavljene da budu spomen i uspomena, ali i da na taj način održavaju svijest o potrebi čuvanja i zaštite iznimnoga prostora koji obuhvaća relativno skromne ali apsolutno autentične i neponovljive ambijentalne vrijednosti.

Tonko Maroević

Theodoros Rakopoulos, From Clans to Co-ops. Confiscated Mafia Land in Sicily, The Human Economy, Book 4, University of Pretoria, Berghahn Books, New York 2018., 240 str.

Autor knjige *From Clans to Co-ops: Confiscated Mafia Land in Sicily* Theodoros Rakopoulos je socijalni antropolog s izrazitim interesom za ekonomiju i politiku. Od 2008. do 2009. godine svoj život je prebacio u ruralnu Siciliju kako bi kroz ekstenzivan terenski rad istražio društvene promjene u dolini Spicco Vallata. Tim promjenama pridonose aktivnosti četiriju antimafijaških poljoprivrednih kooperativa (kooperativni pokret, rad) – Falcone, Borsellino, Libermanima i Lavoroealtro – koje se nalaze u centru svih društvenih i političkih zbivanja.

Prvo poglavlje, “Problems with Cooperatives”, dinamično uvodi čitatelja u temu, ne bojeći se iznijeti kontradiktornosti u kojima se kooperative povremeno pronadu. Poput drugih sličnih institucija, njihov krajnji cilj se svodi na društvene promjene i samo poboljšanje i unaprjeđenje danog društva. Primarni problemi nastaju u njihovom začetku unutar zajednice. Kao samoproglašene enklave dobre prakse, kooperative redovito nailaze na prepreke u obliku već usađenog (tradicionalnog) svakodnevnog lokalnog života, koji je povijesno duboko povezan s mafijama. Kroz taj kontekst autor proučava novostvorenu sivu zonu koju kroje lokalni sudionici u paralelnom odnosu sa svojom “problematičnom tradicijom” i s kooperativnim radom. Nadalje se autor bavi temom etičke prirode prikazujući poteškoće (npr. pitanje anonimnosti/transparentnosti) na koje je nailazio prilikom istraživanja kao pridošlica na izrazito specifičnu pozornicu na kojoj se isprepliće nekoliko oprečnih, sukobljenih svjetova.

U idućem poglavlju, “The Anthropology of Co-ops, the Mafia and the Sicilian Lens”, autor se odlučuje prema terminu “mafija” ponašati kao prema opisnom pojmu i kao prema strukturiranoj organizaciji i središtu mreža koje provode kontroliranje teritorija na temelju nekog društvenog konsenzusa unutar određenog lokaliteta (str. 40). Mafija stvara idiličan prostor za razvoj antimafijaškog pokreta, kojemu kooperative služe kao zaštita unutar zajednice prema kojoj imaju određene obveze. Naglašavanje nasilja kao najbitnije karakteristike mafije (udomaćena osuda unutar kooperativa) sprječava pravično promatranje te pojave i upravo zbog toga dolazi do potrebe za pogledom kroz autentičnu sicilijansku leću, koja u sljedećim poglavljima rasvjetljava mnoga pitanja i nesuglasice između lokalne i institucionalne razine. Iako je kooperativni pokret znatno izmijenio lokalnu ekonomiju, prema nekima nabolje, a prema nekima nagore, te su promjene stvorile nove vrste problema koji se sukobljavaju s vrijednostima i ideologijama lokalnih radnika. U takvom se okružju stvara hijerarhizacija koja svjedoči o dubokim internim podjelama koje se ne referiraju samo na rad i mafiju već i na srodstva, zajednicu i državu.

“Cooperatives and the Historical Anti-mafia Movement”, treće poglavlje knjige, fokusira se na bogatu sicilijansku povijest i njenu povezanost s kooperativizmom i antimafijaškim pokretom. Iako kooperativizam u Spicco Vallati ima različita značenja u različitim vremenskim periodima, autor shvaća kooperativizam kao pojam koji je kontekstualiziran i lokalno i povijesno, posjedujući određene usađene nepromjenjive karakteristike, ali svejedno mijenja i prilagođava svoj oblik i sadržaj u odnosu na specifične kontekste u kojima se primjenjuje (str. 62). Antimafijaška priča započinje pokretom Fasci Siciliani dei Lavoratori, čiji je cilj bio ujedinjenje latifundije te je dobar

prikaz povremenih (po potrebi) sjedinjenja mafije i antimafijaškog pokreta. Situacija se mijenja potiskivanjem pokreta (1894.) novonastalim vojnim zakonom te se mnoge od posljedica toga doba osjećaju i u suvremenoj Siciliji (npr. spretnost mafije da održava korak s modernizacijom društva i da njome manipulira prema svojim potrebama). Autor također napominje značaj "selektivne tradicije" koja vlada u krugovima suvremenih antimafijaških aktivista koji biraju specifične povijesne trenutke kako bi konstruirali vlastitu istinu (poput masakra u Portellu), te na taj način umanjuju značaj seljačke revolucije u korist promicanja umjerenih političkih diskursa.

Četvrto poglavlje, "Worldviews of Labour: Legality and Food Ideologies", se hvata u koštac s ideološkim problemima koji se isprepliću s proizvodnjom i distribucijom proizvoda. Rad unutar kooperativa se dijeli na dvije skupine – na administratore i radnike koji se ipak razlikuju od drugih "dnevnih radnika" po svom ugovornom statusu. Takvo člansko diferenciranje na skupine i dodatne podskupine pruža značajan uvid u klasne probleme, kao i u etičke nesuglasice među članovima i u njihova opća stajališta prema razini povezanosti i sveukupnog značaja koji pridaju (ili ne pridaju) antimafijaškom kooperativizmu. Administrativna strana svoj rad povezuje s aktivizmom, zakonitošću i etikom u ekološkoj proizvodnji, držeći kako su etički neokaljana hrana i antimafijaška svijest u savršenoj simbiozi kao temeljni principi njihovog kulturnog projekta. S tim se nužno ne slažu radnici iz lokalne sfere koji i dalje ostaju vjerni autentičnoj tradicionalnoj proizvodnji, smatrajući da pretjerana komercijalizacija zapravo pojeftinjuje proizvod.

Peto poglavlje, "The Limits of 'Bad Kinship': Sicilian Anti-mafia Families", povezano je tematski s prethodnim u smislu da istražuje ideologije koje se tiču odnosa i srodstva, a koje uz pitanja hrane i legaliteta predstavljaju dva najznačajnija problema s kojima se kooperativni projekt susreće i interno (u svom radu) i eksterno (u lokalnom prostoru gdje se odvija rad). U antimafijaškim djelovanjima nema mjesta za "loša srodstva" (rodbinske veze s članovima mafije čak i do trećeg koljena, *amici degli amici*), te se problem rađa iz kooperativnog neshvaćanja (ili neprihvatanja) srodnosti prirode mafije, rada i obitelji na Siciliji. Nije moguće dobiti ispravnu sliku ako njezine ključne dijelove fragmentiramo do neprepoznatljivosti da bismo je onda samo formirali u nešto "adekvatnije". Kooperativno inzistiranje na apsolutnoj čistoći unutar odnosa može se bolje pojasniti kroz njihovo inzistiranje na korištenju pojma *networks* (zbog svoje neutralnosti) i kroz njihovo uvjerenje da se grade meritokratski. No taj se njihov institucionalni puritanizam dovodi u pitanje kada zbog drugih unutarnjih problema (koji su bili predmetom analize prijašnjih poglavlja) bivaju prisiljeni zapošljavati na temelju preporuka, dovodeći se tako u situaciju "prijatelj prijatelja" koju su toliko žarko htjeli izbjeći.

Šesto poglavlje, "The Use of Gossip: Setting Cooperative Boundaries", uvodi čitatelja u neke od taktika kojima se kooperative služe kako bi se što efikasnije zaštitile od štetnih lokalnih utjecaja. To znači da izrazito pažljivo prate zbivanja, kretanja i druženja u selu bez da se administratori direktno upliću i ugrožavaju – pronalaze zamjenike u lokalnim članovima radnicima i lokalnoj policiji. Policija im nudi pomoć u formi osobnih dosjea, a lokalni članovi se služe neformalnijim metodama prikupljanja informacija poput osluškivanja u kafićima. Razvitak takve vrste državnog nadzora zaštićuje kooperativu od mogućih vanjskih problema, no istodobno ispunjava ulogu upozorenja i za same administratore, koji nisu pošteđeni nametnutih pravila.

Dok četvrto poglavlje tematizira proizvodnju i distribuciju hrane u komercijalnom pogledu, sedmo poglavlje, "Wage Is Male – But Land Is a Woman", stavlja naglasak na hijerarhizaciju unutar rada za kooperative. Poseban je osvrt na usporedbi između registriranog rada lokalnih članova i njihovih dodatnih aktivnosti koje im pripomažu pri ostvarivanju boljeg života. Prikazuje se rodna podjela rada, iz kojega su žene isključene, čime se stvara izrazito ekskluzivno muževno ozračje (toliko da se muškarci u administraciji smatraju *uškopljenima*), dok one zadržavaju ulogu domaćice koja skrbi za obitelj – i kao majke i žene, ali i kao poslovne partnerice. Iako je zarada u kooperativama dobra, ona nije dovoljna za udoban život i zbog toga članovi paralelno

posjeduju i obrađuju vlastitu zemlju, te se na taj način okreću ilegalnoj sferi, koja se protivi ideologijama antimafijaških kooperativa.

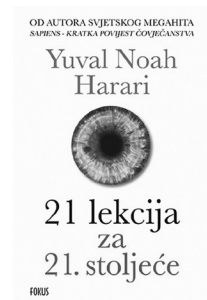
Osmo poglavlje, "Community Troubles: Cooperative Conundrum", raspravlja o vezi između osobnih odnosa i kooperativa, te se gradi na već spomenutim tenzijama iz prijašnjih poglavlja. Kooperative su izjasnile svoj pojam zajedništva u njegovoj najidealiziranijoj verziji, ali što se događa s tim zajedništvom, tom idejom zajednice, dok se na terenu brojne definicije međusobno sukobljavaju? S obzirom na to da administratori svakodnevno putuju na posao iz Palerma, više su usklađeni s gradskim društvom kojega su i sami dio, a pritom su potpuno odvojeni od lokalnog iskustva svojih radnika. Za razliku od njih, njihovi su radnici upleteni i u formalni i neformalni rad, pri čemu je neformalni rad održavao zadovoljstvo i solidarnost među lokalnima zbog financijskog izjednačavanja i stalne afirmacije njihove povijesti prije dolaska kooperativa.

Posljednje, deveto poglavlje ovog istraživanja, "Divided by Land: Mafia and Anti-mafia Proximity", proučava bliskost mafije i antimafije na području susjedstva, gdje je nemoguće izbjeći kontakt. Cilj antimafijaškog pokreta bio je potpuno izolirati mafiju od naroda, što se nije u potpunosti moglo ostvariti zbog, nazovimo ih, *omanjih* rupa u zakonu. Susjedstvo je neutralno fizičko područje na kojemu se sukobljavaju različiti životi, i u ovom slučaju, u toj prisnosti nalaze se dvije oprečne ideologije koje za cilj imaju osvajanje lokalne zajednice. Kooperativna administracija živi u potpunom nepovjerenju prema mafiji, makar ona ne predstavlja prijetnju njihovim radnicima i radu; ne mogu ih zamisliti izvan tog pojma "mafije" kao zasebne jedinice i aktivne, pravične dijelove lokalne zajednice. S druge strane, mafija ne vidi veliku prijetnju u kooperativnom aktivizmu, ne shvaćajući ga potpuno ozbiljno.

Bitno je napomenuti da autor uspijeva zadržati neutralnost istraživanja. Kreće se između i jednog (kooperativnog) i drugog (lokalnog) svijeta s izvanrednim uspjehom u prikupljanju značajnih informacija. Ne manjkaju ni slikovni prikazi kao ni alegorijski primjeri koji datiraju sve od grandioznih početaka antimafijaškog pokreta do suvremenih situacija koje efikasno nijansiraju i obogaćuju cjelokupnu sliku.

Vilma Benković

Yuval Noah Harari, 21 lekcija za 21. stoljeće, Fokus komunikacije d.o.o., Zagreb 2018., 376 str.

Poveznica između prošlosti i budućnosti je sadašnjost, u kojoj se očituje prošlost i stvaraju pretpostavke za budućnost. Izraelski povjesničar Yuval Noah Harari, kako mu i profesija nalaže, krenuo je od prošlosti i u svom prvom bestselleru *Sapiens* opisao temeljne odrednice čovjekove prošlosti, u kojoj se jedna vrsta živih bića uzdigla do najmoćnije na planetu. Druga mu je

knjiga otplovila u budućnost baveći se svijetom besmrtnika, digitalnih podataka i uspinjanjem čovjeka na razinu božanstva, stoga joj je dao i primjereni naziv *Homo Deus*. U zasad posljednjoj, trećoj knjizi, Harari se osvrće na sadašnjost, uočavajući i oblikujući 21 problem i izazov kojim će se ljudski rod (a prvenstvo elite u vidu političara, gospodarstvenika, stratega, istraživača, crkvenjaka, kulturnjaka i drugih) morati baviti u 21. stoljeću, pa nazivom opravdava sadržaj: *21 lekcija za 21. stoljeće*.

Napisana u Hararijevom stilu, koji obilježava izvrsno i pitko slaganje riječi i rečenica, kombinacija ažuriranog znanja iz različitih područja znanosti, primjeri iz cijelog svijeta i veoma kreativni i jasni zaključci, ova je knjiga novi i zanimljivi pogled na sadašnjicu. Ključne teme koje prema njegovu mišljenju obilježavaju sadašnjost su tehnološki izazovi (razočaranje, rad, sloboda, jednakost), politički izazovi (zajednica, civilizacija, nacionalizam, religija, imigracija), beznađe i nada (terorizam, rat, poniženje, bog, sekularizam), istina (neznanje, pravda, post-istina, znanstvena fantastika), prilagodljivost (obrazovanje, smisao, meditacija).

Središnje pitanje koje se proteže kroz knjigu je što znamo o izazovima koji nas okružuju i kreiraju našu stvarnost, sadašnjost i budućnost?, te nastavljajući na to, koliko smo dobro pripremljeni, ali i što možemo i smijemo činiti?

Želim se osvrnuti na teme koje u većoj mjeri dotiču Hrvatsku i jugoistok Europe. U prvom redu, to su migracije odnosno imigracije, kako ih Harari naziva. On ih promatra kroz tri perspektive: zemlju koja prima imigrante, zatim imigrantsko prihvaćanje normi, ponašanja i vrijednosti zemlje u koju su ušli i asimilaciju. Podcrtava pojam kulture kao mogućeg izvorišta rasizma čime rasizam dobiva novo i drugačije lice. Ključ ove slagalice je razumijevanje različitosti i prihvaćanje drugih kultura jer imigracija ima i dobru i lošu stranu. Veoma su zanimljive njegove opservacije o znanju tj. neznanju i obrazovanju. Iako ih je on razdvojio na dvije lekcije, mislim da ih je moguće povezati. Temelj uspjeha *Homo Sapiensa*, prema Harariju, nije u individualnom mišljenju i znanju nego u stvaranju zajedničkog mišljenja u širokim grupama (i takve su mogućnosti izgradile države, kulture i civilizacije). Većina ljudi precjenjuje svoje znanje (tzv. iluzija znanja) i Harari to efektно navodi oprimjeruje na situacijama iz svakodnevnog života. Svjetski moćnici i elite također nisu imuni na neznanje jer su u tzv. crnim rupama moći (nedovoljno vremena i perspektiva za dublje proučavanje). Upravo radi podizanja svijesti o vlastitom neznanju, važno je obrazovanje, ali je potreban odmak od tradicionalnog obrazovanja temeljenog na informacijama budući da aktualni ljudi već imaju dovoljno informacija. Potrebno je stoga razvijati alate i metode provjere i selekcije informacija (uključujući i prepoznavanje lažnih vijesti, tzv. *fake news*) kao i važnost i svijest o promjenama (jedino je promjena stalna i ne znamo kako će svijet izgledati za deset, pedeset ili sto godina). Spomenute će promjene biti vezane uz vlastitu osobnost, promišljanje, identitete, iskustva, znanja i vještine. Autor ističe da će biti moguće osobne transformacije u vidu promjene zanimanja, spola/roda, fluidnog i višestrukog identiteta. Sljedeća lekcija koju piše Harari je nacionalizam. Uspješno razbija mitove o drevnosti nacija i nadmoći jedne nacije nad drugima, ali napominje da nacionalizam ne mora biti nužno i isključivo loš. Međutim, globalni se problemi moraju rješavati na globalnom nivou.

Poruka Hararijeve knjige je veoma jasna i upućena svima nama (ovisno o odgovornosti, poziciji, položaju na društvenoj ljestvici): suradnja je temelj rješenja izazova i problema s kojima se susrećemo od ekoloških, tehnoloških, gospodarskih, vojnih pa do društvenih kriza. Jedino ćemo suradnjom uspjeti prevladati te krize jer su sve one međusobno povezane i premrežene te jedan politički entitet ne može samostalno riješiti nijedan od navedenih problema. Ovom, trećom knjigom u nizu, Harari se etablirao kao jedan od vodećih intelektualaca čiji istraživački dometi i interesi daleko prelaze vlastitu specijalizaciju kao što su i David Autor, Niall Ferguson, Sam Harris, Martha Nussbaum, Jordan Peterson, Steven Pinker, Max Tegmark, Slavoj Žižek i mnogi drugi. Svi navedeni su uspjeli približiti svoje ideje publici napuštajući uske akademske

krugove, a isto je napravio i Harari. S te je strane njegov primjer hvalevrijedan (ne zaboravimo da je *Sapiens*, njegova prva knjiga, napisana na hebrejskom tada mladog i nepoznatog povjesničara) i nadasve uputan za sve znanstvenike i znanstvenice u Hrvatskoj kako bi bolje, jasnije i svrsishodnije proširili svoje ideje. Nadam se da će i hrvatski znanstvenici i znanstvenice uspjeti pronaći načine javnog djelovanja, ali i promišljanja o globalnim i svjetskim problemima i izazovima. Mišljenja sam da članovi akademije (znanstvenice i znanstvenici) trebaju i moraju postajati intelektualci kroz javni angažman i djelovanje te na taj način osnaživati zajednice i sukreirati društvo u kojemu žive počevši od lokalnih problema pa do globalnih izazova.

Goran Đurđević

Crveni pijetao – crna kokoš.
Kultovi plodnosti, obredi,
običaja i vjerovanja, autor
izložbe: Jovan Šurbanovski,
 gostujuća izložba Muzeja
 Makedonije i Arheološkog
 muzeja iz Skopja, Etnografski
 muzej u Zagrebu, 7. veljače –
 7. travnja 2019.

U Etnografskom muzeju u Zagrebu je 7. veljače 2019. godine otvorena gostujuća izložba postavljena u suradnji Muzeja Makedonije, Odjela za etnologiju i Arheološkog muzeja Makedonije u Skopju naziva *Crveni pijetao – crna kokoš: kultovi plodnosti, obredi, običaji i vjerovanja*. Autor izložbe je Jovan Šurbanovski, ravnatelj Muzeja grada Skopja, u suradnji s koautorskim timom Jaseminom Nazimom, Aleksandrom Papazovskom i Vladimirom Bocevom iz Muzeja Makedonije. Izabrani je datum otvorenja izložbe ujedno bio i dan otvorenja Muzeja nakon dvotjedne stanke – zatvorenosti za posjetitelje zbog građevinskih i restauratorsko konzervatorskih radova na vanjskom dijelu te građevinskih radova unutar zgrade, što je dodatno iskorišteno za promociju samog otvorenja, na koju je došao velik broj zainteresiranih pojedinaca privučenih samim sadržajem i naslovom izložbe, ali vjerojatno i znatizeljnih jer su bili zaknuti za veliku manifestaciju Noći muzeja u kojoj ove, 2019. godine Etnografski muzej nije sudjelovao.

Naziv izložbe inspirirala je narodna poezija iz dijela bogatog erotskog folklor makedonskog naroda, *Crveni pijetao – crna kokoš* – “Gdje ste mi bile moje bijele gaće? Mi smo si bile između oba kraka, Mi čuvamo crnu kokoš, da je ne ključne crveni pijetao!”

Odabrani dio plodonosnog stvaralaštva u stihu i prozi, koje nije bilo samo prisutno u prošlosti nego se aktivno stvara i danas, u obrednom je smislu vezan uz badnje, novogodišnje, predsvadbene i svadbene običaje kao i uz običaje pod maskama te kao verbalna magija služi za poticanje plodnosti kod ljudi, životinja i zemlje. Istovremeno, prema riječima Aleksandre Papazovske, pjesme, bajke, poslovice i gatalice tematiziraju plodnost i erotiku te imaju za cilj

uvesti mlađe generacije u seksualnost predstavljajući svojevrsnu “životnu školu”. Upravo je narodna poezija erotskog sadržaja bila razlog da uz najavu spomenute izložbe u Etnografskom muzeju u Zagrebu na plakatu bude istaknut znak 15+, po uzoru na filmsku produkciju, kako bi se posjetitelje uputilo na postojanje sadržaja koji bi se mogao doživjeti kao neprimjeren za djecu i mlađe generacije koje posjećuju Muzej.

Kultovi plodnosti vezani su uz kulturno-tradicijske obrasce i predodžbe o svijetu i životu, te su dio narodnih običaja i vjerovanja koji imaju za cilj osigurati plodnost, ne samo čovjeka već i plodnost životinje i zemlje. Kako je izložba osmišljena u suradnji arheologa i etnologa, podijeljena je u dvije cjeline; prvi se dio odnosi na arheološke manifestacije povezane s ritualima plodnosti i prikazima erotskih scena, dok je drugi dio orijentiran na predmete koje nazivamo etnografskima – dijelove narodnih nošnji (pregače, pojasevi, rese, snopići i gajtani te pokrivala za glavu) – te na elemente nematerijalne tradicijske baštine kao što su narodni običaji (Džolomari, pokladni običaji i Uskrs), kulturna mjesta (Govedar Kamen) te već spomenuto narodno stvaralaštvo u stihu i prozi.

Sljedeći vremenski kontinuitet izložba započinje neolitskom umjetnošću i prikazima ženskih figura koje su dio raširenog kulta plodnosti tzv. paleolitičke Venere i kulta “Majke Zemlje”. U mnogim vjerovanjima prapovijesnih ljudi smatralo se kako je plodna zemlja ona iz koje izvire život, baš kao što se i iz žene rađa život (čovječanstvo), stoga ona zauzima središnji element između neba i podzemlja (utrobe zemlje) i predstavlja ženski element koji rađa. Papazovska je, osim spomenutih ženskih figurica, za potrebe ilustracije kulta plodnosti iz neolitičkog doba također odabrala i predstavila antropomorfne modele kuća poznatih još pod nazivom “Velike majke” – riječ je o predmetima sastavljenim od dvije neovisne i izdvojene polovice, gornje antropomorfne i donje arhitektonske, spojene u jednu cjelinu. I na tim su materijalima naglašeni elementi koji označavaju plodnost kao što su grudi i trbuh, a predstavljaju kozmogonijski simbol veze između zemlje, kuće, majke, plodnosti i svemira.

Za razliku od neolitskih ratarskih zajednica, sklonih matrijarhalnom politeizmu u kojemu je žena personifikacija plodnosti, u stočarskim, nomadskim zajednicama dominira patrijarhalni monoteizam, pa se moć muškarca predstavlja preko moći bika kao simbola oplodivanja. Na izložbi je predstavljena zoomorfna posuda (žrtvenik) s prikazima ptica, čiji oblik aludira na krupnu životinju – govedo čija je jedina zadaća oplodivanje. Pretpostavka Papazovske jest da je posuda najvjerojatnije bila korištena za izvođenje određenih rituala.

Najreprezentativniji predmeti koji predstavljaju simbol plodnosti u procesijama izvođenima za vrijeme brojnih antičkih vjerskih običaja su predmeti s prikazom falusa. Njihov je zadatak bio potaknuti plodnost zemlje, životinja i ljudi.

U dijelu izložbe koji predstavlja etnografsku građu izloženi su gornji dijelovi, pregače i pojasevi koji čine slojevitu žensku narodnu nošnju u pojedinim dijelovima Makedonije, a na kojima su vidljive rese koje su odavale informacije o dobi i statusu žena koje ih nose. Kao primjer autori izložbe i legendi navode istkanu vunenu pregaču koju je obavezno nosila svaka žena, a koja je imala ulogu zaštite ženskih reproduktivnih organa. U nju se također umatalo novorođeno dijete. Pojasevi predstavljeni na izložbi govore o statusu žene: djevojčice su nosile tanke pojaseve dužine do 10 metara, djevojke i mladenke su nosile pojaseve duge od 20 do 30 metara, dok su ih mladenke nerijetko podstavljale na način da formiraju ispučenje na trbuhu poput sedla – samara, namjerno predimenzionirajući time taj dio tijela (trbuh).

Pojas istodobno simbolički spaja i dijeli ljudsko tijelo na dvije polovice, gornju – čistu i donju – nečistu. U pojaseve se umeću komadići crvenih i bijelih konaca, koji također nose magičnu simboliku i apotropejsku moć. Konci utaknuti u pojaseve nerijetko su prethodno bili odneseni

na kultno mjesto Govedar Kamen, gdje su ih ljudi ritualno okretali oko velikog kamena za koji se vjeruje da nosi snažnu moć ozdravljenja i plodnosti.

Rese koje se pojavljuju na pregačama i pojasevima makedonskih narodnih nošnji autori ove izložbe povezuju sa ženskim figuricama iz gravetijanske kulture stare između 20000 i 26000 godina, koje su imale snažno naglašene seksualne atribute. Iako su najčešće bile sasvim nage, oko struka i torza su im bile postavljene male pregače od resa koje su visjele nad stražnjicom ili ispod prsa na trbuhu.

Multimedijom su predstavljena kulturna mjesta i narodni običaji u kojima su istaknuti kultovi plodnosti a koji se i danas njeguju u pojedinim mjestima u Makedoniji.

Vrlo značajno i zanimljivo kultno mjesto koje budi jak interes i kod praktičara i kod istraživača jest Govedar Kamen. Naime, na izložbi je predstavljen isječak iz etnografskog filma snimljenog tijekom terenskog istraživanja etnologa i koautora izložbe Vladimira Boceva, koji prikazuje obrede za vrijeme Đurdevdana, 5. i 6. svibnja, u svrhu zdravlja, plodnosti i osiguranja najčešće muškog potomka. Bocev tako bilježi kako se radi o mjestu koje ima multietničko i multikonfesionalno značenje koje se zadržalo do današnjih dana te se nerijetko može čuti kako je kamen "mešovit" (otvoren) za sve vjere i nacije, te stoga Bocev naglašava kako u Govedar Kamen dolaze ljudi različitih vjera i nacija koji vjeruju u moć kamena. Svi oni obilaze kamen po tri puta ukруг, s tom razlikom što kršćani pale svijeće od voska, a muslimani ljube kamen i pale svijeće od loja.

Autori izložbe navode kako je tradicija obilaska manastira i crkvi kao i drugih svetih i kulturnih mjesta poput voda, kamenja i stabala vrlo snažno prisutna kod velikog dijela stanovništva u Makedoniji. Među najznačajnijim takvim mjestima su manastiri i crkve na prostoru Matke, manastir Sv. Naum kod Ohrida, Sv. Bogorodica Prečista – Kičevska, Sv. Jovan Bigorski, Sv. Joakim Osogovski, Presveta Bogorodica kod Treskavca, turbe na H' d' r' baba i, već spomenut i predstavljen na izložbi, Govedar Kamen u Ovcjem polju.

Na izložbi je također prikazan isječak iz etnografskog filma *Džolomari* – riječ je o obredu s maskama u selu Begnište, Kavadarečko koji se izvodi u noći s 13. na 14. siječnja (proslava Nove Godine prema Julijanskom kalendaru), a koji obiluje aktivnostima koje nedvosmisleno pokazuju želju za plodnošću i zdravljem.

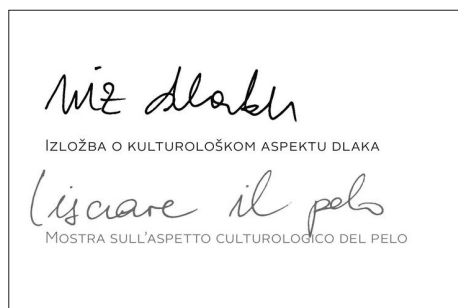
Rituali s maskama, kao što su oni u pokladno vrijeme te već spomenuti Džolomari, imaju za zadatak osigurati plodnost i blagostanje zajednice, potomstvo, zdravlje i izobilje, a vezuju se za razdoblje zimskih solsticija i proljetnih ekvinocija. Prema autorima ove izložbe, njihovi su korijeni povezani s malim ili seoskim dionizijskim svečanostima koje su se održavale u prosincu i siječnju, prastarim kultovima plodnosti i kultovima mrtvih. Rituali s maskama koji slave kraj zimskog i početak proljetnog razdoblja, odnosno ponovno buđenje prirode odvijaju se sa zadatkom da očuvaju plodnost ljudi, stoke i uroda.

Također je na izložbi predstavljeno i nekoliko pisanica, s obzirom na to da je, kada je riječ o plodnosti i zdravlju, obrede i vjerovanja povezane sa šarenim jajetom teško zaobići.

Vezano uz plodonosno narodno stvaralaštvo u stihu i prozi, jedna od autorica tekstova na izložbi bilježi kako si "niti jedna kultura na svijetu ne može dozvoliti da ima ležeran odnos prema plodnosti, budući da bi bez nužne biološke reprodukcije njenih članica i članova, bez prinosa njive i plodnosti stoke, ona jednostavno iščezla". Nadalje, autorica navodi kako je među makedonskim folkloristima i etnolozima ono "masno" i "vulgarno" dugo vremena predstavljalo tabu, no ovakva istraživanja bi trebala biti integralni dio proučavanja života naših predaka, te suvremenog odnosa prema seksu i plodnosti.

Uz izložbu je bila organizirana i rasprava u kojoj su sudjelovale etnologinje iz Etnografskog muzeja Istre dr. sc. Lidija Nikočević i dr. sc. Ivona Orlić te etnolog dr. sc. Tvrtko Zebec iz Instituta za etnologiju i folkloristiku, a govorilo se o seksualnosti u hrvatskim pokladnim običajima, muzejskoj interpretaciji te plesu i zaštićenoj nematerijalnoj baštini iz etnološke perspektive. Dvorana u kojoj je bila održana rasprava bila je neuobičajeno ispunjena velikim brojem zainteresiranih posjetitelja, što je uz mnoštvo posjetitelja na otvorenju te brojne popratne medijske tekstove još jednom potvrdilo zainteresiranost javnosti za ovakve teme.

Željka Petrović Osmak

Niz dlaku. Kulturološki aspekt dlaka, autorice izložbe i kataloga: Ivona Orlić i Tamara Nikolić Đerić, Etnografski muzej Istre / Museo Etnografico dell'Istria, 13. prosinca 2018. – 1. svibnja 2019.

Izložba *Niz dlaku: kulturološki aspekt dlaka* ima za cilj prikazati samo neke od mnogih kulturoloških i bioloških aspekata vezanih uz dlake kao dio ljudskog ali i životinjskog tijela. Ambivalentnost u odnosu prema dlakama karakteristična je za svakog od nas, a osviještivši prvenstveno svoje različite pristupe tom fenomenu, autorice su se odlučile o tome “progovoriti” putem izložbe i pripadajućeg kataloga.

Interpretacija kulturološkog aspekta dlaka ide u dva smjera: *ritualizacija dlake* odnosi se na emocije, umjetničku i vjersku interpretaciju dlaka, a *ekonomika dlake* na pokušaj njihova racionalnog objašnjavanja. U tom je smislu i sama izložba prostorno koncipirana u dva dijela. Desna strana izložbe, koja predstavlja desnu stranu mozga, obrađuje kreativno razmišljanje pa samim time i vjerovanja, a lijeva strana izložbe, kao i lijeva strana mozga, odnosi se na logiku. Naravno, teme se isprepliću i nadopunjuju. Zadnji dio izložbe posvećen je pitanju dlaka kao otpada.

Autorice se s pravom pitaju *kamo s dlakom*, posebice onom ljudskog porijekla. Danas su nam dlake na tijelu sve manje potrebne, a životinjsku dlaku pomoću koje su se, primjerice, izradivale četke ili metle, zamijenili su umjetni materijali. Stoga predviđaju potpuni nestanak dlaka iz mitskog, religijskog, magijskog, umjetničkog i svakodnevnog govora.

Prikazom različitih religijskih praksi na izložbi naglašava se činjenica da sve svjetske religije imaju određena pravila ponašanja vezana uz dlake, a posebice se to odnosi na kosu ili braću. U većini slučajeva smatra se da je duga, raspuštena kosa povezana s nesputanom seksualnošću.

S druge strane, kratka kosa, usko vezana, obrijana ili prekrivena kosa označava seksualnu sputanost. Osim u mitovima, legendama, predajama ili religiji kosa je važna i kroz cijelu povijest umjetničkog izražavanja. Bilo da je naslikana na platnu ili kada postaje dio performansa, označitelj bunta, otpora. Primjerice, u filmskoj umjetnosti kosa je tema nekolicine filmova nastalih sedamdesetih godina prošloga stoljeća, a simbolizira bunt i slobodu te kritiku patrijarhalnog društva. Navedeno je vješto prezentirano na izložbi kroz isječke filmova ili glazbene primjere.

Posebno zanimljiv dio izložbe je segment o vjerovanjima vezanima uz dlaku. Tako su autorice naglasile da je u hrvatskoj tradicijskoj kulturi kosa bila od velikog značaja kao izvor životne snage. Stoga je bilo potrebno čuvati je od zla ukrašavanjem ili pokrivanjem. Kao primjer vjerovanja iz tradicijske kulture Istre, autorice navode *moru*, zlu ženu koja nema stidne dlake, a može se pojaviti i u obliku muhe, kokoši, mačke ili kao dlaka. Isto tako je u istarskoj tradiciji poznat i vukodlak, kao ružan čovjek, širokih obrva, dubokih očiju i dlakavoga vrata. S druge strane, autorice prikazom brade i brkova Djeda Mraza/barbe Jovice iz Poreča naglašavaju da su darivatelji poput Svetog Nikole i Djeda Mraza bili "obrasli" u bradu i brkove.

Pitanjima životinjske dlake autorice se bave u onim dijelovima izložbe koji prikazuju predmete povezane s ovčarstvom ili četkarstvom. Ovca je krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Istri bila od velikog značaja ne samo zbog mesa, mlijeka, sira i skute već i zbog vune koja je bila neizostavni dio tradicijske odjeće. Osim za odjeću, vuna je služila i za punjenje štramaca (madraca). Još su do 1960-ih godina četkarski proizvodi na bazi životinjskih dlaka bili jako traženi po cijeloj Hrvatskoj. Na izložbi su stoga izloženi gudalo za bajs izrađeno od konjske dlake i četke od svinjske dlake za čišćenje cipela. Autorice navode da se, primjerice, od kozje dlake izrađivala četkica za sapunanje lica prije brijanja ili kistovi za slikanje. Pitanjima koja se tiču životinjske dlake autorice se bave i na samom kraju izložbe kada tematiziraju suvremene salone za šišanje i uređivanje životinja.

Dio izložbe posvećen frizerskim salonima, brijničicama i salonima za depilaciju pokazuje nam da se danas ljudi okreću pitanjima gdje i na koji način urediti, šišati, negovati dlake na glavi, kao i na ostalim dijelovima tijela. Naravno, to ne znači da su ti postupci bili nepoznati tijekom povijesti. Autorice naglašavaju da je "suvremeni (ne)odnos čovjeka sa svojom dlakom doveo (do) nove vještine unutar kozmetičkog zanata, a to je depilacija". Pri tome su u taj proces podjednako involvirani i muškarci i žene. Osim dlaka, koje su odstranjene hladnim ili toplim voskom, fotografija frizerskih salona te raznih predmeta iz frizerskih salona, posebno su zanimljivi i citati sugovornica s kojima su autorice razgovarale.

Gospođa iz Poreča (33) tako navodi: "Ja se ne mogu zamisliti s ijednom dlakom, sve skidam, osim kose (koju šišam), obrva (koje rijedim)." Za razliku od nje, gospođa iz Poreča (51) kaže: "Neću se više depilirati dolje. Sve me više smeta bockanje. A i kad piškiš u prirodi mlaz ti ide na sve strane, dlake ti ga usmjeravaju prema dolje."

Ova dvojezična izložba (hrvatsko/talijanska) otvorena je za posjetitelje od 13. prosinca 2018. do 1. svibnja 2019., a tiskan je i katalog koje je bio predstavljen povodom Noći muzeja 1. veljače 2019. godine u Pazinu. Grafičko oblikovanje i realizaciju postava izložbe i kataloga potpisuje Studio Sonda iz Vižinade. Izložba je realizirana uz potporu Istarske županije i Ministarstva kulture.

Tanja Kocković Zaborski

Davor Dundara, Šareni mrak, retrospektivna izložba, kustosice: Marina Tkalčić i Suzana Marjanić, Mali salon riječkog MMSU-a, 14. prosinca 2018. do 11. siječnja 2019.

Davor Dundara riječki je multimedijalni umjetnik (bez formalnog umjetničkog obrazovanja) rođen 1976. godine, a po vlastitom priznanju “bezuspješno je studirao razne studije, odslužio vojni rok i radio svakakve poslove” te “osjeća osobnu averziju prema suvišnom intelektualizmu u umjetnosti koja bi trebala biti čista ekspresija lišena suvišnih objašnjenja i verbalizacije”. Iako su i on sam i njegov rad nesumnjivo izrazito individualistički nastrojani, kroničari suvremene umjetnosti ga svrstavaju u riječku performersku i akcionističku scenu okupljenu na prijelazu tisućljeća oko Multimedijalnog centra d.o.o. (Poduzeće u kulturi Palach), iako se njegovo umjetničko djelovanje širi i izvan te scene. U pomalo promašenom terminu između 14. prosinca 2018. i 11. siječnja 2019. godine u prostoru Malog salona riječkog MMSU-a izložena je retrospektivna izložba naslovljena *Šareni mrak*, koja, riječima Marine Tkalčić i Suzane Marjanić iz programske knjižice, “propituje monstrij, monstroznost, današnjega trenutka, na primjeru karnevaleskne, groteskne umjetnosti”. Uistinu, upravo u ključu spoja grotesknog i karnevalskog valja iščitati moju opasku o “pomalo promašenom terminu” jer bi zasigurno ova retrospektiva, koja obuhvaća autorov rad od 2006. godine naovamo, ostavila značajniji trag u malo kasnijem karnevalskom terminu tijekom veljače kada ulice Rijeke preplave maske, zvončari, čudovišta i kostimirane “nemani”, nego u terminu božićno-novogodišnje opsesije kupnjom i lažnim marketinški nametnutim “veseljem” unutar kojeg je Dundarina izložba stršala kao svojevrsni eksces.

Uistinu, ulazeći iz kičasto prekičenih ulica u šareno-mračnu atmosferu Trolove pećine, kako je autor zamislio prostor Malog salona MMSU-a, posjetitelj izložbe se na samom ulazu susreće s mnoštvom arhivskog materijala u obliku novinskih izrezaka koji kronološki prate dosadašnji autorov rad ali i širi kontekst ranije spomenute riječke scene unutar koje je djelovao. Već te novinske izrezotine postavljaju horizont očekivanja kao arhiv nekih proteklih, tehnološki atavističkih, vremena. Ulazeći dublje u prostor Salona i “pećine” posjetitelj se suočava s čitavim nizom “čudovišnih” mehaničkih tvorevina u kojem se fizionomije ljudi, životinja i strojeva isprepliću do stupnja nerazdvojnosti kreirajući antropomorfne figure različitih veličina koje komotno možemo zamisliti kao imaginarij nekog nerealiziranog horor filma. Dapače, kad bi kod nas postojala produkcija filmova strave i užasa (ili općenito tako usko žanrovski određena produkcija), lako je zamisliti kako neki kulturno osviješteni filmski redatelj poziva Dundaru da mu bude *art director* na snimanju, neka vrsta domaće inačice HR Gigera. Materijali kojima se Dundara uglavnom kolažnom tehnikom koristi pri izradi svojih čudovišnih figura otpad su suvremene civilizacije (djelovi dječjih igračaka, manekenskih lutaka iz izloga, ostaci strojeva..) koje preslaguje u neobične kombinacije, udahnuvši im na taj način život baš kao što je književni dr. Frankenstein udahnuo život svom najpoznatijem bezimenu i skrpanom od ostataka *patchwork* čudovištu. Pretpostavljam da atelje ili radni prostor Davora Dundare vjerojatno nalikuje jednom takvom izmaštano alkemičarskom znanstvenom laboratoriju iz kojeg se ništa ne baca kao višak, već se koristi i reciklira do beskonačnosti ili neprepoznatljivosti.

Posjetitelj koji se ohrabri ući potpuno u dubinu “Trolove pećine” odakle dopiru potmuli, zastrašujući zvukovi susrest će se i s nekoliko televizijskih ekrana s kojih simultano trešte video projekcije nekoliko Dundarinih performansa i koncerata s grupom Adapteri, koja i vizualno i zvučno podsjeća na najekstremnija izdanja američke performans skupine The Residents: skupina trolova koji proizvode paganske, ritmične hipnotičke skladbe uglavnom bazirane na ritmu i improvizaciji. Da bi ugođaj bio potpun nedostaje olfaktivni element, inače često prisutan u Dundarinim javnim nastupima, pa je stoga velika šteta što se ili autor ili MMSU nisu ohrabрили ostaviti u prostoru (ili negdje zazidan) kakav leš ili crkotinu koji bi zadovoljili i potrebe čula mirisa.

Programski tekst ranije navedenih autorica u nastavku tvrdi kako “Dundara ruši barijere lažnog reda i upozorava da je nakazna i čitava zapadna civilizacija i pripadajući (kapitalistički) sustav vrijednosti”. Iako se slažem kako se Dundarin rad može čitati i u tom ključu, njegovo djelovanje više promatram kroz prizmu osobne opsesije autora demonima, nakaznošću i ljepotom ružnoga kakva je oduvijek prisutna u umjetnosti, a široj javnosti najpoznatije reprezentе ima u Hyeronimusu Boschu, Pieteru Breughelu i Giuseppeu Arcimboldiju. Dundara ne stvara te nakazne oblike kako bi zastrašio ili šokirao potencijalnog gledatelja, dapače čini mi se kako njega publika uopće ne zanima. On se umjetnošću ovog tipa bavi kako bi se poigrao svojim vlastitim demonima primjećujući kako je ta nakaznost zapravo sveprisutna oko nas za razliku od ideala ljepote kakav nam se, između ostalog, kroz umjetnost (a danas i medije) nameće stoljećima, a zapravo je tek lažno kreirana fantazija, nepostojeće savršenstvo stvoreno na potpuno umjetan način. Ako ikako, onda upravo na tako Dundara ruši mitove o “lijepoj umjetnosti”, ukazujući kako sve što je trenutno lijepo zapravo čeka ružna, usahla te neminovno nakazna budućnost, baš kao što se i najljepše i najslađe djetesce, ako poživi dovoljno dugo, na kraju pretvori u nakazna starca – osim u slučaju sretnika poput Doriana Graya umjesto kojih stari i poružnjuje kakav dundarovski portret na tavanu.

Šareni mrak je, stoga, uistinu pogodan naziv za ovu retrospektivu. Oksimoronski naziv istovremeno obuhvaća i estetsku i etičku komponentu Dundarina rada, spajajući šarenilo njegovih motiva, inspiracija i tehnika s tematskim mrakom koji neskriveno čuču u pozadini njegova djelovanja. U ovom slučaju, djelo i autor čine neraskidivu cjelinu jer i Dundarin osobni imidž pripadnosti post-punk supkulturnoj sceni doprinosi tome da tek tijekom karnevalske sezone može hodati ulicama Rijeke uklopljen u njezino mračno šarenilo ne iskačući pojavom kao tijekom ostatka godine da bi se, krajem veljače, ponovo mogao povući u neke, samo njemu znane, pećine i špilje te tamo ponovo opsesivno stvarati bez želje za komercijalnim uspjehom ili priznanjem struke – larpurlartistički sebe radi.

Mario Kovač

**Svetlana Slapšak, *Leteći pilav*.
Antropološki eseji o hrani, XX. vek,
Beograd 2014., 328 str.**

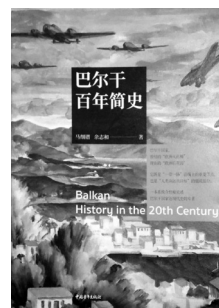
Knjiga duhovita naslova *Leteći pilav* klasične filologinje i antropologinje Svetlane Slapšak donosi tekstove što ih je autorica od devedesetih godina dvadesetog stoljeća objavljivala u časopisima nemajući na umu znanstvenu publiku, već osobnu znatiželju prema ritualnim i simboličkim značenjima upisanima u prehranu. Dugotrajno zanemarena istraživanja prehrane, sedamdesetih i osamdesetih godina pojavljivala su se tek kao usputno sakupljanje mrvica i opuštajući autorski odmak od *ozbiljnijih*, temeljnih istraživanja. Početak kulturne antropologije zato ne treba tražiti u znanstvenim publikacijama, nego u specijaliziranim novinskim rubrikama koje su ispivali autori poput Igora Mandića ili Svetlane Slapšak. Prije osamostalivanja prehrambenih studija, kao multi- i interdisciplinarni istraživačke platforme, istraživati prehranu značilo je posegnuti u iznimno zanimljivo, ali neistraženo područje usmene i privatne povijesti koje istraživačima ipak nije moglo donijeti osobiti ugled u znanstvenoj zajednici. Warren Belasco, istaknuti američki antropolog prehrane, upozorava kolege da se suzdrže od istraživanja prehrane barem do druge knjige (1999). Neozbiljna, svakodnevna i banalna, ali zato zabavna istraživanja prehrane u tridesetak godina prerasla su u značajno područje istraživanja u kojem se etnologima pridružuju antropolozi, povjesničari, sociolozi, filozofi... *Leteći pilav* zato nije plod trenutna interesa za prehrambene teme, nego rezultat istraživanja koje traje od prijedora Apicijeve kuharice (Latina et Graeca, 1989) po kojem je Slapšak poznata i širem čitateljstvu. Eseji u *Letećem pilavu* zbirka su kulturnih, ritualnih, religijskih i simboličnih značenja koja pripisujemo hrani koju pripremamo i jedemo. No istovremeno je treba čitati i kao pokušaj hvatanja u koštac s kulinarskom opsesijom današnjice u kojoj smo bombardirani dokonim medijskim kulinarstvom. Slapšak svoju knjigu sasvim svjesno postavlja u kontekst današnje opsesije kulinarstvom, odnosno medijske navale kulinarskih i sličnih emisija zavodljivo upakiranih u malene hedonističke, navodno lako dostupne, avanture kojima je poučnost sadržaja manje važna od gledateljske razbibrige. Istaknut će Slapšak da se u "pop-kulinarskoj medijskoj produkciji" (str. 9) tek rijetko sreće išta vrijedno, no ističe da je antropologija prirodni okvir istraživanja vlastitih i tuđih kulinarskih sustava. Doista je neobično da antropologa prehrane nema i više, kada znamo da uzgajanje, pripremanje, potrošački izbori i užitek u hrani istraživaču na vidjelo iznose ključne podatke o čovjekovom življenju, ili kako će Slapšak napisati "o njegovoj antropološkoj strukturi [...] simbolički opis u hranu, bilo da je riječ o ritualima, verovanjima, sujevjerju ili naprosto igri, tvori izvestan metantropološki tekst, autodeskripciju čoveka u različitim istorijskim, društvenim i kulturnim okolnostima" (str. 6). Nadahnivši se radovima Rolanda Barthesa, Jacka Goodya, Marvina Harris a i Mary Douglas, Slapšak u svojim esejima o voću, povrću, jelima i običajima raspliće povijesne i simboličke upise, ritualne uloge, promjene značenja i manipulacije skrivene iza bliskih nam prehrambenih navada.

Nakon uvodnog poglavlja naslovljenog "Leteći pilav ili hrana kao tekst", u kojem teorijski utemeljuje svoje bavljenje prehranom, ali nudi i povratak veselju i karnevalu kao ideološkim okvirima jedenja, Slapšak drugo poglavlje posvećuje namirnicama, točnije voću, povrću

i grahoricama. Osim temeljenih sastojaka u vječnoj borbi protiv gladi, poput kestena, boba, krumpira i kukuruza, autorica ispisuje i kulturnu povijest nekih egzotičnijih sastojaka globalne kuhinje. Kumkvat ili avokado relativno su noviji sastojci jelovnika te njihovo udomaćivanje otkriva obrasce primjenjive i korištene za mnoge druge namirnice koje zahvaljujući zdravstvenim preokupacijama današnjice nalaze svoje mjesto unutar potrošačkog raja neograničenih mogućnosti izbora. Nakon trećeg, kratkog poglavlja posvećenog začinima i mirisima, Slapšak najveći dio knjige istražuje ikonička jela i običaje poput sarme, baklave, alve, šampanjca, tržnice ili novogodišnje večere. Koristeći se klasičnim izvorima, povijesnim zapisima, arheološkim istraživanjima te nadopunjujući ih etnografskom građom i kulturnoantropološkim uvidima, prehrambeni eseji o različitim prehrambenim fenomenima u poglavlju naslovljenom "Jela i običaji" doista eruditski otkrivaju prednosti komparativnih istraživanja prehrane. Priča o prehrani uvijek u sebi sadrži transformaciju, kulturno preuzimanje i prilagođavanje, a time i umnažanje regionalnih i lokalnih prehrambenih običaja, što dakako otvara i pitanja gastronomskih nacionalizama, pitanja autentičnosti i manipuliranja izvornošću i emotivnošću potrošača. Kratka povijest kečapa, koji današnji etični i osviješteni potrošač lako odbacuje kao proizvod prehrambene industrije, između ostaloga pokazuje da je vrlo često kulinarska jezična praksa maštovito arbitrarna zamagljujući izvore. Kečap je doista riječ kineskog porijekla, ali kao proizvod plod je kreolizacije, miješanja europskih doseljeničkih kultura i starosjedilačkih, afričkih, azijskih i karijskih utjecaja u kuhinjama juga Sjedinjenih Američkih Država. Ispisujući kulturnu i ideološku povijest proizvoda, Slapšak dolazi do pomirljive apolitičnosti u kojoj se prehrambeni proizvod napokon umješta u pomirljiv i ideološki nevin prostor. Radije nego da istražuje kulinarski diskurs te gradi svoje eseje o hrani kao "tekst prevare i zavođenja" (str. 6), Slapšak minuciozno niže povijesne i etnološke mrvice sagledavajući ukupnost značenja namirnica i jela kao teksta nabijenog skrivenim i dvosmislenim značenjima. Jednako kao i slične esejističke prehrambene studije svakodnevice, *Leteći pilav* posjeduje prividnu lakoću, otvarajući se široj publici gladnoj *priča o hrani*, ali postavljajući pitanja i nudeći odgovore postaje nezaobilazno štivo za istraživače kulture prehrane.

Jelena Ivanišević

**Ma Xipu (马细普), Yu Zhihe (余志和),
Kratka povijest Balkana (巴尔干百年简史),** China Youth Press, Beijing, 2018.,
XIII+424 str.

Balkan je geografski koncept koji se prostire na raskrižju Europe, Azije i Afrike. Upravo je ta geografska pozicija veoma važna za njegovu "slavu", dugu i bogatu povijest, kulturnu raznolikost i kompleksnost nacionalnih identiteta. Takva je složenost izazivala pažnju istraživača diljem svijeta. Posljednjih se godina sve više istražuje Balkan u Narodnoj Republici Kini. Postojeća

kineska istraživanja na Balkanu usredotočena su na međunarodne odnose u balkanskim zemljama još od modernih vremena, kao što su *Stotine godina Balkana* i povijesna djela poput *Balkan i europski barut: povijest Balkana*. Primjetan je manjak sustavnih istraživanja koja će interdisciplinarno i multiperspektivno prikazati složenu dinamiku odnosa na Balkanu. Značajnu iznimku čini Centar za istraživanje civilizacija / Center for Study of Civilizations (文明区划研究中心; CSC) pri Sveučilištu Capital Normal (首都师范大学; CNU), koji je jedina institucija koja se sustavno bavi Balkanom u NR Kini. Na CNU-u rade i istražuju stručnjaci za različita područja – prof. dr. sc. Liang Zhanjun (梁占军; profesor svjetske povijesti 20. stoljeća i međunarodnih odnosa); prof. dr. sc. Liu Xincheng (刘新成; profesor povijesti međunarodnih odnosa i bivši rektor CNU-a); prof. dr. sc. Liu Wenming (刘文明; prof. svjetske povijesti); dr. sc. Li Jianjun (李建军; istraživačica i voditeljica CSC-a koja se usavršavala na Univerzitetu u Beogradu). Uz kineske kolege, u Centru rade i surađuju mladi hrvatski znanstvenici: dr. sc. Zvonimir Stopić (povjesničar, filozof i sinolog, doktorirao Povijest međunarodnih odnosa 2018.; priključio se 2015., stručnjak za hrvatsku i jugoistočnoeuropsku povijest 20. stoljeća), dr. sc. Ivica Bakota (sinolog, filozof i komparatist, doktorirao na Sveučilištu Peking University, PKU) priključio se 2017., stručnjak za komparativnu politologiju jugoistočne Europe). Sa spomenutim Centrom na različitim projektima povremeno surađuju doktorandi iz Hrvatske Jana Krpina i Goran Đurđević. U Centru se redovito odvija nastava hrvatskog jezika. (Informacije o Centru izložio je i dostavio dr. sc. Zvonimir Stopić, na čemu mu zahvaljujem.) Ova je knjiga nastala kao projekt spomenutog Centra. Na taj je način Centar postao most između kineskih znanstvenika i institucija te prostora Balkana čime je podebljana veza između Kine i balkanskih zemalja.

Kao što je poznato, Narodna Republika Kina uspostavljena je 1949. godine na socijalističkoj ideosferi. Nakon početnih neslaganja i razilaženja sa Sovjetskim Savezom, tada vodećom državom socijalizma, Kina uspostavlja odnose s balkanskim socijalističkim državama (Jugoslavija, Albanija, Bugarska, Rumunjska), koji imaju različitu dinamiku tijekom Hladnog rata. To je razvilo posebnu predodžbu i razumijevanje Balkana u Kini. Osim toga, u Kini se Balkan povezuje s ratnim zbivanjima koja su razarala i uništavala taj prostor posljednjih sto godina počevši od Balkanskih ratova, Prvog i Drugog svjetskog rata te posljednjih sukoba devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Ti su međusobni sukobi bili trajni i nepremostivi. Tijekom Drugog svjetskog rata, borbe balkanskih naroda (posebno u Jugoslaviji pod vodstvom partizana) protiv fašizma impresionirale su kinesko stanovništvo, što se vidi i kroz popularnu kulturu (posebno filmsku umjetnost, pa su u Kini veoma popularni filmovi *Most*, *Bitka na Neretvi* i *Valter brani Sarajevo*). Iako se povijest modernog Balkana može opisati kao prepuna gnjeva i bijesa, čini se da je sukobima došao kraj. To je ono što se najčešće zna o Balkanu u kineskoj javnosti i publicistici. Dublji povijesni kontekst i historijski razlozi i analize nisu dovoljno poznati, zato je ova knjiga koju prikazujem, a napisana je na kineskom jeziku, više nego dobrodošla.

Profesor Ma Xipu (马细普) i novinar i prevoditelj Yu Zhihe (余志和) napisali su knjigu u 23 poglavlja koja prožima suvremene znanstvene spoznaje i publicistička nastojanja popularizacije teme Balkana. Kao plod takvog pristupa, dobili smo djelo koje sažima i rekonstruira povijest Balkana u posljednjih stotinjak godina te uvelike doprinosi razumijevanju ove daleke, zanimljive i nedovoljno poznate regije za kinesku publiku. Od nazadovanja i postepenog propadanja Osmanskog Carstva krajem 19. stoljeća, europske su se sile borile za teritorije i hegemoniju na Balkanu. To je imalo za posljedicu porast europskog utjecaja, ali i intenziviranje lokalnih razlika i kontradiktornosti na samom Balkanu. Završna faza takvog uplitanja je NATO-ova intervencija i bombardiranje SR Jugoslavije (odnosno Srbije).

Poštujući kronologiju počevši od Balkanskih, svjetskih (Prvog i Drugog), Hladnog i lokalnih ratova, autori opisuju i analiziraju međusobne odnose, povijest međunarodnih odnosa i diplomacije te vojnu povijest Jugoslavije, Albanije, Bugarske, Grčke, Rumunjske i Turske.

Autori započinju opisom složenog i raznolikog kulturnog i vjerskog sastava balkanskih zemalja krajem 19. stoljeća i dugoročne kontrole osmanskog carskog sustava te potom raspravljaju o povijesti balkanskih zemalja. Dva balkanska rata započela su kao borbe za neovisnost balkanskih zemalja u obliku kraljevstava i proširenje teritorija, a završila su u obliku građanskih ratova koji su proizlazili iz interesa drugih. Prvi svjetski rat pokazao je da balkanske zemlje “predstavljaju različite timove” zbog nagomilane mržnje. Tri rata zapravo imaju kontinuitet. Moderni nacionalizam i nacionalisti pronašli su izvore za svoje djelovanje i moć u posljednjih nekoliko stoljeća (negativne emocije prema Osmanskom Carstvu, unutarnji problemi samog carstva), te je došlo do izbijanja negativne nacionalističke energije u ranom 20. stoljeću, koja je odigrala vodeću ulogu u povijesnom smjeru balkanskih zemalja.

Između dva svjetska rata, promjene u političkom sustavu Balkana rezultat su zapadnih sila koje su manipulirale svjetskim poretkom i svojevrsnog bola (metaforički izrečenog kao zbir svih problema, strahova, stremljena i emocija) balkanskih zemalja, koje postupno napuštaju monarhijski sustav i kreću se prema demokraciji. To je razdoblje kad se ističu jake ličnosti poput Atatürka i uspješno ostvaruju dugoročnu pobjedu u zemlji i stječu vrhunski ugled. Stanje jedinstva i neovisnosti unutar zemlje samo je jedan primjer. Politička situacija većine balkanskih zemalja nakon rata iscrpljuje se u unutarnjem sukobu borbe za vlast. Pod sumornom ekonomskom i kaotičnom političkom situacijom djelovali su monarhisti, komunisti, fašisti i anarhisti, a istodobno se često događaju diktature i vojni udari. Tijekom Drugog svjetskog rata Rumunjska i Bugarska odabrale su stranu sila Osovine zbog infiltracije fašističkih snaga, a komunističke partije različitih zemalja odigrale su važnu ulogu u vođenju naroda u ratu protiv agresora čime su dobile prestiž.

U doba hladnog rata druge strane zemlje najviše se upliću u balkanske zemlje i probleme. Zemlje Balkana postupno se vide kao frontalna linija suprotstavljanja SAD-a i Sovjetskog Saveza, kao i “testno polje” demokratskog i socijalističkog sustava. Međutim, u tom razdoblju balkanske zemlje imale su istaknute vođe i duh neovisnosti. Zemlje socijalističkog bloka (Jugoslavija, Albanija, Bugarska i Rumunjska) zapravo su održavale istodobno intiman i zlokoban odnos sa Sovjetskim Savezom. U procesu provedbe agrarne reforme, industrijalizacije i urbanizacije, četiri su zemlje istražile put prikladan za sebe u sovjetskom modelu. Najdalje je otišla Jugoslavija sa svojim socijalističkim posebnostima. U tom su razdoblju balkanske zemlje bile relativno stabilne i politički kontinuirane, a gospodarstvo je obnovljeno i napredovalo. Međutim, 1990-ih godina, nakon raspada Sovjetskog Saveza, otpočelo je još jedno razdoblje previranja u balkanskim zemljama. Nacionalizam kao glavni pokretač (uz nagomilane društvene, religijske i gospodarske probleme) je ponovno pokrenuo tendencije razdvajanja i ratove. Ta se situacija nastavila u suvremenom dobu i postala je predmet svjetske tjeskobe tijekom ratova devedesetih.

Općenito, *Kratka povijest Balkana* predstavlja čitateljima, osobito kineskim čitateljima, sažeti pregled povijesti balkanskih zemalja u 20. stoljeću, s posebnim osvrtom na političke promjene i vojne aktivnosti balkanskih zemalja u kontekstu globalne i svjetske povijesti. Kroz arhivsko gradivo i različite izvore ispričana je čudesna povijest balkanskih zemalja u prošlom stoljeću. Ova knjiga donosi intervjue, novinske vijesti, memoare i druge materijale iz prve ruke (tadašnjih svjedoka) s ciljem detaljnog prikazivanja političara i njihovih osobnih iskustava. Ta perspektiva koja se usredotočuje na važne osobe poboljšava čitljivost, ali u određenoj mjeri i ograničava. Autori posvećuju posebnu pozornost vezama između balkanskih zemalja i Kine, osobito nakon 1949. godine, pa u tom kontekstu navode Dimitrova, koji podržava kinesku revoluciju (poglavlje 11), opisuju kompleksnu “trilogiju” diplomatskih odnosa Albanije s Kinom (poglavlje 15), te kako je Kina bila uključena u *kosovski rat* (poglavlje 22) i druge primjere. Takav aranžman odražava autorsku privrženost povijesti Balkana i povezivanju s Kinom. Dodatna je vrijednost objavljivi-

vanje navedene knjige u Kini na kineskom jeziku, što je prvi sustavni opis povijesti Balkana. Publicistički i popularno napisano, djelo će zasigurno imati utjecaj i popularnost kod kineskih čitatelja.

Autori sumiraju ključne aspekte balkanskih zemalja u 20. stoljeću: složene i pluralističke kulturne i vjerske tradicije, radikalni nacionalizam i etnički sukobi, geopolitički međunarodni strateški značaj samog prostora i trajno uplitanje velikih europskih i svjetskih političkih sila. Uz intervenciju moći, podjela balkanskih zemalja sukladno političkom sustavu, izbor socijalističkog puta i tzv. samokorekcija nakon Drugog svjetskog rata dodatne su linije koje obilježavaju povijest toga prostora u kratkom 20. stoljeću. Iako autori ne ukazuju izravno na spomenute točke, uloga tih elemenata u povijesti višekratno se spominje u naraciji kroz cijelu knjigu, te je postala glavna crta opisane i analizirane povijesti balkanskih zemalja u 20. stoljeću.

Profesori su u prvom poglavlju vrlo kratko opisali predmet istraživanja i evoluciju koncepta Balkana, a geografski pojam *Balkan* koriste u cijeloj knjizi. S jedne strane, oni žele ukazati na sličnost susjednih zemalja u povijesnom procesu koristeći termin *Balkan*, a s druge strane, čini se da nemaju namjeru objasniti i prilagoditi razumijevanje ovog pojma čitateljima. Uostalom, koncept Balkana duboko je ukorijenjen u Kini. Također je u knjizi zanemarena i gotovo u potpunosti izostala teorijska rasprava o utjecaju balkanizma, orijentalizma i njima srodnih koncepata. Autorima su u središtu pozornosti razlike i proturječnosti između pojedinih balkanskih zemalja i unutar samih zemalja. Dominantna je politička povijest predstavljena kroz borbe i sukobe između različitih političkih stranaka i ideologija. Ona je ispisana u sprezi s poviješću 20. stoljeća. Autori su realizirali svoje djelo kao pisanje "povijesti balkanskih zemalja", a ne kao studiju statusa ili utjecaja Balkana u cjelini i raznolikih balkanističkih teorijskih diskursa. Spomenuta i veoma zanimljiva tema balkanističkih diskursa iz kineske perspektive ostaje za realizaciju u budućim istraživanjima.

Kratka povijest Balkana je knjiga o povijesti posljednjeg stoljeća u balkanskim zemljama. Neizbježno je da ona ne može biti sveobuhvatna i nijansirana, ali to ne sprječava da bude izvrsna. Riječ je o pionirskom radu profesora Ma Xipua (马细普) i Yu Zhihe (余志和) koji bi mogao otvoriti vrata balkanističkim istraživanjima u Kini, specijalističkim interdisciplinarnim istraživanjima pojedinih zemalja, perioda i tema iz prošlosti jugoistočne Europe i pospješiti razvoj takvih interdisciplinarnih područja u Kini. Vjerujem da će Centar za istraživanje civilizacija te Sveučilište Capital Normal kao i dosad biti predvodnici balkanističkih studija i istraživanja u Kini, a ova je knjiga samo korak na tom putu.

Chen Haotian (陈昊天)

**Konferencija Sea Change.
Wavescapes in the
Anthropocene, Sveučilište u
Splitu, Split, Komiža, 3.– 6.
prosinca 2018.**

Konferencija *Sea Change: Wavescapes in the Anthropocene*, u organizaciji Sveučilišta u Splitu, okupila je znanstvenike i umjetnike koji su problematizirali antropocen – novu epohu u kojoj je čovjek postao ključni faktor utjecaja na okoliš i klimatske promjene. Uz izlaganja tradicionalnog formata, konferencija je uključivala i prikaz umjetničkih radova, kao što su fotografije, film i poezija, ali i druge kreativne priloge koji su spajali teoriju i praksu. Zadnjeg dana konferencije, koji se odvijao na otoku Visu, sudionici su pod vodstvom organizatora sudjelovali u proslavi ritualnog spaljivanja drvenog broda, tradicionalnoj viškoj manifestaciji povodom dana sv. Nikole, zaštitnika pomoraca i ribara.

Razdoblje antropocena, u kojemu trenutačno živimo, postavljeno je u središte mnogih tradicionalnih znanstvenih disciplina, od prirodnih znanosti pa do društvenih i humanističkih. Unutar navedene problematike posebno mjesto zauzima čovjekov odnos prema oceanu, čije resurse iskorištavamo i koji zagađujemo, no kako nam pokazuju oluje i tsunamiji, nad kojim ipak nemamo potpunu kontrolu. Kako organizatori ističu, nova su znanstvena područja i polja, kao što su plava humanistika, nova talasologija, studije oceana i otoka, posebno prikladna za istraživanje tog pitanja. Izlaganja prezentirana na konferenciji zadanog su temi pristupala pluriperspektivno te, kako zadana problematika i zahtijeva, prelazeći tradicionalne granice discipline. Sudionici su problematizirali vodu iz književno-znanstvene ili filmološke vizure, baveći se ekološkim, ekoaktivističkim i animalističkim pitanjima, ili uzimajući vodu kao polazišnu točku za problematiziranje pobune, promjene i krize koju proizvodi razdoblje antropocena.

Pozvana predavanja na konferenciji održale su strane izlagačice Adelaine Johns-Putra sa Sveučilišta u Surreyu, koja je govorila o problematici klimatskih promjena u književnoj prozi i Rebecca Giggs sa Sveučilišta Macquarie, koja je održala kreativno predavanje o morskim bićima i oceanskom bezdanu. Treće pozvano predavanje održao je hrvatski znanstvenik i profesor emeritus sa Sveučilištu u Splitu Joško Bozanić, koji je govorio o “moru kao putu” ili “moru kao mostu”, odnosno specifičnoj vezi koja nastaje između kopna i otoka, a koje se često smatra “izoliranim kopnom”. Poseban odnos između mora i kopna odražava se i u varijantama čakavskog narječja prisutnim na brojnim hrvatskim otocima.

Među izlaganjima koja su se razdobljem antropocena bavila na primjerima filma, fotografije ili književnosti, ističe se ono Arthura Lizzie (Bridgewater State University), koji je govorio o filmovima Wesa Andersona, u kojima voda zauzima centralno mjesto. Također, Vesna Ukić Košta sa Sveučilišta u Zadru u svojem je predavanju o liminalnim životima u romanu *Offshore*, autorice Penelope Fitzgerald, govorila o fluidnim identitetima ljudi koje žive na barkama na rijeci Temzi. U izlaganju pod nazivom *Morska trava, mutantski tokovi i 2666* Simon Ryle (Sveučilište u Splitu) govorio je o romanu *2666* Roberta Bolaña, osvrnuvši se na morską travu iz romana, a koja ukazuje i na specifičnosti Bolaňove poetike. Izlaganje koje se podjednako bavilo oblicima percepcije, kao i dekonstrukcijom razlike čovjek/životinja održala je Christine Hefin (Royal Holloway University of London), opisujući umjetnički rad nadrealista kao što su

Jean Painlevé i njihovu inspiraciju morskim životinjama. Paula Jurišić sa Sveučilišta u Splitu govorila je o vodenim površinama u filmu *A Bigger Splash* Luce Guadagnina, u kojem se problematiziraju različiti svjetovi koji se preklapaju i sudaraju na Mediteranu. S druge strane, izlaganje Gordana Matasa (Sveučilište u Splitu) doticalo se *Mobyja Dicka*, zasigurno jednog od najpoznatijih književnih djela o vezi između čovjeka i okoliša i nemoći čovjeka pred snagom prirode.

Od eksplicitnijih animalističkih tema prisutnih na konferenciji valja istaknuti izlaganje Eni Buljubašić (Sveučilište u Splitu), koja je govorila o kulturnim narativima o sredozemnoj medvjednici, od njezine demonizacije i posljedičnog izlovljavanja pa do maskote "Adriane" kojom se dokazuje pripadnost Mediteranu. Nadalje, Srećko Jurišić (Sveučilište u Splitu) izlagao je o (vodenim) čudovištima, pozivajući se na filmove kao što su *Le Grand Bleu*, *The Shape of Water* te romane *Gills!* ili *Devouring the Sky*. Morska neljudska bića smatraju se potencijalnom alternativom čovjeku u doba rastuće krize kojima se priželjkuje nova evolucija u posthumano stanje, zamišljeno kao evolucija "unatrag".

Među predavanjima koja su se bavila ekonomskim aspektima ekologije ističe se ono Stipe Grgasa sa Sveučilišta u Zagrebu, koji je problematizirao antropocen u odnosu na čovjekovo iskorištavanje oceana i mora. Uz pomoć "povratka arhivu", odnosno polazeći od Heideggerova problematiziranja tehnologije, izlaganje je stavljalo u prvi plan ekološka pitanja, i to posebice ona koja se tiču mora, a koje više ne možemo smatrati bezgraničnim resursom.

Specifičnost konferencije *Seachange*, uz već spomenutu otočku lokaciju na kojoj se održao dio izlaganja i tradicionalnog viškog običaja jest i spoj teorije i prakse koji se sve češće viđa na znanstvenim konferencijama. Tako su Simon Bradley i Ursula Troche kao i Aly Stoneman (Nottingham Trent University) svoja izlaganja popratili čitanjem poezije, a organizirana je i projekcija eksperimentalnog filma Andyja Hughesa *The Wreck*. U jedno od najzanimljivijih kreativnih izlaganja svakako se ubraja ono Katri Lassile sa Sveučilišta Aalto, koja je u sklopu svojeg predavanja prikazala i vlastite umjetničke fotografije te kratki film ekološke tematike *Chalk Circles* (<http://katrilassila.com/index.php/en/film/chalk-circles/>). Lassilin film distopijska je vizija budućnosti koja prikazuje moguće posljedice klimatskih promjena – vječnu zimu na Skandinaviji i potapanje otoka Francuske Polinezije, "krugova kredom" u oceanu.

Uz prethodno navedene, izlaganja su održali i Mika Perkiömäki (University of Tampere), Lieven Ameele (University of Tampere), Maud Canisius (Bauhaus University), Claudia Egerer (Stockholm University), Killian Quigley (University of Sidney), Caroline Rae (Newcastle University), Arja Rosenholm (University of Tampere), Alexandra Campbell (University of Edinburgh), Monika Bregović (Sveučilište u Zadru) i Brian Willems (Sveučilište u Splitu).

Zaključno, valja reći da je konferencija *Seachange: Wavescaping in the Anthropocene* okupila zanimljive priloge koji se ističu metodološkom i tematskom raznolikošću i čine dobrodošao pregled ključne problematike razdoblja antropocena. Uz inovativne pristupe zadanoj tematici, format konferencije *Seachange*, koji je uključivao kreativna izlaganja i manji broj sudionika, svakako pruža poticaj za daljnje istraživanje ovog važnog pitanja.

Monika Bregović

In memoriam: J. Donald Hughes (1932. – 2019.)

Početak veljače ove godine (2019.) preko Facebooka sam saznao tužnu vijest da je preminuo uvaženi američki profesor J. Donald Hughes (navodim ime i prezime kako se uvijek sam potpisivao). Posljednje je dane proveo na Floridi u svom domu okružen najmilijima uključujući suprugu Pamelu (poznata glazbenica i profesorica) i psića Ivy. Iako je bolovao od leukemije i u poznoj životnoj dobi, ta me vijest prilično rastužila i uzdrmla.

Doajen i pionir svjetske povijesti okoliša je najbolji opis njegovog života i rada. J. Donald Hughes rođen je 1932. godine. Odrastao je u Kaliforniji gdje je upoznao zanimljiv biljni i životinjski svijet o čemu mi je govorio u intervju iz 2012. godine: "Odrastao sam u Kaliforniji i kao dijete jako sam volio biti izvan kuće u prirodi, a posebno sam zavolio mjesta poput Sequoije i Yosemitea. Ujak mi je bio pejzažni arhitekt i radio je u kalifornijskim državnim parkovima te me nagovarao da studiram šumarstvo. Čitao sam Henryja Thoreaua, Georgea Perkinsa Marsha, Johna Muira i Libertyja Hydea Baileyja. Ljetima sam radio kao rendžer u Nacionalnim šumama u Willametteu, zatim u Yosemiteu i Nacionalnom parku Grand Canyon. Moj diplomski rad je iz biologije (botanička genetika), a doktorat iz povijesti. Pomislio sam kako bi trebao postojati način za povezivanje ovih dviju kombinacija." Kako je sam naveo, studirao je i kombinirao dvije naizgled nepovezive discipline: povijest i biologiju, stvorivši novo interdisciplinarno akademsko polje – povijest okoliša ili ekohistoriju. Studirao je na Kalifornijskom sveučilištu (UCLA), Sveučilištu u Bostonu, Cambridgeu i Američkoj školi za klasične studije u Ateni. Većinu karijere, stekavši i prestižnu titulu profesora emeritusa, proveo je na Sveučilištu u Denveru. Osim na tom sveučilištu, predavao je na Sveučilištu Zapadne Kalifornije, Koledžu Pierce u Ateni i Sveučilištu Beijing Normal u Kini.

Autor je niza zapaženih i krucijalnih knjiga: *Panov mukotrni rad: okolišni problemi starih Grka i Rimljana* (Baltimore, 1994), *Ekologija sjevernoameričkih Indijanaca* (El Paso, 1996), *Svjetska povijest okoliša: promjenjiva uloga čovječanstva u zajednici života* (London, New York, 2001), *Sredozemlje: povijest okoliša* (Santa Barbara, 2005), *Što je povijest okoliša?* (Cambridge, 2006) te urednik zbornika *Lice zemlje: okoliš i svjetska povijest* (New York, London, 2000). Jedan je od osnivača Američkog društva za povijest okoliša (ASEH), Europskog društva za povijest okoliša (ESEH), Istočnoazijske udruge za povijest okoliša (AEAEH), Južnoazijskog društva za povijest okoliša. Bio je osnivač i urednik časopisa *Environmental Review*, nekadašnjega službenog časopisa ASEH-a. Dobitnik je nagrade Distinguished Service Award ASEH-a za posebne zasluge.

Moj odnos s profesorom Hughesom može se promatrati kroz pet perspektiva. Prvi kontakt bio je tijekom mog magistarskog studija kad sam radio diplomski rad na temu *Ekohistorija južne Panonije u antici* pod mentorstvom prof. dr. sc. Slobodana Čače u Zadru. Još uvijek čuvam taj mejl koji sam poslao profesoru Hughesu 7. studenog 2011. godine. Tad sam ga molio za savjet za teorijsku literaturu o ekohistoriji. Nije prošlo ni pola sata i odgovorio mi je za hrvatski prijevod svoje knjige *Što je povijest okoliša?* i uputio na golemu literaturu o tome. Bilo mi je nevjerojatno i pozitivno šokantno da je jedan od najvećih svjetskih profesora odgovorio na mejl anonimnog studenta iz Hrvatske. To je moj prvi virtualni susret s profesorom Hughesom i prva perspektiva odnosa na relaciji profesor – zainteresirani student.

Svega mjesec dana poslije došli smo do drugog virtualnog susreta radi intervjua. Naime, to je bilo vrijeme kad smo (uredništvo studentskog časopisa *Rostra* u Zadru) intenzivno radili na pripremi novog broja te smo odlučili imati i intervjue s poznatim svjetskim povjesničarima što je ostala praksa časopisa do danas. Za taj je broj pripremljen intervju s profesorom Hughesom

koji je tiskan pod naslovom "Povijest okoliša daje nove perspektive za tradicionalne interese povjesničara!" i dostupan je na Hrčku u časopisu *Rostra* iz 2012. godine. Profesor Hughes bio je veoma susretljiv i brzo je odgovorio na mejlove te se rado odazvao intervjuu. Žao mi je što ga nisam više ispitivao o pojedinim istraživačkim metodama i postupcima, ali u tom mi se trenutku činilo važnim fokusirati se na manje poznate aspekte ekohistorije poput antičke i srednjovjekovne ekohistorije. Na taj je način ostvarena druga perspektiva na razini novinar (ako se mogu tako nazvati) – intervjuirana osoba.

Treća je perspektiva ostvarena na posrednoj razini s profesorom. Naime, napisao sam prikaze dviju njegovih knjiga – *Što je povijest okoliša?* i *Panov mukotrpan rad: okolišni problemi starih Grka i Rimljana*. Prikaz knjige *Što je povijest okoliša?* objavljen je u *Rostru* u istom broju u kojemu je objavljen i intervju. Prikaz druge knjige o ekohistoriji Grka i Rimljana objavljen je pod nazivom "Nenadmašan doprinos proučavanju okolišnih problema u antici" u časopisu *Ekonomika i ekohistorija* iz 2012. godine. Iako se nisam slagao sa svim profesorovim idejama, što je razvidno u samom prikazu, i dalje smatram da je riječ o sjajnoj knjizi i nevjerojatnom doprinosu za ekohistoriju klasičnog svijeta. Drugo izdanje te knjige pod nazivom *Okolišni problemi Grka i Rimljana*, koje se pojavljuje 2014. godine, bilo mi je suputnik na putovanju na ekohistorijsku konferenciju u Estoniju via Švedska i knjigu sam doslovno progutao u jednom danu. Čak sam započeo pisati prikaz na engleskom jeziku, ali nikad ga nisam dovršio. U ovoj smo perspektivi imali odnos pisca i čitača.

Pretposljednja perspektiva ujedno predstavlja i prvi (i posljednji) međusobni susret, koji se dogodio na konferenciji ESEH-a u Münchenu potkraj kolovoza 2013. godine. Tad sam prvi put slušao profesora Hughesa te smo proveli neko vrijeme zajedno u organiziranoj šetnji Münchenom. Fascinirala me njegova životna energija (iako je već premašio osamdesetu), volja za učenjem i strast za fotografijom. To je bio jedini moj pravi susret s profesorom Hughesom. Tu smo ostvarili odnos predavača i slušača, ali i sugovornika.

Tada smo dogovorili i prvu potencijalnu suradnju. U nastavku prepiske pokušavali smo dogovoriti sesiju o rimskoj ekohistoriji na Svjetskom kongresu ekohistoričara koji je bio u Guimaraesu u Portugalu tijekom srpnja 2014. godine. Nažalost, iako je profesor bio jako zainteresiran i spreman sudjelovati, nismo uspjeli organizirati sesiju. Time smo ostvarili i zadnju perspektivu kao dva potencijalna sudionika i suradnika.

Poslije toga, završio sam magistarski studij i privremeno napustio ekohistoriju, okolišne probleme i znanost čime je ponestalo dodirnih točaka u našoj komunikaciji. Posljednjih mjeseci, želio sam se profesoru javiti i iznova zapodjenuti komunikaciju jer su me počela zanimati slična pitanja o okolišu, prostoru i pejzažima klasičnog svijeta, no nažalost nisam mu uputio mejl.

Profesor Donald Don Hughes zasigurno je bio osoba koja je mnogo utjecala na moj znanstveni i istraživački razvoj, odabir interesa i artikulaciju vlastitih znatiželjnih pogleda u znanstveno relevantne teme. Moji izbori diplomskih i doktorskih tema bili su inspirirani njegovim istraživanjima pa sam i sam ušao u okolišnu humanistiku (koja se kod mene manifestira kao spoj ekofeminizma, ekokritike i ekohistorije). Njegove knjige o antičkom okolišu, teorijski radovi, pionirski radovi o američkim Indijancima pokazivali su kreativne i inovativne ideje za ekohistorijska istraživanja. Jako sam zahvalan profesoru na sveukupnoj pažnji, otvorenosti i suradnji u našoj veoma kratkoj, ali za mene neizmjerljivo važnoj komunikaciji.

Osim za mene samog, profesor Hughes je važan i za hrvatsku akademsku zajednicu jer je bio autor i recenzent u časopisu *Ekonomika i ekohistorija* te je održao pozvano predavanje u Zagrebu. Bio je i sudionik posljednje ESEH-ove konferencije u Zagrebu. Uz navedeno, njegova knjiga *Što je povijest okoliša?* jedno je od temeljnih izdanja iz područja povijesti okoliša pre-

vedenih na hrvatski jezik. Njegov najbliži suradnik u Hrvatskoj bio je profesor Hrvoje Petrić, uz profesora Dragu Roksandića, najvažnija osoba za razvoj, institucionalizaciju i unaprjeđenje ekohistorije kod nas.

Profesor Hughes bio je kozmopolit i svjetski putnik koji je obišao sve naseljene kontinente i promovirao povijest okoliša kao disciplinu koja povezuje i prožima ljude, kontinente, živa bića. Promovirao je iskrene i prave ljudske vrijednosti, zaštitu okoliša i životinja.

Profesore, hvala i neka Vam je laka zemlja!

Goran Đurđević